

z a l i v

*** *Naša šola na razpotju (I.)*

Boris Pahor *Dva velika slovenska
socialista*
(Neformalen zapis ob štiride-
setletnici Prepeluhove in šest-
desetletnici Krekove smrti)

Aurelio Ciacchi *Klic korenin*

Ezio Martin *Bevkovo dopisovanje
z menoj*
(nadaljevanje)

Guiu Sobiela-Caanitz *Tipologija
posegov na področju pouka*
(Konec)

Josip Merkù *»Fatti di luglio«
1868 - Okoličanski bataljon*
(nadaljevanje)

dr. Slavko Tuta *Pozabljena žrtev*

Lev Detela *Nekaj misli o angažira-
nosti literature*

Vinko Ošlak *Izbor iz dnevnika za
leti 1975-76 (II.)*

Boro Ban *Moč v belem*
(nadaljevanje)

Boris Gombač *1. maj 1977*

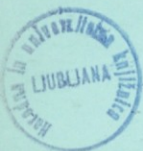
S.M. *Nova knjiga o londonskem
sporazumu*

Boris Pahor *Un chien blessé (črtica)*

ar, bp *Fleši o novih knjigah*

Dokumenti

Irst - št. 60-61

zaliiv

september 1977 - štev. 60-61

revija za književnost in kulturo

izhaja štirikrat na leto, odprta je vsaki razsodni slovenski besedi za katero si upa avtor prevzeti odgovornost. Člani uredniškega odbora se prištevajo med sodelavce. Njih imena so navedena zgolj zato, da se ustreže formalnosti

Rokopisi ostanejo v lasti revije

Registrirana na sodišču v Trstu pod št. 317

Uredil:

Boris Pahor

Odgovorni urednik:

Milan Lipovec

Naslov uredništva:

Marica Vidmar

Ul. Timignano 47, tel. 422.082 - 34.128 - Trst

Poštni tekoči račun št. 11/9236, Frančiška
Premrl-Pahor

Salita Contovello 23 34-136 Trieste - Trst

Cena posamezne številke

1 0 0 0 l i r

Celoletna naročnina 2500 lir. Za druge države
4 dolarje

Tiskala Tip. Triestina Trieste - Trst
via Milano 16, tel. 61828

NAŠA ŠOLA NA RAZPOTJU (I.)

Nobenega dvoma ni, da je naša šola samo šola »s slovenskim učnim jezikom« in da je zato v vsem odvisna od italijanske šolske ureditve. Zavaljo tega ni mogoče o naši šoli govoriti ločeno, prav tako bi bil naiven, kdor bi iskal novo podobo za slovensko šolo in bi pri tem pozabljaj, da se mora poprej spremeniti ves državni šolski kompleks.

Kljub temu pa je vendar mogoč tudi govor o »naši« šoli, zakaj ta je v dobri meri izraz našega občestva, saj v nji potrjujemo svojskost našega duha. Prav ta posebnost pa nam ponuja tudi kriterije, na podlagi katerih naj iščemo, kako bi jo v tem, kar je od nas odvisno, posodobili. To z drugimi besedami pomeni, da moramo, če naj ostanemo zvesti svoji biti, tudi v tem primeru ravnati v soglasju z našim izročilom in z našim značajem, da pa obenem tudi pazimo, da ne zdrknemo z že dosežene civilizacijske ravni.

Če pa vzamemo v poštev način, kako je v tem šolskem letu prišlo do zasedbe višjih srednjih šol, kakšen je bil slog te zasedbe in kako neizrazit in šablonski je bil dijaški zagovor zasedbe, potem moramo reči, da takega podviga absolutno ne moremo šteti za odsev naše značajske izvirnosti.

Pred leti so se »zavzemali« za naše dijake tako imenovani »maoisti«, zdaj, ko so se ti institucionalizirali in si pridobili razna delovna mesta, se za naše dijake navdušujejo mladi ljudje, ki bi predvsem radi podirali in rušili. Naše dijaštvo pa pozablja, da smo bili četrto stoletja brez vsakršne slovenske šole in da moramo zato danes graditi in ustvarjati. Uničuje namreč lahko samo, kdor ima vsega v izobilju ali celó preveč, pustoši lahko samo, kogar popade nihilistični bes, nikakor pa ne ljudje,

PN 1696/1982

ki morajo biti skrbni kot mravlje in čebele, da si potešijo večletni kulturni glad.

Kar velja za zasedbo, velja tudi za stavko. Ta je lahko zelo dragoceno sredstvo, ko gre za to, da potrdimo svoje negodovanje ali pa poudarimo svoje pravične zahteve; vendar mora priti do stavke komaj takrat, ko se je zanjo odločila študentovska skupščina. Doživeta in zato upravičena in tudi koristna pa ne more biti tista stavka, ki je bila napovedana zunaj šolskega poslopja, v raznih središčih političnega odločanja. V tem primeru, ko se namreč za stavko odločijo drugi, šola pa je samo sredstvo za doseg njihovih ciljev, so dijaki predmet manipulacije, nikakor pa niso, kar bi morali biti, to je osebek, ki trezno in premišljeno odloča o svoji usodi.

Da je to res, med drugim dokazuje tudi ugotovitev v »Listu slovenskih dijakov«, kjer eden izmed piscev trdi, da so med zasedbo šole »na debatah dijaki spet le pasivno poslušali, kar so jim pravili nekateri izvedenci, ni pa prišlo do debate glede tega, kar se je govorilo.« Če je bilo tako, in nimamo razloga, da bi dvomili, da ni bilo tako, potem ta ugotovitev velja toliko bolj za čas, ko »izvedenci« pripravljajo dijaštvo na stavko ali zasedbo: aktivnosti nekaterih »izvedencev« odgovarja pasivnost večine.

Ta podjetnost »nekaterih« in pa neodmevnost dijaške množice prihaja še posebno do izraza, ko hoče skupinica, ki vodi stavko ali zasedbo, pokazati svojo »revolucionarnost« na najbolj drastičen način. Jasno pa je, da bi se vsem pustolovskim in grobim dejanjem naša šola zlahka odpovedala, ko bi v nji vladala pluralistična izmenjava misli in bi pred zaletavim hotenjem obveljalo zrelo mnenje. Zakaj nobena od resnih dijakinj, nobeden od treznih dijakov — in ti so večina — ne bo potrdil, da z onegavljanjem opreme in z obešanjem gumijastih pritklin na sušilne vrvice dijaki lahko »sami ustvarijo novo šolo« (»List slovenskih dijakov«).

Tako, tako demagoško in zelo ceneno frazarjenje bi si samozvani »izvedenci« in »liderji« lahko prihranili za trenutke, ko bi jim šlo za uveljavitev na ravni dovtipov,

ne pa da z njimi oblegajo tisto šolsko mladino, ki si upravičeno želi modernizacije pouka, rada pa bi to dosegla na dostojen, preudaren in tudi odločen način, vendar brez pobalinstva in izgredov.

Zato menimo, da gre naša skrb predvsem temu našemu sposobnemu in zrelemu dijaštvu, ki je že večkrat pokazalo, kako visoka je njegova intelektualna raven in kako dovtetno je za poglobitev problemov in za razširitev obzorja. Ti plásti študentovske mladine, ki je do-
slej svojo željo po trezni presoji izrazila s pasivnostjo pri hrupnih akcijah, bi želeli povedati, da je sprememba šole odvisna od spremembe družbe, da pa ni prav nič lahka odločitev, kako naj družbo predrugačimo. Za tako pomembno preosnovo je predvsem potreben študij, je nujno poznanje zgodovine, sociologije, političnih ved, kajti samo kdor se bo pripravil na podlagi preteklih skušenj človeštva, bo lahko modro sodil o tradicionalnosti in o progresivnosti, o zastarelem in preživelem ter o oblikah prihodnosti. Takó se bo na primer podkovan dijak uprl temu, da mu servirajo preobilno dozo Vergila ali Danteja, vedel pa bo obenem, kakšno vlogo je Vergil igral pri Avgustovi agrarni politiki, upošteval bo, da je Dante s svojo politično koncepcijo za našo združeno Evropo zelo aktualen in kot protiklerikalni katoličan šestoletni predhodnik drugega vatikanskega koncila!

A poleg tega, da smo državljani sveta in moramo poznati občno zgodovino, smo tudi slovenski ljudje s svojo preteklostjo, svojo sociologijo, svojo politiko in kulturo. Zato bi moral naš dijak rasti v človekovo skupnost takó, da bi črpal sokove iz naše srenje; to ne pomeni, da naj bi se zožil, temveč, da bi po svojih močeh skušal potrditi slovenskemu občestvu tisto mesto, ki si ga je kljub svoji majhnosti priboril v skupščini narodov. Zakaj tudi njegova številčna majhnost je posledica njegove humanistične zrelosti, saj je bil zmeraj zagovornik tihe življenjske sreče in ni imel smisla za zavojevalne akcije.

Ta zgodovinsko-kulturna podlaga bi morala biti tisti bogati humus, iz katerega naj bi naš dijak črpal za gradnjo prihodnosti. Zakaj resnično izobražen in razgledan

mlad človek se bo zavedal, da se naša preteklost ne začinja z drugo svetovno vojsko, da se ne začinja niti ne s prvo, marveč da je potrebno iskati vzroke naših zgodovinskih odločitev in ne-odločitev daleč nazaj v naročju stoletij. Isto velja za rešitve, ki jih sedanji družbi ponuja socializem. Kdor se bo malo potrudil in pregledal dela naših mož, bo presenečen odkril, da smo na primer v Prepeluhu imeli socialista, ki bi ga današnji evrokomunizem à la Carillo lahko imel za predhodnika, ko bi ga seveda poznal; da sta Prepeluh in za njim Cankar hotela v socializmu tisto narodno podlago, ki jo danes na zahodu poudarjajo Baski, na vzhodu Čehi itd.

Ob taki zgodovinski in sociološki pripravi, bi moral naš dijak odločati v svojem osebnem življenju, še bolj pa takrat, ko bi nastopal javno. Zakaj samo ob taki pripravi se mu bodo odkrile nove, a tokrat modre in zrele perspektive v delu za skupnost. Takrat pa bo tudi spoznal, kako ne samo plehka, marveč tudi malomeščanska je želja, da bi se iz protesta »polulal sredi mestne ulice... da bi najenostavneje ustregel svoji potrebi« (»List slovenskih dijakov«, str. 3)

Ob takih željah, katerim brez problemov lahko zadosti katerokoli nekonformistično vzgojeno ščene, bi bilo svetoskrunsko omenjati može, ki so od Trubarja do Kosovela nosilci naše protestne misli. Vendar je neizpodbitno, da bosta dijakinja ali dijak, ki naj bosta vredna dediča našega civilizacijskega in kulturnega izročila, nujno morala črpati predvsem iz našega plemenitega duhovnega sklada. Vse drugo so muhe enodnevnice, ki ne samo ne prinesejo nič odrešilnega ne šoli ne naši narodni skupnosti, marveč nam lahko samo onečedijo podobo našega dijaštva.

BORIS PAHOR

DVA VELIKA SLOVENSKA SOCIALISTA

(NEFORMALEN ZAPIS OB ŠTIRIDESETLETNICI PREPELUHOVE
IN OB ŠESTDESETLETNICI KREKOVE SMRTI)

Albinu Prepeluhu in Janezu Evangelistu Kreku bo morala naša revija, kakor se spodobi, posvetiti dva ločena eseja, vendar dotlej ne smemo mimo obletnic, ne da bi se spomnili teh dveh pomembnih mož. Pri tem pa ne gre samo za dolžnosten poklon genijema našega duha, marveč tudi za ugotovitev, da je v naši kulturni zakladnici veliko dragocenih vrednot, s katerimi si lahko učinkovito pomagamo pri iskanju novih poti za socialno ureditev slovenskega družbenega življenja. Seveda nam lahko kdo očita, da smo ne-realistični, ko pa govorimo o možni ureditvi slovenske družbe, vendar je spet tudi res, da je vse človeško podvrženo razvoju, nihče pa ne more zanikati, da je večkrat razvoj krenil prav v tisto smer, ki se je bila najmanj napovedovala.

Prepeluh, kot socialist, dovteten za krščansko etiko, Krek, kot krščanski socialist, a odločen protikapitalist in zagovornik delavskega solastništva tovarn — oba skupaj se namreč ne samo dopolnjujeta, marveč s svojim gledanjem in s svojim delom postavljata podlago za izviren socializem na Slovenskem.

Albin Prepeluh je v svojih spisih večkrat poudaril, da pri snovanju socialistične družbe Slovenci ne smemo jemati za zgled družbene stvarnosti velikih narodov, temveč nasprotno slediti razvoju skandinavskih držav. Prepeluhovo podčrtavanje slovenske tradicije — vse pri njem teži za tem, da bi slovenskim ljudem odkril prvine izvirnega socializma, skrite v bogati narodovi zakladnici. In prav zavoljo tega modrega razpoloženja se je približal tistemu bernsteinovemu revizionizmu, ki po razmiku tolikih desetletij postaja komaj zdaj rodovitna na vseh koncih Evrope.

Tako piše Prepeluh 1917. leta, torej pred Cankarjevim »Očiščenjem in pomlajenjem«: »Sodobni socializem... ni dogma, ampak

spoznanje raznolikih potreb in zahtev resničnega ljudskega življenja. Narodi so različni. Njihove gmotne in kulturne razmere, njihova civilizacija, običaji, jezik, psiha — kako raznoliko, pisano je to polje.« In še: »Slovenci smo doslej imeli vedno le nemški tip socializma pred očmi ... Prezrli smo, da je naša slovenska natura drugačna kot nemška, da so naše gospodarske, kulturne, jezikovne in narodne razmere drugačne kot nemške.« Na koncu pa dodà: »Da moremo idejo uporabiti, moramo proučiti zgodovino naroda, katerega del smo, njegove lastninske, kulturne, verske razmere. In spoznati moramo sami sebe, svojo narodno dušo. Tako postane socializem tudi med Slovenci *živa ideja, ne mrtva dogma*...« (Pripombe k naši prevratni dobi, 449-452 passim).

Zelo jasno pa je videl, da se slovenski narod ne bo rešil, če se ne bo »za trajno zavedel svojega dosedanjega nemoralnega hlapčevstva.« Zato po njegovem kaže novo smer k osvoboditvi prav socializem, kakor je Krek nasprotno videl osvoboditev iz kremljev kapitala v množičnem združevanju. A. Prepeluh je v marsičem globlji, tako da bi bila zelo zanimiva raziskava, kako so njegovi spisi vplivali na Cankarja socialista!

Prav tako kakor se je oddaljil od internacionalizma v svoji sociologiji, tako se je Prepeluh kot socialist odločil za etiko, ki je odklanjala brezvestni nečajeovski duh, katerega so na Slovensko vpeljali marksisti. Tako pravi že 1910. leta: »Socializem kot družabni in ekonomski faktor se danes ne more več držati trhle veje filozofičnega materializma... Socializem in duh naše dobe ne moreta zametavati verstva posameznika... za socialistično prepričanje je potreben nedotaknjen rešpekt pred verstvom individua, ki ga osebno smatram za najtrdnejšo oporo v socialnem boju tlačenenih za osvoboditev.« Zato se sprašuje in si odgovarja: »Kje bo vzela socializem ... etiko? Iz dosedanje kulture, iz dosedanjega življenja, torej iz krščanstva. Krščanstvo ima baš v etičnem pogledu toliko sorodnega z moderno socialistično mislijo.« (o.d. 398).

In tako že ugotavlja o socialni demokraciji to, kar mi danes lahko rečemo o komunizmu na oblasti: »Socialna demokracija je doslej zanesla med slovensko ljudstvo veliko političnega agitatorstva, srčne kulture pa malo.« Saj je, pravi, za filozofijo marksističnega socializma »človek zgolj produkt razmer... njegova du-

Albin Prepeluh (22.2.1881 - 20.11.1937).

ševnost ni oodločilna v družabnem življenju, v katerem se zrcali zgolj boj razredov za gmotne dobrine.« (Glej o.d., str. 465).

Zatem je pri tem bežnem zapisu potrebno omeniti še Prepeluhovo vero v jugoslovansko skupnost narodov. Pred vsemi drugimi je zagovarjal ne samo združitev, temveč »popolno teritorialno avtonomijo v zedinjeni Jugoslaviji — to je naše geslo v tej veliki dobi. Ko dosežemo svojo narodno svobodo, bo naš boj za demokracijo in ideje modernega socializma vse bolj uspešen, kot je bil doslej. Kadar bomo svobodni in samosvoji, bomo šele mogli misliti na potrebne zveze z drugimi — na mednarodnost. Zgledu ruskih boljševikov ne moremo slediti.« (Istotam, str. 451).

To svojo misel še razločneje izpove v »Avtonomistu« 11.4.1921: »Za jugoslovansko državo bomo nekaj vredni samo tedaj, ako bomo močni in v vsakem pogledu čim bolj razviti kot Slovenci ... Slovenci nismo prišli v novo državo, da bi zopet živeli 'pod' temi ali onimi...«

Janez Evangelist Krek je drugačen, manj se pogloblja v ideološka vprašanja, bolj se predaja organiziranju zadružništva in politiki, vendar se nekje njegova pot stika s Prepeluhovo. Izhodišče za njegovo socialno delo je krščanstvo, pri tem pa je njegov pogled na slovenstvo globalen, saj še prej kot načelno združuje vse slovenske pokrajine v enoto z ustanavljanjem kmečkih in delavskih zadrug, posojilnic in konsumnih društev.

Pri tem gre njegova prva skrb slovenskemu kmetu, saj že 1895. leta kot ponatis iz »Slovenca« izide njegova knjiga »Črne bukve kmečkega stanu«, v kateri prikaže široko panoramo tragičnega položaja kmetov v vseh glavnih evropskih, severnih in južnih ameriških državah! Ob spoznanju, da lahko samo socializem reši socialno vprašanje ne samo kmeta, temveč tudi delavca, se Krek posveti študiju vsega dotedanjega socializma. In njegova knjiga »Socializem (600 strani velikega formata), ki izide 1901. leta, je monumentalno delo, kakršnemu tudi danes ni zlahka najti para.

Ta prisrčni in priljubljeni krščanski duh, o katerem so navdušeno pisali tako Cankar kakor Župančič in Prepeluh, je kot sovražnik mednarodnega kapitala dopuščal tudi revolucijo, ko bi vsa druga sredstva odpovedala. Vendar ta široko razgledani mož, ki prerokuje delavski delež pri prihodnjem razvoju ekonomije, se hkrati zavzema za človekovo individualnost in odklanja razredni boj.

Glede jugoslovanske združitve, ima Krek polno pomislekov (Glej pogovor s Prepeluhom!), tako se na primer boji »srbskega pruskega duha«, ki naj bi potëm »z vojsko obvladal manjšino«. Vse kaže, da je bil tudi v tem preroški tako za dobo po prvi svetovni vojski kakor za dobo po drugi, čeprav je tokrat šlo za centralizem v blagor »bratstva in edinstva«. Vendar je kljub ugovorom, s katerimi pobija Prepeluhovo idejo o jugoslovanski zvezi, prav Krek eden izmed poglavitnih pobudnikov »Majniške deklaracije«, tiste *magne charte*, ki je pravzaprav rojstni list Jugoslavije.

Krivično je seveda, da s tako skopimi obrisi podajam podobo dveh mož, katerih delo ni zatonilo, marveč je postalo nevidna podlaga vsemu, kar smo kot organizirana družba poslej vrednega doživeli. In upam si celo reči, da je ni pridobitve v današnjem socialnem in družbenem življenju v Sloveniji, katere ne bi zagovarjal in se zanjo bil eden izmed obeh teh velikih mož ali pa kar obadva hkrati. Zato je tem bolj krivično, da tako o enem kot o drugem današnji slovenski uradni tisk molči.

Tega molka seveda ni mogoče opravičiti, lahko pa ga razumemo. Predvsem bi ljudje ob spisih Albina Prepeluha spoznali, kako socialno bistra in etično globoka je njegova socialistična misel. Ugotovili bi predvsem, kako je pravzaprav od socialistov on oče ideje o bratstvu jugoslovanskih narodov, o bratstvu, ki pa naj se ne uveljavlja v škodo narodovi samobitnosti posameznih narodnih enot.

Jasno, da takega moža ne kaže poveličevati tam, kjer morajo vse kadilnice pošiljati svoj aromatičen dim samo v eno smer!

Kreku pa ni priporočljivo peti slave, ker je bil organizator krščanskega socializma, tistega krščanskega socializma, brez katerega 1941. leta ne bi bilo ljudi, ki so jih komunisti potrebovali za svojo revolucijo. Kako je pozitivno pisal o krščanskih socialistih pred vojsko, ko jih je potreboval, razlaga Edvard Kardelj v uvodu druge izdaje svoje knjige in sicer na str. LXXII. Tam tudi pravi, da zdaj piše o krščanskih socialisti drugače (ker jih ne potrebuje več, moja pripomba). Kako so krščanske socialiste likvidirali kot samostojno gibanje, pa razlaga Boris Kidrič v pismu Vladi, 17.2.1943.

Zato pa je ne samo dostojno, temveč nadvse pravično, da obema velikima možema slovenske socialistične misli izkažemo čast

vsi, ki verujemo v pluralizem slovenske kulture. Zavaljo tega je morebiti danes bolj kot kdaj prej potrebno prepisati stavek, ki ga je nekoč napisal dr. Lončar, ko je branil Prepeluha; tedaj je poudaril, da bi bilo najboljše »zdravilo za vso slovensko politiko sploh Levstikov bič, ki ,brez bojazni še oznanja: Ti slepec si, a ti slepar'.«

O PROSTI CONI NA KRASU

V slovenskih krogih je bilo mnogo ugibanj, in ponekod so še, ali je za našo skupnost koristno, če je ta cona na Krasu. Če upoštevamo, da taka cona zahteva velike površine, dobre komunikacije in bližino pristanišč, Trsta, Kopra in Reke, potem moramo ugotoviti, da drugih površin, ki bi ustrezale tem zahtevam, ni. Res pa je, da nas lokacija na Krasu lahko prizadene, ker so zemljišča last Slovencev. Prav tako obstaja nevarnost poselitve Krasa, ki bi spremenila njegov etični značaj. Lahko bi se torej zgodilo, da bi morali davek za gospodarski napredek spet plačali Slovenci.« (Dan, štev. 64-65).

Takó odmaknjeno in hladno ugotavlja Boris Race, predsednik »Slovenske kulturno-gospodarske zveze«, lastnice »Primorskega dnevnika«, ki mu doslej ni bilo prav nič mar, kaj bo naša narodna skupnost s cono na Krasu utrpela. Zato bi si Boris Race ledeni mizerere lahko prihranil za bolj primerno priložnost.

KLIC KORENIN

Aurelio Ciacchi (Cijak) se je rodil 1921 v Trstu kot sin staršev slovenskega rodu. Po klasični gimnaziji na liceju »Petrarca« je študiral književnost na univerzah v Padovi in v Trstu, kjer je tudi diplomiral. Vmes se je posvečal tudi študiju glasbe. Od '46 do '73 je učil italijanščino in latinščino po različnih srednjih šolah. Od '59 do '73 mu je bila tudi poverjena stolica za prevajanje iz nemščine na Šoli za moderne jezike na tržaški univerzi. Na tej šoli je bil tudi več let podravnatelj. Poleg tega je v šestdesetih letih načeloval sekciji za književnost v *Circolo della Cultura e delle Arti* v Trstu, mnogo nastopal kot predavatelj (Nemški inštitut v Trstu, Koper, Nemčija), bil kulturni dopisnik radia Graz ter kulturni organizator. Kot publicist se je oglašal v revijah »Julia Gens«, »Trieste«, »Umana« ter v dnevnikih »Il Piccolo« ter »Il Messaggero Veneto«.

Knjižne objave:

»Solitudine di Brosenbach« (Brosenbachova samota), Trst 1956; »Altopiano« (Planota), Trst 1967; »Flauto antico« (Starodavna flavta), 1976.

Prevodno delo:

Herman Broch, »La morte di Virgilio« (Vergilova smrt), Milano, Feltrinelli 1962; Hermann Broch, »L'incognita« (Neznanka), Milano, Lerici 1962.

Že nekaj let živi odmaknjen v Furlaniji, kjer se posveča pesnikovanju ter skladanju in dnevniškemu ter esejističnemu pisanju.

Ta podrobnejša predstavitev se nam je zdela potrebna, saj je to v italijanski tržaški kulturi prvi primer, da italijanski kulturnik globoko in na humanistični ravni prisluhne svojemu neromanskega izvoru.

Ciacchijevo gledanje na nekatere probleme, posebno na fevdalizem in na habsburško državo je bolj filozofsko kot zgodovinsko, a vseeno pismo objavljamo brez posegov.

Pismo — naslov je od uredništva — je naslovljeno Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli in se sklicuje na srečanje, do katerega je med njimi prišlo na manjšinskem simpoziju v Attemsovi palači v Gorici 4. junija t.l.

UREDNIŠTVO

Draga prijatelja pri ZALIVU,

prišlo mi je na misel, da bi napisal sintezo, za katero sta me zaprosila, v obliki pisma: kakor da tako nadaljujem pogovor — nabit, poln nenadnega prijateljstva — s pretekle sobote v Gorici. Toda pustita mi, da porazdelim ta zapis na kratka poglavja.

1.

Pravil sem vama: sem italofonski Tržačan s povsem slovenskimi koreninami. Evo vse štiri rojstne kraje starih staršev (danes so vsi onkraj meje, čeprav v kratki razdalji od mejne črte): Sveto in Lokva na Krasu, Lom pri Tolminu in Kosmerica v visokem Posočju (pri Sv. Luciji). Stari starši so se preselili v mesto še kot dečki ali zelo mladi; vendar pred 1866, se pravi pred priključitvijo Benečije (s Furlanijo vred) kraljevini Italiji, torej pred vznikom italijanskega iredentizma in pred vznikom nacionalističnega vrenja v Trstu. Zaradi tega so ti dečki spontano privzeli tržaško narečje, ko so se vključili v svet obrtniške dejavnosti v mestu. In so vzgojili otroke (moje starše) v tržaškem narečju.

Resnici na ljubo je moja stara mati po materini strani, doma iz visokega Posočja, precej trpela — recimo tako — zaradi ostre spremembe v nadmorski višini in v klimi. In živela je vsa razbolela, karseda navezana na svojo slovenščino in na obrede v cerkvi, medtem ko so se sinovi obračali proti njej, preplavljeni od laičnega in antiklerikalnega vala kozmopolitskega mesta. Bili so ljudje iz ljudstva, toda v težnji po kulturnem in družbenem povzdigu so se nujno morali srečati z meščansko ideologijo (tudi če se niso pridružili meščanski politiki) liberalizma in materializma. Že od mladih nog je bilo religiozno vprašanje zame res vprašanje, in to se ne bi bilo zgodilo, ko bi se rodil v kakem drugem italijanskem mestu. V puberteti, se spomijam, sem hlastno bral Darwina, iščoč, »ali bi bilo mogoče dokazati, da Boga ni.«

Moj oče je proti koncu življenja pretrpel versko krizo. Bilo je, ko da bi ga vleklo nazaj v kraško vas njegove matere, v cerkev, poslušat orgelsko glasbo, mogoče molit.

Toda se ni hotel vrniti k veri dedov. Ustavil se je v nekakšnem verskem sinkretizmu, v dobršni meri z arhaičnimi, poganskimi sestavinami. To njegovo čudno razporeženje, ki ga domači niso razumeli, pa se je polagoma ukradlo vame, ki se mi zdaj hoče čim širše odprtosti v svet primitivnih, ne da bi pri tem zatajil oblike novejšje religioznosti. Tako je: ne uspe mi, da bi se približal mestni religiji. Zdi se mi, da se vrnitev k veri ne more uresničiti drugače kakor da grem spet gor čez planoto in odkrijem v času izgubljen svet, nedolžen in čist.

2.

Isto velja danes glede vrnitve k slovenskemu jeziku, ki si je želim z vsemi svojimi močmi, čeprav vem, da se italijanščini (posebno kot kulturnemu jeziku) ne bom nikoli mogel odpovedati. Če bi se odpovedal svoji italijanščini, bi morda znal čustvovati, misliti pa ne. Predvsem pa: ne bi mogel komunicirati s tisto krepkostjo in izvirnostjo, h katerima težim. Še nekaj vama bom povedal: da se danes v meni italijanščina in slovenščina povezujeta po posredovanju ne več govorenega, pač pa očarljivega jezika, kakor je latinščina.

Danes sem namreč zvrhan nezaupanja do modernih jezikov. Čutim jih, posebno v zahodnoevropskem območju, kot preveč racionalistične: pač pa izraz propadajoče moderne (merkantilistične, kapitalistične, industrijske in bančne) civilizacije. Sem proti *ratio*, kolikor pomeni račun in profit. Slovenščini pa se račun slabo prilega, kakor se slabo prilega latinščini ali sanskrtu. Vrniti se k jeziku, kakršen je slovenščina, pomeni zame tudi vrniti se k sakralni govorici, ki ohranja nenadomestljive vrednote tradicije. In mislim posebno na nekatere arhaične posebnosti kakor dvojino, kjer je še ohranjena struktura razmerja med *jaz* in *ti*, izključujoča druge, se pravi indiferentneže. Slovenščina je do danes ohranila izrazno obliko prijateljstva in ljubezni.

Zavedam se, da idealiziram. Toda ni me strah idealizirati. Romantik sem, čimbolj minevajo leta, tembolj sem romantik. Iz te motivacije se je sprožil nagib, ki me je preteklo soboto pripravil do tega, da sem vama spregovo-

ril, vaju spoznal. In da vama pišem. Kakor sem vama rekel, je za mano preteklost, ki je z biološkega in kulturnega vidika enovita in koherentna. V antecedensih moje osebnosti ni navpičnih razpok. Pač pa odkrivam globoke razpoke v vodoravnem smislu. V komaj nekaj generacijah smo prišli ob višino planote (Kras in Banjščica), ob jezik (slovenščino), ob vero (katoliško), ob domovino (habsburško cesarstvo), ob gospodarstvo (kmečko), ob juridično tradicijo (ustno in matriarhalno), ob etiko (primitivno in kljub nepismenosti globoko).

Šli smo po drugih poteh. Mestnih, na morski višini, italijanskih in brezverskih, ne več nadnarodnih: trgovskih in meščanskih, patriarhalnih in modernih šolskih in (kljub abecedi) površnih. Zdaj se čutim nasičenega. In to ni kriza, ki pride in gre. Že deset let je, odkar je bila sporočena in objavljena (v zbirki ALTOPIANO). In medtem sem se tako rekoč odtrgal od pomola. Odrinil sem, nahajam se na odprtem morju. Nisem privezan na nobeno vrvo, na nobeno pripono. Deset let sem premišljeval sam pri sebi, zmeraj bolj sam, zmeraj bolj žalosten. Zmeraj bolj srečen. Zrel sem za izkrcaje na drugem bregu.

To ne more biti kratkomalo vrnitev. Nazaj ni vrnitve. Vrnitev je samo naprej. In vse moje domotožje po habsburški domovini, po arhaičnem slovanstvu, po hribih in po polju, po preprostem cerkvenem petju, po gospodarstvu, osnovanem na potrebnem: to ni nič drugega kakor presunljiva želja po boljšem svetu. Zame, za otroke, za one, ki pridejo.

3.

Zdaj vama povem, kaj mislim z romantiko. To je nekaj, kar nasprotuje in se upira uradnemu in jalovemu klasicizmu. Nikakor ne zavračam Grčije. Toda nikakor ne morem odriniti iz Rima ali iz Neaplja, da bi plul med Scilo in Haribdo in obrnil krn proti Atenam po vodni poti, ki je priljubljena zahodnjakom. Jaz jo režem gor po pobočju Krasa, hodim proti burji, vdihavam s silovitostjo, se prebijam čez gore in hitim po nasprotni smeri, po poteh barbarov. Iz nanovo osvojenega osrčja barbarstva in primitivnosti se potem spustim proti Dakiji, Tra-

kiji, Frigiji, skupaj z Dionizom, sinom matere Zemlje (Semele = Zemlja), z glasbo in plesom tja do bregov arhaičnih lirikov in predsokratskih mislecev. V Empedoklu srečujem zadnjega in najvišjega izmed šamanov, nerazumljivega filologom specialističnega in razumarskega kova.

V prvih mladostniških letih me je v Trstu Alberto de Brosenbach vzgajal v kultu Nietzscheja. Ne nasmehni-ta se, prosim vaju, če vama, — voden od Nietzscheja in poučen od Eliada, zvest nekemu nekdanjemu humanizmu, ki ga je industrijska družba zavrgla — rečem, da je moja ambicija ta, da bi zaživel novo renesanso: takšno, da bo v njej prostora za davnejšo in širšo tradicijo, kakršna je (v omejevalnem pomenu besede) grško-rimska. Prebral sem stotine in stotine strani, ki jih je Evel Gasparini zbral o slovanskem matriarhatu in o navadah starih Slovanov, da sem prišel do zaključka, ki je nasproten zaključku, ki ga — zakrito — nakazuje beneški slavist. Ne zdi se mi, da bi šlo za zaostalost ali za ugro-finsko ubornost v primeri z indoevropsko kulturo. Nasprotno mislim, da se vrnem nazaj k očetu in k materi, k starim staršem in k življenju kmetov-hribovcev na Krasu in na Banjščici, in če poudarim rodne značilnosti, ki me diferencirajo glede na svet, v katerem sem doslej živel (v trdi samoti, v stiku s propadajočo civilizacijo), lahko zares doumem najskritejše plasti, izvore velikih preteklih civilizacij.

Isto velja za polis. Moji starši so se sklenili v zakon leta 1919, v letu, ki je zaznamovalo konec avstro-ogrskega cesarstva. In meni se zdi, da vse to, kar je prišlo potem, kot pristna civilizacija in kot pristna tradicija nima pomena. Ali pa ima negativnega. Oprostita, če grem naprej s trdoto, z radikalnim ali paradoksnim izražanjem. Toda če se hočemo razumeti prav do dna, ne vidim druge poti. Če stvari zabrišemo, če omilimo robove in barve, ne vidimo jasno. In hočem povzeti pogovor z vama z isto jasnostjo, s katero smo ga začeli. Na koncu prve svetovne vojne je bila uničena polis, ki je bila do zadnjega očuvala najvišje in najčistejše vrednote tradicije.

Kot dedinja svetega rimskega cesarstva (kjer mi spon-

tano pride bolj do naglašanja *svetega* kakor *rimskega*) je habsburška Avstrija naprej uresničevala — pač v mejah, ki jih je vsilila zgodovinska stvarnost — Dantejev politični ideal. Nekakšno matriarhalno ozračje, ki je po mojem izviralo od slovanske večine podložnikov kakor tudi od zgleda in spomina Marije Terezije, je zlahtnilo njen paternalizem. Od nemškega osredja do drugojezičnega obrobja, od vrha v prestolnici do baze v provincah (najmanj provincialnih na svetu) je izžareval ta dojem strogosti in priljudnosti obenem. Nisem marksist, rajši populist (v neozkem pomenu besede). In se mi je zmeraj zdelo, da opažam v ljudstvu, ki sem ga spoznal v teh predelih, posebej v kmečkem ljudstvu, nekakšno dokaj plemenito skladnost v obnašanju, nekakšno sakralnost vsakdanje kretnje, ki je bila zame ganljiva.

Upam, da se ne bom ponižal v polemične ali pamphletske tone, če bom dejal, da se državni sklop takšnega kova ni mogel še naprej upirati zavrtnim napadom (in obenem čelnim udarcem) sil, zagnanih v brezobzirno osvajanje hegemonističnih in tržnih pozicij. Sil, ki so se bile v teku zgodovine umazale s kolonialističnim izkoriščanjem in z izrabo suženjstva. Danes, ko sem se rešil marsikatere splošno veljavne resnice, marsikatere potvorbe v zgodovinskih učbenikih, sem trdno prepričan, da so Avstrijo uničile iz konkretnih interesnih razlogov zunanje politično-ekonomske sile, ki so *mala fide* podpihovale razne nacionalizme.

Trst, Kras, vse bivše habsburške pokrajine, bi dejal, niso več zadihale z ritmom prejšnjih stoletij. Toda če še živi v nas kakšen ideal in nas spodbuja k temule razgovarjanju, ne more biti kaj drugega kot ideal nekdanjega nadnacionalnega *imperiuma*. To se pravi, nekdanji način mišljenja in delovanja, čustvovanja in verovanja, ki ne priznava moderne razdvojenosti med politiko in etiko, med etiko in vero, med vero in znanostjo, med znanostjo in mislijo. Zaradi tega sem vama govoril o kontinuiteti med habsburško civilizacijo in med Dantejevim svetom.

5.

In za Dantejevim hrbtnom — že ko smo literati — ne

bi hotel pozabiti na Vergila: posebno na šesto knjigo Eneide, ki se mi zdi najvišji dokument vse predkrščanske religioznosti. Tiste strani, ki sem se jih naučil v šoli, ko sem jih potem sam v šoli učil, ki sem jih zdaj, ko sem zapustil šolo, ponovno prebral iz drugačnega razpoloženja, so vgrajene v prostrano obzorje religioznega izkustva: čutim, kako brnijo od neke sakralnosti, ki sprejema vase odmev predzgodovinskih in prazgodovinskih tisočletij. Morda se je ustvarila v meni osnova za pričujoče razmišljanje, ko sem prevajal *Vergilovo smrt*. (To je bilo pred sedemnajstimi leti, natančno takrat, ko je umiral moj oče).

Tako se krog sklepa, od zadnje velike evropske civilizacije do primitivnih civilizacij, vključno z bolj obrobniimi na obljudeni Zemlji. Ki pa so na etični in verski ravni slej ko prej nad lažikrščanskim evropskim imperializmom, ki jih ni znal ne spoštovati ne razumeti, ki se je večkrat v imenu civilizacijskega poslanstva brezobzirno poslužil genocida. Vztrajam pri tej misli: v slovenski in habsburški tradiciji najdem nasprotni način čustvovanja, ki ne izvira samo iz rimskega krščanstva, ampak se hrani z neko predkrščansko in matriarhalno etiko, ki ni napadalna, ampak je prežeta z živim čutom za naravo in za svobodo.

Ne bi se rad zastranjeval. Toda vse moje razpredanje bo lahko postalo jasnejše, če bom na kratko omenil ponovno ovrednotenje fevdalne družbe. Toliko smo že slišali govoriti o zemljiški služnosti. Zdela se je nekaj skrajno bednega in ponižujočega. Jaz pa pravim: ko bi bilo šlo za (kmečko) suženjstvo, bi potomci sužnjev bili po duši sužnji. Ni tako. Na listinah pradedov in dedov, ki so bili še na kakšen način navezani na zemljo, večkrat berem: *villicus, rusticus, sutor, serva*. Nikoli nisem našel sledu hlapčevstva ne pri svojem očetu ne pri svoji materi, pri nobenem. Pač pa sem našel hlapčevstvo pri ljudeh drugačnega izvora, ki so meni povsem tuji. Ljudje, navezani ali nekoč navezani na zemljo; obrtnik, navezan na tiste ljudi; kramarček, ki je porival svojo cizo med tistimi ljudmi; vsi so imeli dostojanstvo svobodnih ljudi.

Kmet, ki ga veže samo odgovornost za polje, kate-

ro obdeluje, je svoboden človek. Sužentj pa tisti, ki mu grozi smrt od lakote, pa se »svobodno« spusti v rudnik industrijske civilizacije ali pa se zapre garat v zadušljivost nezdrave tovarne: oba sta iztrgana iz svojega naravnega okolja, orošana luči in kozmične religioznosti. Slovenci s planote, iz katerih izviram, so lahko trpeli revščino, suženjstva pa ne.

6.

Na Slovence kot hribovske ljudi je kdaj letel očitek, da se niso bojevali, da si niso osnovali neodvisne države; ali da so bili s furlanske ravnine odrinjeni proti Julijcem, na nehvaležna tla gričevja ali Krasa. Toda jaz čutim v sebi isto potrebo po zavetju, po samoti, po miru. To je potreba po svobodi. To je želja po samostojnem in vrednem življenju. To je *pietas*.

Tudi v družinskih in družbenih odnosih. Slovincu je patriarhat tuj do mozga. Kruta oblast očeta nad sinovi, kakor se javlja v stari zavezi ali v rimskem pravu, hočem reči pravica, da usmrtiš lastnega otroka, je nepojmljiva v ustnem pravnem izročilu, v občutljivosti našega človeka. Tudi ugled in dostojanstvo ženske izstopata v slovenski družbi bodisi zaradi daljnega vpliva matriarhalnega izročila (ki pa ni preprosto pomenilo nasprotja patriarhata), bodisi zaradi bližnjega vpliva habsburške civilizacije. Mislim na svojo mater in na njeno energičnost, ki ji nista bili tuji občutljivost in nežnost. Mislim na svojega očeta, ki jo je ne samo spoštoval in občudoval, ampak ji je priznaval superiornost v razsojanju in v odločanju, zaradi katere pa ni prav nič trpel njegov ugled očeta in moža. Mislim na matriarhalne odtenke v moji družini tudi v razmerju do strica in tete z očetove strani. Slovenščina še danes razlikuje to, česar italijanščina več ne razlikuje; bolj arhaična latinščina je še razlikovala. *Avunculus* («mali ded») je bil stric Carletto. Če se je moja mati v trenutkih potrebe obrnila nanj za pomoč, je to naredila z nekakšno odločnostjo in ponosom, v svesti si svoje pravice (v ujčevskem pravu, značilnem za matriarhalno družbo, je brat dolžan skrbeti za sestrine otroke).

Amita pa je bila teta Lele; imela me je rada kot si-

na. Bila je samska in priletna in je bila tako rekoč moj oče v materini preobleki. Z brezmejno nežnostjo na ozadju otožne zasenčenosti, da ji ni bila dana lastna družina. Ponižna in tihcena, pa vendar stojé za nekakšnim dostojanstvenim branikom samote in neodvisnosti. Pela je z zelo lepim tankim glasom, v katerem so brneli odmevi iz globine rodu. Njen vzdevek se mi je nekoč zdel otročji. Šele pred kratkim sem odkril, da je to strog in sakralen naziv, v zvezi z imenom slovanskih Dioskurov. Morda tudi z nekim religioznim krikom Grkov.

7.

Idealiziram, ko govorim o svoji družini. Toda ni me sram povedati vama, da se sam v sebi spet vračam k pradavnemu kultu prednikov. Vsak kult pa vključuje idealizacijo prav zato, ker je neločljiv od procesa simbolizacije in od metafizičnega razpoloženja. V svoji podeželski hiši, osamljeni sredi ravnine, sem obesil na stene slike staršev in dedov. To sem napravil ne brez pobožnosti in upam, da me bosta nekega dne prišla vidva obiskat tja dol. To je stara hiša, ki sem jo kupil od ciganov, tja proti Tilmentu, na območju, ki je danes docela furlansko, a okrog katerega se je ohranilo немало slovenskih krajevnih imen. (Morda je bil to notranji razlog za neko izbiro, ki bi bila sicer meni samemu nerazpoložljiva.)

Gotovo, ko ne bi bilo vprašanja meje (ki je zame zgolj psihološkega značaja), bi se bil utaboril bolj proti vzrodu: tam, kjer se začanja gričevje in tu pa tam še vztrajajo slovenska narečja. Toda kar zadeva mejo: zdi se mi, da je prišel trenutek, da vama razložim, kar med nami še ni bilo izrečeno, niti na goriškem srečanju ne. Toda vidva sta me vprašala, kaj mislim o Kocbekovi knjigi. Ne morem dati nobenega odgovora, če se prej ne dotaknem zadnje vojne.

Vzgojen sem bil antimilitaristično, pacifistično. Na ta vprašanja sem vselej gledal na Tolstojev način: izhajajoč iz nenasilja. Poleg tega imam to prednost, da se spominjam svojega krsta, do katerega je prišlo v cerkvi v Klancu blizu Herpelj, ko mi je bilo nekako pet let. Moji starši so bili zmeraj odlagali ta obred iz nasprotovanja

ali nezaupanja do religije.

Župnik v Klancu (oni Jakob Soklič (1), ki je bil izgnan iz Italije iz političnih razlogov in je postal kolikor toliko vidna osebnost v nedavni jugoslovanski zgodovini) je bil tisti, ki je odstranil moji materi vsakršno nezaupanje in jo prepričal, da me je dala krstiti. Ta obred, odročen in v popoldanskem času (tam gori smo bili na letovanju), mi je ostal globoko vtisnjen; zavezal me je z neko osveženostjo, ki je v tistem času praktično ni mogel imeti nihče. V mojo kri je proniknil neki evangeljski čut in se pridružil idealom moje družine.

Tisti kratki čas med prvo svetovno vojno, ko je bil vpoklican kot vojak, je mojemu očetu uspelo, da se sploh ni dotaknil orožja. Meni pa je uspelo, da se v zadnji vojni in v dolgotrajnem vojaškem službovanju tudi na nevarnem območju nisem nikoli omadeževal z nasiljem. Moje odporništvu — če je o odporništvu sploh vredno govoriti — je bilo samo moralnega in notranjega značaja. Ostal sem pri življenju. Nikogar nisem ubil, nikogar nisem ranil in ni mi bilo treba meriti na drugačen cilj kakor iz lepenke. Zunaj vojaške službe moja roka ni nikoli oplazila orožja. Tudi lovec nisem. Vidita, jaz mislim, da je to posebnost, ki me zaznamuje ne samo individualno, ampak tudi kot Slovenca.

8.

Na Kontovelu sem spoznal pisca ljudskih iger (v slovenskem narečju te vasi), ki nosi isti priimek kot jaz. Razložil mi je svoje razmerje do junakov, ki jih ustvarja, do zgodb, ki si jih zamišlja: ponoči mu vest ne bi dala spati, ko bi v dramsko dejanje vpletel kakšen navaden prizor nasilja, kaj šele kakšno krvavo dejanje. In nikakor ne bi imel miru, če se s kakšnim njegovim junakom ne bi dobro končalo. To — on sam pravi to — je nekaj, kar

(1) Jakob Soklič (1893-1975), kaplan v Škednju, kjer je imel pri verouku do 900 otrok, potem župnik v Klancu, od 1933 do smrti župnik v Slovenjem Gradcu. Avtor knjige »Istra kliče«, ustanovitelj župnijskega muzeja v Gradcu, Ukmarjev in Meškov prijatelj (v omenjenem muzeju je uredil Meškovo sobo). (Op. prevajalca)

ga ne razločuje od drugih, ampak ga izenačuje z drugimi. S tem hoče reči: z drugimi ljudmi iz njegovega konca, kjer od pomnenja ni prišlo do krvavega dejanja, ki bi ga bil zagrešil nepriseljenec.

Zdaj, ko sem to povedal, bi podrobnejši odgovor o Kocbekovi knjigi utegnil biti odveč. Zdi se mi zelo lepa, zanimiva, človeška. Pri branju sem zmeraj pazil na datume. Toda kljub razliki v letih med mano in njim, kljub razliki med mojim in njegovim rojstnim krajem, si nisem mogel kaj, da ne bi *punctus contra punctum* soočal najinih prigod. Tudi danes, ko bi se bilo mogoče vrniti v preteklost in začeti znova, ne bi zamenjal svoje izbire z njegovo. Ali, če hočeta: svoje neizbire, svoje neangažiranosti v vojni. Tudi s perspektive tega, kar je potem sledilo.

Še več moram reči in na še kočljivejšem področju. Leta '45 sem se znašel iz oči v oči z dramo tržaškega vprašanja. Nisem okleval in sem se opredelil za italijansko rešitev. Tega nisem napravil iz nacionalizma, ampak iz ljubezni do svobode in do pravice. V tistem trenutku sem čutil grožnjo stalinskega imperialima in Jugoslavija je bila samo njegova predstraža. Potem, leta '54, sem stopil med sodelavce tržaške revije, ki se je dosledno zavzemala za mir med Italijani in Slovani, ne da bi se vdajal kakršnemukoli dvoumju glede bistvene dokončnosti sporazuma.

9.

Danes, po Osimu, se čutim na strani slovenske manjšine v Italiji. Čutil bi se tako, tudi ko ne bi imel tistih korenin, ki sem jih vama pokazal: še enkrat zaradi ljubezni do svobode in do pravice. Toda ne gre samo za politično vprašanje, ampak za vprašanje, ki me zadeva v celoti, od vrha do tal. Vse to, kar sem vse do danes naredil, pretrpel, domislil, se mora nekam izliti. In ta izliv ne more biti kaj drugega kot zopetna osvojitve nekdanjih vrednot, zopetno ovrednotenje idealov, o katerih sem govoril.

No, doslej vama še nisem povedal svojega imena. Na anagrafskih registrih je napisano AURELIO CIACCHI. Seveda gre za poitalijančeno ime (natančno pred petdesetimi leti, v času fašizma). Prej je stal tam drugačen

priimek, čeprav zelo podoben, enozložen. Toda napisan na petih različnih papirjih na pet različnih načinov. Na moralni ravni zavračam te anagrafske zapise: vse. Mislim, da ima človek v določenem trenutku svojega življenja pravico, da si ime in priimek izbere sam.

Prav v Gorici (kjer smo se srečali) se je — pred kakšnim letom na predstavitvenem večeru mojih pesmi — rodilo umetniško ime, ki bi lahko tudi že postalo bojno ime. Ne jemljem ga kot psevdonim, ker mi ni všeč neiskrenost in se ne maram skrivati. Smatram ga za svoje pravo ime. To ime nekako izraža moj italijansko-slovenski status. Po drugi plati se povezujem z Nietzschejem in z Dionizovim kultom, aludirajoč na dvojni izvir: sončni in zemeljski. Kar se tiče Zemlje, ta more biti edinole očetni Kras, s svojim bistvom iz kamna in skale.

Kar se tiče Sonca, so moji starši v težnji, da bi me malo romanizirali, že izbrali nekaj, kar naj bi mu ustrezalo. Le da je bilo njihovo etimološko znanje bolj primitivno. Jaz sem odsekal stran prve tri črke, ostaja samo grški zvok podobe. Pripovedujem vama resne reči, toda prosim vaju, da jih ne jemljete preveč resno. Ne bi hotel biti težak, ne bi hotel zrasti v kakšen filološko-profesorski ton. Profesor Aurelio Ciacchi je umrl.: ostaja samo vajin prijatelj

ELIO KAMEN

Gradež, 6.-9. junija 1977
(Prevod: Alojz Rebula)

BEVKOVO DOPISOVANJE Z MENOJ

(Nadaljevanje)

Toda kaj, ko nisem bil računal z mednarodno politiko. Ko sem prišel dan pred božičem v Slovenijo, je divjal vihar, ki se je bil sprožil med Jugoslavijo in Vatikanom vsled Stepinčevega primera. Da bi pokazal svojo solidarnost z nadškofom Stepincem, ki je bil tedaj konfiniran v Krasiću, mu je bil Papež Pij XII. poslal kardinalske klobuk, in Jugoslavija se je pripravljala, da na hudo izzivanje odgovori milo za drago.* V političnih oziroma politiziranih krogih je vrelo. V Beogradu je bilo treba odločati o že sklenjeni prekinitvi diplomatskih odnosov s Svetim sedežem. Kot prvi je šel po gobe božični praznik. To je bila prva novica, ki so mi jo sporočili nekateri prijatelji iz Kneže, progovni delavci, ki so po delovnem dnevu bili izstopili z mano z vlaka na postaji v Podmelcu.

Ko sem 26. decembra prišel v Ljubljano, me je dr. Kotnik takoj opozoril, da je Bevk v Beogradu. Kaj takega bi si bil lahko pričakoval. Človek obrača, drugi pa obrnejo. Preden je odpotoval v Beograd, je Bevk zaprosil dr. Kotnika, da bi me pridržal kakšen dan več v Ljubljani, dokler se sam ne bi vrnil. To je bilo zame nemogoče, ker sem moral biti 31. decembra v Lyonu, spotoma pa sem se moral še ustaviti v Padovi in v Turinu. Čeprav sem bil napol računal s to nevšečnostjo, me je nerazpoložila: skoraj zastoj sem bil napravil 1000 kilometrov dol-

* Ko sva se čez kakšno leto skupaj spominjala položaja v tistih dneh, me je Bevk opozoril na analogijo med zgodbo kard. Stepinca in ono poljskega kard. Ledóchovskega, ki ga je bil on omenil v znameniti epizodi, ko se Čedermac razgovarja z videmskim nadškofom (Glej *Kaplan Martin Čedermac*, Mladinska knjiga, zbirka *Kondor*, števil. 1, str. 143; tam je avtor napačno napisal Lichovski namesto Ledóchovski).

go pot.

Ostal sem še en dan v Ljubljani, čeprav Bevka ni bilo. To je bil čas, ko me je prestolnica privlačevala s skoraj materinskim čarom. Bilo mi je, ko da jo poznam od zmeraj, ko da je bila moje rodno mesto Ljubljana, ne pa Turin. Tudi danes se z veseljem vračam vanjo, toda v njej ne najdem več tiste topline in domačnosti, s katero me je sprejemala v tistih časih. Njeno prebivalstvo je postalo manj ljubljansko in bolj pisano, njeno pristno arhitektonsko lice postaja čedalje bolj žrtev neusmiljene urbanistične stihije, kakor se sicer po malem dogaja povsod. Ta proces preobrazbe, ki ga sam imenujem iznakaženja, je bil v teku že takrat. Tega sem se zavedel, ko nisem več našel starega Figovca. Malo manj kot pred tremi leti sem tam obedoval; lepo počasi sem okušal imeniten golaž, z mislijo sem bil pri Prešernu, oko mi je viselo na kranjskih kmetih, ki so sedeli poleg mene s svojimi dežniki in s svojimi nahrbtniki, uho pa mi je lovilo njihove govornice, da bi užival različne naglase in analiziral njihove odtenke. Namesto Figovca je zazijala vame praznina ploščadi.

Mesto sem obiskal s pobožnostjo romarja, ki obiše svetišče. Moja svetišča so bila tisti dan knjigarne in antikvariati, posebej antikvariati, ki so bili tedaj številni in dobro založeni. V njih sem začel spravljati skupaj svojo zbirko *Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev*, in sicer z nekaterimi knjigami Jurčiča, Kersnika in Tavčarja. Dr. Kotnik, ki mi je bil pred kakšnim tednom že poslal v Lyon štiri knjige *Izbranih del Ivana Cankarja*, ki jih je uredil Boris Merhar, mi je priskrbel *Prešernov album*: tega je bil zbral France Kidrič. Zato je bil moj kovček kakor iz svinca, ko sem odhajal iz Ljubljane.

Ko sem se vrnil v Lyon, sem napisal Bevku dolgo pismo. Tukajle je njegov odgovor:

7.

Ljubljana, dne 20. januarja 1953

Spoštovani gospod Martin!

Najprej se Vam lepo zahvaljujem za obširno pismo in

posebej za dar (1), ki ste mi ga izročili po dr. Kotniku! Kakor se v življenju rado zgodi, nama je spodletelo tako dolgo pričakovano svidenje. Tudi jaz nisem mogel predvidevati tega, ker so skupščinske seje večkrat sklicane le nekaj dni prej, a sem še do zadnjega upal, da bo preložena, kar se tudi večkrat zgodi, a se to ni zgodilo.

Veseli me, da ste se tudi to pot dobro počutili v Ljubljani na Vašem vsekakor prekratkem obisku. Jaz pa upam, da se bova osebno spoznala v poletju, ko boste delj časa med nami in se bomo lahko do konca pomenili. Seveda boste prišli s svojo ženo, da si uteši hrepenenje po svoji ožji domovini. Saj je ganljivo, kako smo hribovci navezani na tiste strme bregove in grape; tudi meni v Baški grapi, kadar jo obiščem, vse topleje utriplje srce.

Tiste dokumente mi je izročil dr. Kotnik in jih hranim (2). Le pošljite tudi prošnjo in ostale dokumente (3), jaz bom prav rad naredil vse potrebno, da zadeva steče. To je dobro, da čimprej storite, ker se take stvari rade dolgo vlečejo. Ko bom imel vse v rokah, bom takoj storil potrebne korake.

S »Pesterno« imate pa res križ, ko ji iščete založnika (4). Kako je pri nas v tem pogledu vse drugače. Mi naravnost iščemo dobrih mladinskih del iz drugih slovstev, da bi jih prevedli v slovenščino. In če si boste Vi spomnili na kako tako delo v italijanščini ali francoščini, mi ga sporočite. No, upam, da bo slednjič našla tudi »Pesterna« svoj pristan. V tem primeru bi bilo morda dobro, da bi posneli ilustracije iz druge slovenske izdaje, ki so dobre in izvrstno ponazorujejo osebe in okolico (5).

Moje pismo ne bo tako dolgo kot Vaše, ker sem bil zopet deset dni v Beogradu in se mi je medtem nabralo veliko dela. Sicer pa upam, da se bo po novih spremembah v naši državni upravi zgodilo, da bom imel poslej več časa za literarno delo. Medtem se bo najbrž tudi moj naslov spremenil (6). Zato je najboljšo, da naslednja pisma naslovite: predsednik Društva slovenskih književnikov, Ljubljana, Wolfova 1/III.

Pozdravljam najlepše Vas in Vašo gospo soprogo in Vama tudi jaz voščim vse najboljše v novem letu!

France Bevk

Tipkano pismo na papirju s tiskano glavo FRANCE BEVK
PODPREDSEDNIK PREZIDIJA LJUDSKE SKUPŠČINE LJUD-
SKE REPUBLIKE SLOVENIJE.

(1) Zajeten kovinski pepelnik, če se dobro spominjam. —
(2) Moja žena je bila v osupljivem juridičnem položaju. S po-
roko je bila avtomatično privzela moje državljanstvo, a to za
italijansko in francosko zakonodajo, ne pa za zakonodajo
FLRJ, ki ni priznavala samodejnosti te zamenjave. Takrat (in
to do leta 1965) za prestop jugoslovanske meje ni zadostoval
potni list, treba je bilo imeti tudi vizo. Kaj se je torej dogajalo:
če je moja žena prosila italijansko vizo na jugoslovanski
potni list, ji ga italijansko konzularno predstavništvo ni hotelo
dati, ker kot italijanska državljanica ni mogla potovati z jugo-
slovanskim potnim listom. Če pa je obratno prosila jugoslo-
vansko vizo na italijanski potni list, ji ga jugoslovansko kon-
zularno predstavništvo ni hotelo dati, ker kot jugoslovanska
državljanica ni mogla potovati z italijanskim potnim listom. V
takšnem položaju se ne bi nikoli več vrnila v domovino. Če je
hotela priti iz slepe ulice, je morala dobiti od Državnega sekre-
tariata za notranje zadeve LRS odpust iz državljanstva. Že ne-
kaj mesecev sem bil v zvezi z jugoslovanskih veleposlaništvom
v Parizu, ki me je tudi informiralo o potrebnih dokumentih.
Nekaj sem jih pripravil v upanju, da rešim zadevo med svojim
kratkim bivanjem v Sloveniji; dejansko bi se bil moral usta-
viti nekaj tednov. Zato sem zaupal dokumente Bevku. — (3) Med
temi »ostalimi« dokumenti je bil eden, ki je bil posebno zani-
miv: mati moje žene je morala izjaviti, da nihče drug od nje-
nih otrok ne bo prosil odpusta iz državljanstva. — (4) Turin-
ska S.E.I. bi bila naklonjena objavi, a je zahtevala dva — ali
trileten odlog, ki se mi je v tistem trenutku zdel pretiran. —
(5) V tej točki se moje mnenje slej ko prej razhaja z Bevkovi-
m (glej *Zaliv* 58-59, str. 14, op. 2). — (6) Kmalu zatem je Bevk
dejansko pustil stanovanje na Erjavčevi cesti in se preselil v
Žibertovo ulico v Šiški.

Potem ko je nama srečanje v Ljubljani spodletelo, se
je v najinem dopisovanju pojavilo malček utrujenosti.
Nič čudnega: že skoraj dve leti sva si dopisovala, ne da
bi se osebno poznala, za sabo nisva imela še nobenega
skupnega doživetja; založniki, pri katerih sem trkal, se
niso marali izpostaviti in so se vljudno izmikali z običaj-
nim oproščanjem (na primer založba Marzocco v Firen-
cah), uradno otepanje za spremembo državljanstva moje
žene je naju odtegovalo od skupnih literarnih in kultur-
nih zanimanj. Zato so Bevkova pisma iz te dobe s sploš-
nega vidika zanimiva samo delno; vendar pa sama na

sebi le predstavljajo dokaz vestnosti, s katero je spolnjeval sprejete obveznosti.

4. aprila 1953 mi je pisal :

»Včeraj so mi telefonirali, da manjka še en dokument. Vaša žena mora dobiti in poslati izjavo oz. potrdilo, da je res poročena z italijanskim državljanom in da ji je že po zakonu zagotovljeno italijansko državljanstvo. Pošljite mi ta dokument, da ga čimprej izročim... Bil sem bolan za hudo gripo, kar mi je vzelo cel mesec. Zdaj pa sem zopet v polnem delu...«.

In 10. junija, ko se je vrnil s tritedenskega potovanja v Turčijo:

»... Saj sem prepričan, da boste dobili dovoljenje zase in za ženo in da se bosta nekoliko več časa pomudila v naših krajih... Veselim se skorajšnjega svidenja v Ljubljani ali v Baški grapi«.

In še 22. julija na razglednici iz Kopra, kjer je bil na počitnicah:

»Tudi Vaše zadnje pismo sem prejel le nekaj ur pred mojim odhodom na počitnice. Toda utegnil sem telefonično urgirati rešitev prošnje, a mi niso vedeli povedati nič pozitivnega, ker rešitev zavisi od Beograda«.

Tedaj mi je postalo jasno, da se tudi tisto poletje ne bova srečala. Pa tudi ko bi bil hotel odpotovati, mi ne bi bilo mogoče. Nekaj dni zatem je v Franciji izbruhnila splošna stavka, največja in najkompaktnjša, kar sem jih kdaj videl. Za skoraj tri tedne je paralizirala Francijo in jo odrezala od ostalega sveta. Edina vez z zunanjim svetom je bil radio. Stavka se je končala 22. avgusta in veliki stroj francoske države je spet tekel. Tako ni dolgo trpelo, da sem dobil od Bevka priporočeno pismo, ki je bilo res odločilno.

8.

Ljubljana, 26. avgusta 1953

Spoštovani gospod Martin!

Danes so mi izročili potrdilo o odpustu iz državljanstva za Vašo ženo Marijo in Vam dokument takoj pošiljam. Za letošnje velike počitnice je to sicer prepozno, a upam, da se bomo lahko videli vsaj decembra. Na Sekretariatu za notranje zadeve, kjer so dokument izjemoma vročili kar meni, da Vam ga vročim, so mi naročili, da naj se Vaša žena zgласi pri najbližjem jugoslovanskem konzulatu, da jo brišejo iz seznama državljanov. To lahko uredi tudi pismeno, če v Lyonu ni našega konzulata, in priloži overovljen prepis dokumenta. Plačal sem takso 12.000 din. (1) Tega ne omenjam zato, da bi se mi mudilo za povračilo. Stvar bomo poravnali ob prvi ugodni priliki.

Sicer pri nas ni posebnih literarnih novosti, ker je zdaj počitniška suša. Ko izide tretji zvezek mojih Izbranih spisov, Vam jih takoj pošljem.

Prosim, da mi sporočite, če ste dokument, kateremu je priložen tudi poročni list, v redu prejeli.

Lepo pozdravljam Vas in ženo!

France Bevk

Tipkano pismo.

(1) V tistem času je ta vsota v Sloveniji ustrezala plači, ki jo je delavec zaslužil nekako s poldrugomesečnim delom.

Bevk je bil napravil moji ženi prav dragoceno uslugo. Upravni postopek je bil trajal komaj osem mesecev, odkar se je bil Bevk zavzel zanj, v celoti pa ne več kot eno leto. To je bil pravi rekord, če pomislimo, da so mnogi po priključitvi 15. septembra 1947 čakali precej let, preden so prišli do istega rezultata.

Prav v tistih dneh je bila izbruhnila neka druga kolobocija, tokrat med Italijo in Jugoslavijo. Jabolko spora: Trst. Iz Benetk je razglašal Pella: »Stojimo na straži za Trst!«; v Okroglici pa mu je Tito 4. septembra pred dvestotisočglavo množico vrnil milo za drago. Naš radijski sprejemnik je bil stalno prižgan na ljubljansko postajo, ki je neutrudno prenašala tiste partizanske pesmi, ki sem jih vse znal na pamet že leta. Ozračje je bilo res videti

skrajno napeto.* Že sva obupavala, da bi mogla iti za božič v Slovenijo, ko je v važnem govoru 27. septembra Tito govoril o marsičem, a ne o Trstu. Medtem je bilo koračnic čedalje manj. Dobro znamenje. Spet sva začela upati, zato sem vložil papirje, da bi dobila vizo. 12. oktobra sem doživel presenečenje, da sem prvič slišal glas Franceta Bevka, ko je nastopil z domoljubnim govorom na radiu.

V tistih dneh mi je Bevk v svoji prezaposlenosti pisal samo enkrat.

9.

Ljubljana, 7. 11. 1953

Spoštovani gospod!

Poslal sem Vam tretji zvezek Izbranih spisov (1) in izražam upanje, da trenutni položaj ne bo vzrok, da bi ne obiskali moje ožje domovine ter se ob tej priliki Vi in Vaša žena ne zglasila tudi v Ljubljani, da se kaj pomenimo. Na svidenje! (2)

Lepo pozdravljam Vas in Vašo žeo!

France Bevk

Z roko pisana razglednica. Naslov: Dott. Ezio Martin, 11 rue de la Monnaie, LYON - Francija.

(1) Na vse knjige, kar mi jih je poklonil, tudi na manj važne, je Bevk zmeraj napisal kratko posvetilo. — (2) Iz besedila te razglednice je razvidno, v kakšni naglici jo je Bevk napisal. Za tistega, ki ga je imel za hlastavega pisatelja, pa je bil praviloma neverjetno natančen dopisovalec; saj je redkodaj napisal pismo, ne da bi bil prej skiciral osnutek.

V Knežo sva prišla na sveti večer. Vpoklicance, ki so bili mobilizirani v septembru, so po malem odpuščali. Tiste dni sta se vrnila domov tudi moja dva svaka. Do

* Pravim »je bilo videti«, ker je Bevk, ko sem mu ob najinem prvem srečanju rekel, da sem se bal, da zaradi političnega položaja ne bom mogel priti, zatrdil: »Mi smo vedeli, da ne bo nič hudega iz tega.«

srečanja z Bevkom je prišlo 28. decembra v Ljubljani, na sedežu Društva slovenskih književnikov. Čudovito prijazna tajnica naju je najavila »gospodu predsedniku«. Čutil sem nekaj plahosti in sem se spraševal: kakšen neki bo Bevk? To sem kaj kmalu izvedel. Po komaj eni minuti je vstopil s svojim kratkim in malo poskočnim korakom. Postave je bil manj kot srednje, bil je plečat in že močno osivel. Vstopil je s tako iskreno zadoščenim nasmeškom, s tako prijateljsko in spontano gostoljubno krettnjo, da je moja zadrega trajala samo hip. Začutil sem, da sem dobrodošel.

Nisem si predstavljal, da je Bevk tako živahen, tako komunikativen, tako prisrčen. Njegova prisrčnost je imela odtenek gosposke udržanosti in pozornosti, ki sta bila osupljiva v tistem hribovskem človeku. S časom je Bevk na najinih srečanjih po malem sprostil svojo udržanost (mnogo manj v svojih pismih), toda njegova pozornost ni nikoli popustila.

Na dom naju ni povabil, ker je bila gospa Davorina odsotna. Tako smo obedovali v Slonu in govorili o vsem mogočem: o mojih načrtih, da bi pomagal k spoznavanju slovenske kulture, o mojih križih z založniki, o prevodu *Martina Čedermaca*, ki sem se ga bil lotil pred dvema mesecema, o sodobnih slovenskih pisateljih, o njegovi literarni in družbeni dejavnosti, o njegovih peripetijah med obema vojnama, o Baški grapi, o Bukovem in o Zakojci itd. itd. O čemerkoli sva govorila, je Bevk imel ilustrativno anekdoto, kakšno zabavno pripombo, ki jo je podčrtaval s svojim malo grlenim smehom, združenim z ritmičnim planjem ramen. Skratka, sijajen sogovornik. Toda tudi pozoren poslušalec: kadar sem govoril jaz, se je njegov nadvse gibčen pogled zaustavljajal na meni, da je grebel vame izpod gostih obrvi; in vendar me to ni nikakor motilo, ker je tista pozornost bila polna iskrenosti in dobrohotnosti.

Po tistem najinem uspelem srečanju je bil Bevk slej ko prej poln obveznosti — političnih kot poslanec, družbenih in kulturnih kot predsednik Društva slovenskih književnikov, literarnih itd. — tako da mi je v šestih

mesecih utegnil napisati samo razglednico, sicer 3. marca 1954 iz Ljubljane. Potem je končno le prišlo do pisma:

10.

Ljubljana, 29. junija 1954

Spoštovani gospod Martin!

Najprej mi lepo oprostite, da Vam tako dolgo nisem odgovoril na zadnje pismo. Kakor vidite, je zelo dolgo trajalo, da Vam pišem »bolj na dolgo«. Za menoj je nekaj mesecev trdega dela, pisal sem neko povest (1), kar mi je poleg drugih dolžnosti jemalo tako ves čas, da sem zanemarjal prijatelje in znance. Zdaj pa Vam moram končno pisati, četudi »Pastircev« še nisem dobil (2); tako so popolnoma pošli, da jih ni niti v antikvariatu. Zato Vam pošiljam posebej priporočeno dve drugi mladinski povestici, ki sta nedolgo od tega izšli v ponatisu (3).

Tudi v teh dveh delih se dotikam našega življenja pod Italijo, v enem več, v drugem manj. Prav opisovanje tega življenja pa je zame kot pisatelja odgovorno; trudim se, da bi bil pravičen do življenja in ljudi, ki jih opisujem, da bi me marsikak grenek spomin ne zapeljal v pristranost. Mislim, da se mi je doslej več ali manj posrečilo, da si v tem pogledu ne morem veliko očitati. To priznanje ste mi dali tudi Vi v zadnjem pismu, ko govorite o »Kaplenu Martinu Čedermacu« (4). Veseli me, da imate o tem delu tako visoko mnenje. Saj je tudi po mojem to najboljši daljši tekst, ki sem ga kdaj napisal. In prav bo, iz več razlogov, če bo delo po Vaši zaslugi kdaj dostopno tudi italijanskemu občinstvu. Letos izide v srbskem prevodu v Beogradu. In da mimogrede omenim: »Kresna noč« je prevedena v nemščini in izide prihodnjo zimo ali pomlad na Dunaju (5), »Pastirci« pa v madžarščini v Novem Sadu.

Četrti zvezek Izbranih spisov, ki bo vseboval tri povesti, je še vedno v tiskarni. V jeseni bo izšla moja nova ljudska povest »Tuja kri«. Zdaj pa pripravljam za tisk četrti zvezek Izbranih spisov, zgodovinsko trilogijo »Znamenja na nebu« (6). V jeseni, po počitnicah, pa bom začel pisati nov roman, ki že nestrpno čaka peresa (7).

Vmes imam še več načrtov za krajša dela, a ne vem, če bom mogel vse uresničiti, ker mi jemlje preceč energij in časa drugo delo.

Žal mi je, da se letos za velike počitnice ne bomo videli, kot je bilo namenjeno. Toda vzrok, ki Vas in ženo zadržuje od potovanja, je tako tehten, da mu ni mogoče ugovarjati (8). Želim samo obilo sreče. Zgodnjič sem se mudil na Temljinah nad Knežo, kjer smo odkrivali spomenik učitelju in pisatelju Cirilu Drekonji, ki so ga bili Nemci ubili kot talca (9). Tedaj sem se spomnil tudi Vas in Vaše žene z mislijo, da se bomo prihodnje leto morda videli v tisti lepi gorski okolici in se o marsičem pomenili.

Če mi boste na to pismo pisali nekaj vrstic, me bo veselilo. V prvi polovici julija grem na dopust, najprej na Bled, nato k morju (10), a bo prihajala pošta za menoj. Vsaj naslednje mesece ne bom imel toliko dela, da bi ne utegnil odgovoriti vsaj nekaj vrstic.

Lepo pozlavljam Vas in Vašo ženo in vama želim čim lepših počitnic!

France Bevk

Tipkano pismo na dveh ločenih listih. Prvi list nosi natisnjeno besedilo »FRANCE BEVK - LJUBLJANA, Wolfova ul. 1/III«.

(1) Nedvomno gre za *Tujo kri* (glej op. 7). — (2) Bevk je zelo želel, da bi mi dal spoznati *Pastirce*, ki jih je smatral za svojo najboljšo mladinsko povest: in tako je dolgo, a zastonj iskal primerek izdaje iz l. 1947, ki jo je bila oskrbela Mladinska knjiga; *Pastirce* je bila objavila skupno z *Jagodo*. *Pastirce* sem spoznal šele v izdaji iz l. 1955. — (3) *Tonček* in *Lukey* in *njegov škorec*, ki sta izšla v zbirki *Bevkovo izbrano mladinsko delo* s številkami 4 (izd. 1943) oziroma 5 (izd. 1954). *Tonček* je bil izšel 1947 kot izvirna povest. *Lukey* in *njegov škorec* je prišel prvič na svetlo v Ljubljani pri Mladinski matici; kljub svojemu deamicisovskemu nastrojenju (zgodba namreč spominja na »*Od Apeninov do Andov*«) je povzročila policijsko preiskavo v Bevkovem stanovanju v Gorici (glej F.B. *Mrak za rešetkami*, Koper 1958, str. 62-63). — (4) O K.M.Č., ki sem ga prevajal iz izdaje, ki jo je 1946 oskrbela — s spremno besedo Andreja Budala — Gregorčičeva založba v Trstu, sem bil pisal Bevku v pismu z dne 25. aprila: »To je knjiga, ki ne ostaja ozko omejena na slovenski svet... Njen pomen sega preko meja nekega ograjenega sveta, ki je osnovan na univerzalnih načelih, ki so skupna last človeštva. Prav zato je M.Č. velika knji-

ga. V njej se nekatere misli, nekateri izrazi zarisujejo v neovrgljive zakone, ki jih ne potek časa ne sprememba okoliščin ne bosta mogli nikoli spremeniti in katerih kršitev je zločin, ki ne bo mogel ostati nekaznovan. Napake, ki jih je moč tu in tam opaziti, zadevajo bolj obliko kot bistvo, in mrknejo ob orjaškem liku glavnega junaka; ta je ves prežet z globokim človeškim čutom, mogočno obvladuje vsako stran, zmeraj je prisoten od začetka do konca.« — (5) O tem nemškem prevodu *Kresne noči* nisem našel nobenega sledu niti nisem zvedel za ime prevajalca. Verjetno ni nikoli izšel. *Kresno noč*, ki sega v l. 1927 in je v 3. zvezku Bevkovih *Izbranih spisov*, je prevedel v italijanščino Umberto Urbani pod naslovom *I fuochi di San Giovanni* in je izšla 1937 (zbirka *Le lingue Estere*, založnik Valmartina, Milan). To me je dve leti prej spodbudilo, da sem ponudil Valmartini svoj prevod *Pesterne*; založnik mi je odgovoril 10. oktobra 1952: »... Kar se tiče Bevka, bi nas pičli uspeh knjige *I fuochi di San Giovanni* gotovo ne spodbudil, da bi dali na trg druge prevode tistega odličnega pisatelja, ki morda ne ustreza okusu italijanskega občinstva; vsekakor knjige *I fuochi di San Giovanni* resnici na ljubo nismo izdali mi, zakaj mi smo se omejili na to, da smo posodili ime našega založniškega podjetja knjigi, ki je bila natisnjena, na tuje stroške.« Ta zadnja pripomba me navaja k domnevi, da je Urbani plačal objavo iz lastnega žepa. — (6) Tu je Bevk zagrešil evidentno pomoto: trilogija *Znamenja na nebu* sestavlja peti zvevek, ne pa četrtega. Kar zadeva *Tujo kri*, je Bevk že prej namignil na to povest, ne da bi je imenoval (gl. op. 1). — (7) *Črna srajca*, ki je bila objavljena 1955 in o kateri bo spet govora ob svojem času. — (8) Dejansko se je najina prvorojenka Irena rodila v Lyonu 4. julija. — 9) Ciril Drekonja (1896-1944), učitelj in potem šolski nadzornik v Kamniku, kot pisatelj pod Bevkovim vplivom, se je rodil v Temljinah. Nemci so ga ustrelili kot talca v Šentvidu nad Ljubljano (glej S. Janež, *Zgodovina slovenske književnosti*, Maribor 1957, str. 559; L. Legiša v *Zgodovini slovenskega slovstva VI*, Ljubljana 1969, str. 410). Odkritje spominske mize, posvečene Cirilu Drekonji, je bilo 6. junija 1954. *Tolminski zbornik* je na str. 116 priobčil lepo sliko tega slavja; na njej stoji Bevk v krogu tolminskih prosvetnih delavcev. Isti zbornik objavlja na str. 113 Drekonjevo pesem *Cokle*. — (10) Na Bledu je Bevk bival v počitniškem domu Društva slovenskih književnikov; na morju je bival najrajši v Kopru, mestu, na katero so ga vezali študentski spomini.

(Nadaljevanje sledi)

TIPOLOGIJA POSEGOV NA PODROČJU POUKA

(Komentar, ki ga je avtor podal k predavanju
Williamu F. Mackija)*

Nekatere države se navdihujejo ob primeru francoskega kulturnega centralizma, vendar se ne spuščajo tako daleč. Tako pač *Sovjetska zveza*. Kljub temu, da ta priznava bogato etnično različnost svojega obsežnega ozemlja in vzdržuje šole v ljudskih jezikih, odreja vsem isto zgodovinsko vizijo, pripeto na superiornost ruskega ljudstva. V ukrajinskih šolah na primer poučujejo, da je ukrajinsko ljudstvo v 17. stoletju goreče hrepenelo po združitvi z moskovsko državo (25). Toda preidimo k državi, ki je glavni predmet našega ekspezeja.

V *Italiji*, kar se tiče pouka v šoli, oblasti treh *avtonomnih dežel*, ki leže na alpskih mejah, razpolagajo z določenimi pooblastili. Nič posebnega, če pomislimo, da so alpski vrhovi zmeraj olajševali kulturne stike med obema področjema verige (26). Eno teh področij, *Aostska dolina*, zavzema severo-zahodni vogal italijanske države ter meji na švicarski kanton Valais in na francoska departementa Haute-Savoie in Savoie. Prebivavci Aostske doline, ki se imenujejo Valdostanci, pripadajo francoski lingvistični sferi, poleg teh so še tri alemanske občine. V letih 1974 in 1975 sem anketiral v mnogih osnovnih in srednjih šolah Aostske doline, vštivši v dveh nemških vaseh, prav tako kot tudi v šoli za učitelje v dolini. Rezultati teh obiskov bodo — bogato komentirani — dali gradivo za tezo iz primerjalne romanske lingvistike, ki bo izdelana v francoščini in bo posvečena predvsem *jezikom v aostskih šolah*. Rečem «predvsem», kajti bilo mi je omogočeno, da

(*) Pogovor o jezikovnih manjšinah (Quebec, 22.-26.10.76)

sem razširil svoje raziskovanje na nekatere šole v Piemontu, kjer vlada dvojezičnost: italijansko-piemontska ali italijansko-provansalska. Te šole pa so maloštevilne, medtem ko je pouk v Aostski dolini obvezno dvojezičen in v nemških vaseh celo trojezičen.

Celota, ki jo imamo v vidu in obsega Aostsko dolino in del Piemonta, se v mnogočem razlikuje od ostale Italije. Najprej, ker pripada sferam *nemškega*, *francoskega*, *piemontskega* ali *provansalskega* jezika, kakor jih govore v narečjih. Potem glede na njeno preteklost, ki jo vidno označuje obstajanje prekoalpskih poti (27). Rim je semkaj prodrl šele konec 2. stoletja pred našim štetjem (28), tod našel predvsem *Kelte* in si podvrgel alpske doline za Avgusta (30). Dasi so osvojili latinščino, so Kelti ohranili nekaj potez lastnega jezika. Po vsej verjetnosti je vplival ta jezik, da je latinski naglašeni dolgi U, ohranjen v italijanščini, dal v Lombardiji, Liguriji, Piemontu, v Aostski dolini, v deželah d'oc in skoraj v celi francoski sferi y (franc. u) (31): italijanskemu luna, crudo (u = ou) proti piemontskemu *lun-a*, *cru*, francoskemu *lune* in *cru* in provansalskemu *luno* in *crus*. Razen tega so ti govori ohranili številne keltske besede kot *dru*, piemontski *dru*, provansalski *drud* ali *vergne* - *verne*, piemontski *verna*, provansalski *verno* itd. (32)

V srednjem veku je razčlenjenost reliefa ugodno vplivalo na avtonomnost alpskih dolin (33). Renesansa se je dotaknila Piemonta in Aostske doline skorajda naskrivoma in pozneje kot Italije (34). Po njeni zaslugi je italijanščina zmagala v sosednih mediolanskih pokrajinah, v Lombardiji in Liguriji: najprej v Milanu, kjer so jo pospeševali Sforze, pokrovitelji književnosti in umetnosti, občudovalci in posnemalci toskanske kulture (35), pozneje, proti koncu 16. stoletja v Liguriji, kjer je dala italijanski literatutri lirskega pesnika Gabriella Chiabrero. Nasprotno pa je v Piemontu cvetela literatura v lokalnem jeziku (36), ki so ga govorili v vseh sredinah, vse do dvora v Turinu (37). Sicer pa pred Vittorinom Alfierijem sredi 18. stoletja pokrajina ni dala italijanski literaturi kakega pomembnega pisatelja (38). Kar se tiče francoščine, se je ta obdržala v Aostski dolini toliko bolj, ker

je bila dežela vključena v Savoio tako politično kot versko in kulturno (39), celo v Turinu, prestolnici deloma frankofone države, je francoščini pripadala važna vloga. Lingvistična skupina d'oc se ni omejevala kot dandanašnji na alpske doline, marveč je zaobsegala področje Nice, kamor so se še v začetku našega stoletja radi priseljevali provansalski hribovci iz Piemonta (40). V 18. stoletju sta mir in dobra uprava pospeševala razcvet baročne umetnosti, ki je vtisnila piemontskim mestom svojski pečat (41).

Od rojstva kraljevine Italije 1861. leta je na ozemlju od Alp do Sicilije *centralizem* ostal temelj italijanske zakonodaje (42). Gotovo, država že nekaj let odstopa nekatere svojih polnomočij neavtonomnim deželam, kot je Piemont (43). Vendar to v ničemer ne prizadeva območja šolskega izobraževanja: italijanska šola ostaja ista od Alp do Sicilije.

Položaj, kakršen je v Aostski dolini, je opisan v brošuri, ki jo je objavila l. 1973 glavna deželna stranka: »V Aostski dolini imamo italijansko šolo. Programi v njej so italijanski programi, učni jezik je jezik, ki nam ni domač, zgodovina, ki jo poučujejo, je tuja zgodovina in vrednote, ki nam jih priporočajo, so pogosto daleč od naših. (...) Uspeti v šoli pogosto pomeni biti dober v italijanščini.« Na kratko bom povzel vse te točke v luči lastnega raziskovanja.

V Aostski dolini šola deluje po *istih urnikih in programih kot sicer v italijanski državi*. Drugače povedano, poučujejo iste predmete na isti način, italijansko. To velja enako za aostsko učiteljišče, ki pripravlja bodoče učitelje. Kar zadeva profesorje, se tudi tisti, ki bodo poučevali francoščino, pripravljajo na univerzi v Turinu.

V osnovni šoli, v gimnaziji, na učiteljišču obstaja ena sama razlika — namreč dodatne ure francoščine kot učnega predmeta in v zadnjih treh letih osnovne šole, nekaj aostske zgodovine in zemljepisa v francoščini. Vsepovsod drugod *absolutno vlada italijanščina*, celo v računstvu, petju, telovadbi. V lanski pomladi so v neki osnovni koli pripravljali *Praznik narečja*, ki bi ga proslavljali v vsej vasi, še tokrat so v italijanščini otroke

učili pesem, vzeto iz domačega narečja.

Kar se jezika tiče, razumljivo, tak sistem pelje do *poraznih rezultatov*. Otroci bero bolj ali manj dobro, ali pogosto, slabše kot boljše, italijanska besedila so neredko prenatrpana z besedami, ki jih ne razumejo. In kar je še hujše, francoščine ne poučujejo, kakor bi bilo logično izhajajoč iz domačega narečja, temveč preko italijanščine. Na ta način šola ustvarja *prepad med bogato naravno kulturo francoskega otroka in med izobraževanjem, ki ga ta sprejema iz knjig in ki ga izkoreninjuje*. Krivde za to ne nosijo učitelji in ravnatelji, ki pogosto po svoji predanosti stvari vzbujajo občudovanje, kriv je sistem sam in posebej je kriva nezadostna pripravljenost, ki so jo dobili bodoči učitelji.

V obravnavi, ki jo pripravljam, bom prihranil posebno poglavje načinu, kako otroci *poimenujejo svoje naravno okolje*. Med anketiranjem, ki se dotika predvsem gorskega območja, sem zlahka lahko dobil pri učencih številne nazive rastlin, posebej še dreves in grmovja. Na tem področju številni vzorni učitelji in učiteljice, ki sem jim dolžan dati besedo zahvale, opravljajo delo, vredno pohvale. Mislim predvsem na raziskovanje, h kateremu so spodbudili svoje učence ob nedavnem *Dnevu narečij*, posvečenem aostskemu gozdu: bilo bi potrebno, da bi se te šolske naloge objavile. Žal jih italijansko šolsko izobraževanje — kar velja enako za Piemont — ni niti najmanj usposobilo za tovrstno prizadevanje.

In vendar, otroci ob vstopu v osnovno šolo vedo, kako poimenujejo svoje življenjsko okolje v lastni prirodni govorici. Zadoščalo bi *zidati na dane temelje*. Pogosto sem ugotavljal, da so bili učenci vešči, imenovati v narečju neko lokalno rastlino, ki sem jim jo pokazal naravnost ali na dobrem črtežu, niso pa vedeli njenega italijanskega in še manj njeno francosko ime. Na dialektološkem kongresu, ki je bil zadnjo pomlad v Turinu, nam je mladi piemontski lingvist Molinaro opisal podobno zapažanje, ki se mu je utrnilo v neki vasi, kjer pridelujejo riž: učenci so dobro poznali nekega vodnega ptiča v svoji okolici, vedeli so ga imenovati v narečju, niso pa našli nikake zveze med njim in med njegovim

italijanskim nazivom, ki je ostajal zanje prazna beseda (45). Po zlatem pedagoškem pravilu »od znanega k neznanemu« bi lahko izhajali od narečnih besed, da bi naučili učence ustreznih italijanskih nazivov.

Glede a vse to ne bom nikoli pozabil obiska, ki sem ga naredil v zimi 1975 v neki srednji šoli, kjer so razdeljeni po skupinah učenci neke cele provansalske alpske doline. Čeprav se pouk sam po sebi v ničemer ni ločil od tistega, kakršen je na istem nivoju v Italiji, so učenci ohranili povezavo z rodno vasjo. Moja anketa jih je navdušila. Nazivi rastlin so kar vreli iz njihovih prsi. V njihovi duši, ki jo je privil izkoreninjajoči šolski sistem, sem odkril zapornico, po kateri je poniknil siloviti hudournik. Še več, moja anketa jim je omogočila, da so primerjali med sabo različna narečja. In to je temelj, na katerem bi se moglo in moralo izgrajevati poučevanje, ki *spoštuje človekovo bitje v njegovi zvezi z naravnim okoljem*. Upošteva veliko gibkost italijanskih programov bi zadoščala tako v Piemontu kot v Aostski dolini ena sama reforma, toda naj bi bila kapitalna in dolgoročna: *pripraviti vzgojitelje in učitelje, da bi poučevali v lokalnem jeziku* (francoskem, nemškem, provansalskem ali piemontskem), izhajajoč seveda iz naravnega govora, in drugič, *uvesti vsakega ter govorov kot učni jezik za del programa*.

V srednjih šolah in na učiteljiščih bi za besedno gradivo v celem *latinščina* nudila dragoceno priložnost za primerjanje, kako se je matični jezik razvil v lokalnih narečjih, v italijanščini in v francoščini. Danes pa se uvajajo učenci v latinščino na abstrakten način, ki jim prepogosto priskuti snov samo. Poleg tega se v teh šolah mali Piemontezi uče francoščine po ovinku preko italijanščine: pedagoški absurd, ker je njihov domači jezik v več pogledih bližji francoskemu kot italijanskemu.

V alemanskih vaseh v Aostski dolini velja za pouk nemščine isto pravilo, kakršno je povsod v deželi. Na nesrečo jim za to služi italijanski priročnik. Iz dveh med tremi nemškimi občinami pošiljajo otroke v srednjo šolo, ki je v eni teh vasi in kjer učno osebje izpričuje očitno razumevanje za etnične posebnosti dežele, toda rezultati

ostajajo žal okrnjeni glede na to, da je znanje nemščine, pridobljene v osnovni šoli, skrajno nizko. Kar se tiče tretje občine, otroci obiskujejo gimnazijo v majhni vasi, ki jo je priseljevanje močno italijaniziralo.

Povsem drugače kot v Aostski dolini, v *Piemontu* ne poznajo institucionalizirane šolske dvojezičnosti. Piemontščino poučujejo samo tam, kjer je ravnatelj temu naklonjen in kjer učitelj oziroma profesor razpolaga z zadovoljivim znanjem. Vendar je treba omeniti, to za vsa zadnja leta, da je v južnem Piemontu prišlo do zaznavnega napredka: tukajšnje lokalno kulturno združenje nudi vzgojiteljem tečaje piemontščine, ki jih sankcionirajo na javnem izpitu; uspeh na tem izpitu poveča poklicno oceno učiteljev, ker jih spodbuja k obiskovanju tečajev. Ker sem bil prisoten na enem teh tečajev, lahko ugotovim resnost učiteljev in učiteljic, ki so se jih udeleževali. Vse to spodbuja pomemben etnični prerod, ki je zajel Piemont.

O *alpskih dolinah*, jezika *d'oc* naj povem, da provansalsščino poučujejo v enem samem zaselku, vzgojiteljica uporablja priročnike, ki so v rabi v Provansi, in njej gre zasluga, da so si otroci pridobili globoko in zavestno poznanje lastnega jezika.

To poročilo, kakor je kratko in le deloma zajeto, bi ostalo nepopolno, če ne bi spregovoril o poučevanju *zgodovine*. Omenili smo, da v brošuri glavne deželne aostske stranke piše: »Zgodovina, ki jo poučujejo, je tuja zgodovina... vrednote, ki nam jih priporočajo, so pogosto daleč od naših.« Da se o tem prepričamo, zadošča prelistati italijanske učbenike za tretji razred osnovne šole. Od prvega šolskega stika s preteklostjo se mladi Piemontezi in Aostanci nahajajo brez korenin. Nekaj strani o prvih ljudeh in nato pripelje priročnik učence okrog »Sredozemskega morja«, »il mare delle antiche civiltà«, okrog morja antičnih civilizacij. Naši otroci, katerim Alpe predstavljajo življenjski okvir ali vsaj zelo bližnji okras, doživljajo, da jih predstavijo v številnih šolskih urah iz Egipta v Izrael, iz Libanona v Grčijo in posebej še na Italski polotok. Potem ko so slišali nekaj besed o Etruščanih, se naši mali Piemontezi in Aostanci

podrobno uče *zgodovine Rima*.

Toda, vrsto stoletij, je ostala njihova domovina popolnoma tuja Rimu. Med ljudstvi, ki so tod živela, nam je samo eno bolje znano: *Kelti*. Vendar učbeniki za tretji italijanski osnovni razred o njih govore z izključnega rimskega stališča, tako da jih označujejo kot »divje bojevnike strašnega videza« (47). Tri leta zatem, v prvem letu gimnazije, bodo isti otroci našli isto mediteransko in rimsko optiko, malce premaknjeno proti vzhodu, v Mezopotamijo in Perzijo, celo do Kitajske, a ničesar ne bodo zvedeli o Keltih, kvečjemu »da so Galci sprejeli rimsko civilizacijo z vnetostjo, ki bi lahko presenčila.« (48)

Vendar učbenik ničesar ne pove, kako da so se ti barbari tako lahko poromanili. Kot pove ugledni alzaški strokovnjak Jean-Jacques Hatt, »eden izmed razlogov za naglico in globokost romanizacije tiči v trajnih in tesnih stikih, ki so jih Kelti vzdrževali od 7. stoletja pred našim štetjem s sredozemskimi ljudstvi. Ko je prišel Cezar v Galijo, so Galci že šest stoletij poznali Grke, s katerimi so vzdrževali širšo trgovinsko izmenjavo.« Posebej so se Kelti naučili od Grkov »postopka cepljenja, ki je nujno potreben ne le v vinogradništvu, marveč v sadjarstvu v celem.« (49). Drugače povedano, Galci, ki so si jih Rimljani podvrgli ob gornji Donavi, niso bili divjaki, temveč inteligentno ljudstvo, odprti tehničnemu napredku. Vse to prikrivajo majhnim Piemotezem in Aostancem, ne da bi jim kaj povedali o keltskih verovanjih, ki jih je izvrstno obsvetlilo nedavno izšlo delo Jana de Vriesa (50). Ko zapušča obvezno šolo, je mladi človek bolj ali manj prepričan, da so Rimljani prinesli luč omike plemenom, ki so živela v mraku neznanja. Stanje, podobno tistemu, v katerem se znajde mladi Alzačan, ki mu ni znano, kaj se je dogajalo v njegovi pokrajini pred francosko osvojitvijo.

Seveda je v Aostski dolini malce drugače, ker to vizio nekoliko popravlja skromen pouk lokalne zgodovine, kakor to predvidevajo programi. Toda praktično to zavzema skopo odmerjen prostor v primeri z zgodovino, ki jo poučujejo v italijanščini. V dokumentu, objavljenem

v zadnji pomladi, izjavlja avtonomni aostanski sindikat: »v šoli smo se učili zgodovino ljudi, narodov, Italije itd... in čisto nekje ob strani, kot v kotu, prilagojeno aostsko zgodovino. Stvar je treba preobrniti. Učimo se... zgodovine našega ljudstva v zvezi z zgodovino človeštva. To ne pomeni, da bi študirali samo Aostsko dolino, ne, temveč da jo povežemo s svetom, zavedajoč se, kaj smo. Dana nam je možnost, da bolje spoznamo zgodovino človeštva, če proučujemo njegovo zgodovino, izhajajoč iz našega okolja.« (51).

Okolje: to je ključna beseda. Pouk zgodovine mora izhajati iz okolja. To pravilo velja pač za vsako pravilno pojmovano vzgojo. Zdi se, da je bil prvi, ki je to idejo jasno izrazil, katalonski veliki humanist Joan Lluís Vives v 16. stoletju, tudi mnogi drugi so mu v tem sledili. (52). Tako je pisal nemški filozof Eduard Spranger:

»Sistematično proučevanje okolja predpostavlja jasno zavest, da je človeško bitje z vsemi vitalnimi naravnimi in mentalnimi vlakni vezano z določenim delom zemlje, kjer trajno živi... Najrazličnejše znanosti se ob tem dejstvu srečujejo: ...geologija, geografija, meteorologija; biologija postane ob tem nekako biografija narave, povezujoč vitalne pojave rastlin, živali in človeka z lokalnimi značilnostmi... del kulturne in etnične zgodovine, geografija bivališča, ekonomije, sociologije, politologije, umetnostne zgodovine itd.« (53).

Vse to ne zadeva samo majhne prvobitne ljudske skupine. V Aostski dolini in posebej v Piemontu *moralna integracija številnih priseljencev*, ki prihajajo iz južne Italije, postavlja zelo resne probleme. Aostanci in Piemontezi, ogroženi že tako v svoji etnični osebni pripadnosti, so postavljeni v nevarnost, in zapadejo v manjšino, celo v številčnih razmerjih, in to na lastni, dedni zemlji. Istoveten problem sprožajo španski priseljenci v Kataloniji in na Baskovskem. Spričo te povodnji, ki grozi, da jih bo pogoltnila, morejo in morajo Piemontezi, Aostanci, Katalonci in Baski zahtevati in to s čim večjim poudarkom, naj se priznajo doma njihovem jeziku prednosti, ki mu gredo (54). Razen tega je potreben prikladen šolski sistem, ki bo pomagal, da bodo otroci prise-

ljencev našli v novem bivališču drugo domovino. Ta vid šolskega problema je prav gotovo upoštevanja vreden.

Povezave med pedagogiko in okoljem v poudarjeni meri zahteva pouk, utemeljen na naravnem in človeškem okolju učencev, na *pokrajini*. Ta zahteva je čez vse pomembna, ne samo, kar zadeva pedagoške metode, prav tako, kar se tiče boja etničnih manjšin, da si pridobe pravice do šole, alzaške, aostske, piemontske ali provansalske. Dejansko: če bo šolski pouk izhajal iz okolja, bo to koristilo ne le občinam, *marveč vsem naravnim in zgodovinskim pokrajinam*. Mali Alzačani, Piemontezi, Aostanci, Provansalci itd. pa so podvrženi v šoli lingvističnemu »pranju možganov«, s čimer je prizaneseno rimskim in pariškim otrokom. Toda skoraj v vsej Italiji in Franciji — da navedemo le ti dve državi — šola teži za tem, da bi v otrocih zatrla ljubezen do njihovega kotic-ka zemlje, da bi iz njih izoblikovlala abstraktne in sprejemljive individue, ker se zaradi pomanjkanja opore v zemlji ne more upreti Leviatanu, hladni pošasti moderne centralizirane države.

Vrniti šolo lokalni skupnosti: to pravilo ne zadeva samo jezikovne manjšine, temveč tudi področja, pripadajoča k večinskemu narodu, Kalabrijce ali Benečane v italijanskem, Savojsce in Normandijce v francoskem jeziku. Kajti vsaki teritorialni skupnosti je potrebno, da najde in *poglobi* svoje *korenine*. Za vsako posamezno deželo veljajo besede Paula Séranta, s katerimi končam: »Ne najdem druge rešitve za sodobnega človeka kot v sporazumu z zemljo.« (55).

- (25) Natalia Polonska-Vasylenko, *Two Conceptions of the History of Ukraine and Russia*, Londres 1968, str. 71.
- (26) Paul Veyret, *Les Alpes*, Paris 1972, str. 60-68, Tri dežele, o katerih je govor, so Furlanija - Julijska krajina, Trident - Južni Tirol in Dolina Aoste.
- (27) Levi 51, 61, 63, Guiu Sobiela - Caanitz, n.d. (Glej št. 12), str 154-162.
- (28) Zanotto 12; Levi 54-61.
- (29) Zanotto 11; Gianna G. Buti et Giacomo Devoto, *Preistoria e storia delle regioni d'Italia*, Firenze 1974, str. 10-11.
- (30) Zanotto 14; Gui Barruol, *Les peuples préromans du sud-est de la Gaule*, Paris 1969, 178-179.

- (31) Wartburg 30; Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, 4. izd. Bologna 1964, 97-99.
- (32) Wartburg 25-29.
- (33) Lengereau 21; Zanotto 66-67 in 119-127; Ettore Dao v *Bollettino della Società per gli Studi Storici, Archeologici ed Artistici della Provincia di Cuneo*, št. 59, Coni (Piémont) 1968, str. 85-80.
- (34) G. Vinay, *L'umanesimo subalpino nel secolo XV*, Turin 1935, str. 9 (Glej Denis Hay, *Geschichte Italiens in der Renaissance*, Stuttgart 1962, str. 143 et n. 335 str. 87. 187).
- (35) Maurizio Vitale, *La lingua volgare della cancelleria visconteo-sforzesca nel Quattrocento*, Varese-Milan 1953, str. 30-36 et 41.
- (36) Cognasso 175-190; Giuseppe Pacotto, *La letteratura in piemontese dalle origini al Risorgimento*, Turin 1967.
- (37) Cognasso 191)
- (38) Ne moremo upoštevati novelisto Bandella, ki je bil vzgojen v Milanu, a je bil rojen v nekem trgu med tem mestom in Ligurijo, v trgu govore emilijsko narečje. Pokrajina, v kateri je ta trg, pripada danes dolgemu pasu lombardskega, emilijskega in ligurskega narečja, ki je na čuden način pripojen Piemontu, čeprav teži proti Milanu oziroma Genovi. Razumljivo, da sem ta pas izključil iz raziskovanja: če naj se pouk nasloni na bogati mediolanski govor, je tu učni jezik lahko samo italijanski.
- (39) Zanotto 45-58 in 208-209.
- (40) Giuseppe Balocco, *Lo spopolamento montano nella Valle Macra*, Roma 1932, str. 41.
- (41) Claus Gatterer, *Im Kampf gegen Rom*, Dunaj - Frankfurt Zürich 1968, str. 24-25 et 31-34.
- (43) Pierre Ferrari, *Les régions italiennes*, Paris 1972.
- (44) Union valdotaine, *Parlons-en ensemble*, Aoste 1973.
- (45) Glej moje poročilo o kongresu c Musicalbrandé 70, Turin 1976, str. 26 (v piemontščini).
- (46) Predvsem C. Dourgin et Ch. Mauron, *Lou provencau a l'escolo, Sant-Roumié (Saint-Rémy de Provence)*; ta antologija je dosegla v 1973. letu svojo peto izdajo.
- (47) Cometa 3, *Sussidiario per la scuola elementaare*, Bergamo 1971, str. 53.
- (48) Gastone Gazzarri e. a., *Storia per la scuola media*, 1, Milan 1974, str. 270.
- (49) Jean-Jacques Hatt, *Histoire de la Gaule romaine*, 2ègne éd., Paris 1966, str. 19 et 30.
- (50) Jean de Vries, *La religion des Celtes*, Paris 1975, Cf. Ta-

vo Burat, Le feste dij Celt e le costume popolar piemontèise v Lj Brandé 1976, Turin, str. 16-23.

- (51) Le Flambeau, 1—23, Aoste 1976, str. 31.
- (52) Romuald Zanievski, Les théories des milieux et la pédagogie mésologique, Tournai 1952, str. 160-168. Sicer »programma didattico« od 27. jun. 1956, ki naj velja za drugi cikel italijanskih šol, vztrajno priporoča, naj zgodovinski, geografski in znanstveni pouk temelji »predvsem na okolju«, naj postopoma razširja obzorje od občine k pokrajini in deželi« in k Italiji, da je treba opazovati lokalno rastlinstvo itd. Škoda, da bodoči učitelji ne bodo usposobljeni za uresničevanje teh odličnih načel.
- (53) Eduard Spranger, Der Bildungswert der Heimatkunde, 6. izdaja, Stuttgart 1964, str. 12-13.
- (54) Héraud 98-102 et 246-248 (glej zgoraj št. 2).
- (55) Paul Sérant, Lettre à Louis Pauwels sur les gens inquiets, Paris 1972, str. 204. Isti avtor: Des choses à dire, Paris 1973, 231-232.

Naše domače lastninske razmere, naši običaji, naš jezik, naša kulturna in politična stremljenja — VSE TO JE OBRAZ NAŠE NARODNE PSIHE... Svoje psihe ne moremo kratkomalo zatajiti, jo vreči od sebe in se vživeti v drugo, čeprav bi nam bila plemensko sorodna. Noben vpliv, bodisi da bi bil brutalno nasilen ali pa kulturno omiljen, ne more iztrebiti naše narodne duše... Niti sami ne moremo preko tega, kar je v nas samih, kar imenujemo svojo narodno duševnost... Posameznik se potujči, narod se ne more.«

Albin Prepeluh

ŽUPANČIČ, CANKAR IN PREPELUH O KREKU

*Bil je med nami mož kot zrno klen in zdrav;
ta, kakor knjiga mi, ljudi je brati znal;
tako zatopil se je v tajnopis
človeka našega, da je odtis
njegovih najglobočjih sanj
užgal pekočo stigmo vanj.*

Oton Župančič

»Izkazalo se je, kakor še nikoli: kdor daje ljubezen, mu je povrnjena tisočkrat. Ne z mečem, z ljubeznijo je zmagal Kristus... Nič žalosti ob tem grobu. Bolj nego kdaj zaupajmo v svoj narod... kajti njive, ki je imela take orače in take sejalce, ne pomori slana, ne pobije toča... Tisto uro, ko je presunil slovenski narod glas, da doktorja Kreka ni več, je zakrvavelo vsako srce, da so se nam orosile oči... Ta pogreb.. je bil slavnostni sprevod za vojskovodjem, ki je zmagal, ko je padel...«

Ivan Cankar

»Umstveno in čustveno se je vživel v novo vero človeštva, v socializem, ki je zanj prav tako izhajal iz krščanstva. V njem je videl element, ki krščanstvo pomladi, mu vrne njegovo prvotno svežost in tako pomore bednemu in zmotnemu človeštvu. Tej svoji filozofski podstavi je ostal zvest vse svoje življenje.«

Albin Prepeluh

»FATTI DI LUGLIO«

1868 - Okoličanski bataljon

XVIII.

LA »PETENADA« (*)

Po càpita i rinforzi; Filomena,
Catina, la fa-loti, (**), Ursula, Tonza;
e le furie d'inferno che ga Rena:
la s'ciava e la *madona* (***) de Polonza!

Flaminio CAVEDALI, »Dopo el lavor« versi in dialetto triestino. Tip. Soc. dei Tipografi, 1907, str. 29.

PREVOD: Nato pridejo okrepitve; Filomena, — Katina, ženska od loterije, Ursula, Tonca, — in furije s pekla, ki so v Reni: — Ščava in Polončina tašča.

Rena je bila ubožna četrt, v starem mestu na griču Sv. Justa med gradom in mestnim središčem ob morju. Tjakaj so prihajali v zelo uborna stanovanja tudi Slovenci, ki so zapustili deželo. Moralo jih je biti precejšnje število, če se je tam tako udomačila beseda »Kovač«, da je ulica, kjer je ta imel delavnico, dobila ime »Contrada Covaz«. Še dve ulici na Reni sta zveneli slovensko: »Contrada Britz«, o kateri pravi Generini, da je ime stare družine z Brd v »goriškem okrožju«, in »Contrada Braineck«. O družini s tem imenom se ve, da se je odlikovala v živinozdravništvu in naj bi ta izumrla že leta 1702. Neki Giuseppe *Brainich*, je tam umrl okoli leta 1778. (Generini, 1884, str. 110, 160; Tribel, 1884, str. 79; Cratey, 1808, str. 28).

O tem, kako je skrbel Hermet za »zakonitost« svojega početja, naj navedem še zgovoren dogodek.

Prof. Marino de Szombathely, ki je priobčil l. 1933 Hermetove »Avtobiografske spomine«, mu posveča v uvodu veliko priznanje za ogromno delo (opera grandiosa). Med

(*) »Lasanje«. Opisan je pretep med ženskami.

(**) La »fa-loti«, ženska ki »dela« loterijo; to je bila ženska, ki je vsak teden priredila majhno loterijo za skromne denarne prispevke.

(***) Madona so, posebno v Kopru in Piranu, pravili tašči.

drugim pravi: »Delo Francesca Hermeta na občini je velikansko; prikaže se nam na straneh zapisnikov sej občinskega sveta, deželnega zbora in delegacije.«

Tam lahko zasledimo tudi njegovo delo »za« Slovence.

Hermet je dolgo vrsto let bolehal zaradi neozdravljive (menda) kožne bolezni in ga najdemo v poletju leta 1882 v Postojni, kamor je šel iskat uteho zaradi poslabšanega zdravja.

Pod pokroviteljstvom nadvojvode Karla Ludvika je bila prvega avgusta 1882 odprta pri Sv. Andreju — za tiste čase — velikanska razstava, posvečena spominu petstoletnice prostovoljne predaje Avstriji (*). Razstavi so italijanski nacionalistični krogi nasprotovali v izredno ostrem tonu. Dan po otvoritvi, ko je neki oddelek veteranov šel izkazat nadvojvodi svoje spoštovanje, je med potjo neznana roka vrgla bombo, ki je počila, umorila dve osebi in jih ranila petnajst. (173)

Eksplozija bombe je izzvala policijske preiskave in aretacije. Zaradi tega sta Moisè Luzzato in Cesare Combi prihitela v Postojno k Hermetu in mu priporočila, naj poskrbi, da izginejo papirji, ki bi ga lahko najbolj kompromitirali. Ker njegovega sina Carla tedaj ni bilo v Trstu, je Hermet poveril delikatno nalogo staremu in zanesljivemu prijatelju, »ki je (tako pravi Szombathely) s pretirano prizadevnostjo in bojaznijo uničil vse: sedem velikih zabojev, polnih pisem, beležk, spominov, je bilo sežganih (...)«. Avtobiogr. spom., str. 100).

Tudi ta primer se je iztekel brez škode za »zakonitost«.

(*) V teku časa se je našel zgodovinar (Attilio Tamaro), ki si je *predajo* — s katero je Trst ostal v sklopu Avstrije 536 let ter vzcvetel kot njen veliki emporij in postal »četrtlo tržišče v Evropi za kavo in kolonialne pridelke« (171) — *prvi tolmačil* na drugačen način. Zanikal je *predajo* kot spontani akt in *jo smatral* kot *nepostavno pri svojitev* (usurpazione) *Trsta* vojvode Leopolda III. (172) Kar pa ne bi branilo Trstu — kakor smo videli — da je postal Trst! Precej časa pred prvo svetovno vojsko je E. Laneuville v Le Havreju, znan v velikih centrih in med strokovnjaki kave, vključil mesto med svetovno najpomembnejša imena pristanišč.

CAFÉ
—
TABLE DE PARITÉ

ENTRE

Le Brésil, Le Havre, Anvers
New-York, Hambourg, Rotterdam
Amsterdam, Londres et Trieste

PRIX DE 20 A 150 FRANCS

(écart de type non compris)

par

E. LANEUVILLE

HAVRE

—
7me Édition

JUILLET 1912

PRIX : 7 Fr. 50

—
DÉPOSÉ

*

Poročila o pogrebu RODOLFA PARISIJA.

Il CITTADINO piše: »Čeprav je bil napovedan za enajsto uro zjutraj, se je ljudstvo (in rečemo ljudstvo, ker so bili v množici zastopani vsi družbeni sloji v mestu), gnetlo že ob desetih pri stanovanju ubogega rajnkega in je zaporedoma napolnilo vse bližnje ulice.

»Približno ob tričetrt na enajst je začelo liti iz gostih oblakov, annožica, ki je čakala, da izkaže svoje žalovanje, se ni zganila; kljubovala je nadležnemu elementu in se je rajši premočila.

»Prav zaradi slabega vremena se je žalni sprevod zakasnil; a ko je jenjalo liti, četudi je še precej močno deževalo, se je sprevod začel premikati.

»Krsto, na katero je bil položen venec iz belih rož, je neslo osem mladih someščanov.

»Oseminštirideset drugih mladeničev, štiriindvajset na vsaki strani, je tvorilo špalir krsti in vsi so bili v črni gala obleki z visečim pajčolanom, zvezanim kot šal.

»Tukaj njih imena:

»Ed. Panfili — Giorgio Rinaldi — Karlo Karoschitz — Alessandro Rosa — Giuseppe Alberti — Pietro Mazzucato — Ottone Klum — Davide Ambonetti — Giac. Toppo — C. C. Narducci — N. Suppencich — Adolfo Schlechter — Carlo Fontana — Pietro Gorini — Luigi Locatelli — Alessandro Maffei — Ugo Sogliani — Liebman Guido — Sortsch Carlo — Gius. Krasovich — Eug. Viezzoli — Spirid. Brigiacco — Gius. Pontini — Ettore Minas — Pietro Sandrini — Ant. Adamich — Germano Posar — Ferd. Margutti — Carlo Ferrari — Giov. Degasperi — s. Celotti — Pietro Amodeo — Gius. Segrè — Luigi Masini — N. Bross — Benvenuti — Cordoni — Guido Ravasini — A. Zunezer — Ant. Budovich — Carlo Penso — Luigi Zmajevich — Guido d'Angeli — Ugo Cappelletti — Viviani — Vittorio Vidali — Giov. Mauro — Ant. Mauro — Gius. Mauro.

»Pred krsto je bil en sam duhovnik, pred njim razpelo z medenim križem in Kristusom, kar v administrativnem jeziku zakristije pomeni pogreb tretjega razreda, medtem ko je bil prvovrsten za mesto.

»Dasi so krsti sledile nekatere gospe v žalnih oblekah s šopi cvetja v rokah, je takoj nato sledilo zastopstvo Tržaškega telovadnega združenja (Associazione triestina di ginnastica), katerega član je Parisi bil; nato velikanska, brezštevilna, veličastna množica ljudi.

»In to še ni vse. Pred uro določeno za pogreb, so bile vse trgovine v naši glavni ulici, Korzu, in v ulicah, po katerih se je sprevod premikal od stanovanja, ter v sosednih in stranskih ulicah, zaprte; vsi trgovci, rokodelci, profesionisti so ustavili svoje delo. Okna omenjenih ulic so imela razobešene žalne znake.

»Obilo brodovlja drugih narodnosti je imelo žalne zastave. Množica ljudi je tiho zbrana in vidno ganjena čakala vzdolž ulic mimohod sprevoda, ki mu je val ljudstva sledil pomikajoč se v vrstah po 10-15 oseb počasi in svečano, strnjen v vernem molku, ki je vsakomur vsilil zbranost in spoštovanje za tako dejanje globokega usmiljenja in čustva meščanske solidarnosti.

»Ko je po Korzu došel na Borzni trg, je stotnija c.k. vojakov, predstavljajoč mestno posadko, izkazala vojaško čast pogrebniemu sprevodu in občinstvo se je tiho odkrilo ter tako izmenjalo delikatno dejanje rahločutne vljudnosti, izkazane meščanstvu. Ko so krsto prinesli na prostor pred katedralo Sv. Justa, so jo položili na tla.

»Še je deževalo. A kako veličasten pogled! Cerkev je bila dobesedno natrpana z ljudmi, med katerimi je bilo zelo veliko žensk; na velikem trgu, v prostoru pred cerkvijo in dol po stopniščih ter dober del vzdolž ulice, ki tja pelje, si videl vse polno ljudi in vsi so bili odkriti.

»Blizu položene krste je bilo zapaziti rahlo gibanje, nato valovanje glav in neredno premikanje, nato kak ženski krik, temu pa je sledil nepotreben alarm brez vsakega razloga, ki je bil takoj pomirjen. V kratkem času je spet zavladala tišina.

»Pod stoletno lipo, ki je senčila prostor pred katedralo, se je vzel na nasip, ki jo obkoljuje, dr. Antonio Vidacovich skupaj z gospodom Francescom Hermetom, svetovalca na občini, ter drugimi meščani in od tam, gologlav, je prvi povedal z močnim, a ganjenim glasom prisrčen ganljiv govor, ki ga bomo jutri v celoti priob-

čili. V njem omenja usmiljenja vreden dogodek, uboge starše, moralne in materialne avtorje dogodka ter dolžnosti, ki so v tako težkem položaju naložene občanom, in je končal s sledečimi besedami:

»Zbrani z zaupanjem okoli domačega občinskega sveta (patrio consiglio), prepričani da v mnogih življenjskih okoliščinah privedejo trpljenje in potrpljenje k zmagi, vrnimo se zdaj vsi k delu.

»Potem ko so prisotni ploskali govorniku za modre besede, je gospod Hermet z mirnim in krepkim glasom začel svoj govor:

»Dajem vam besedo tudi v imenu svojih prijateljev, da bo občinski svet podvzel vse potrebno, da se vaše želje izpolnijo ter da se žalostna dejanja, ki so v našem mestu zahtevala človeške žrtve, ne bodo več ponovila.

»A občina sama tega ne bo zmogla,, če je ne boste vi sami podpirali. Vi ji morate biti v oporo in pomoč! Vi si morate z vsemi močmi prizadevati, da bo v našem mestu spet vladal mir! K temu naj vas spodbuja ljubezen do domovine in svobode.

»Bodite previdni in velikodušni. Opustite vsako misel o maščevanju okrutnega zločina. Odpustite napadalcem in pomolite jim roko sprave. Nedolžna kri bo plodno zalila rastlino svobode in ta bo krepko rasla in mi se bomo zatekli v senco njenih zmeraj zelenih listov. A dobro pomnite, ohranite red, ker brez tega ni svobode.

»Nobene demonstracije odobravanja ali negodovanja! Dokažite iskreno ljubezen, ki vas navdihuje za svobodo, za domovino, za našo narodnost!

»Brez vsake geste, brez vsake besede!

»Odidite v popolnem molku!«

»Ljudstvo, že prepričano o primernosti priporočenega zadržanja, se je molče razšlo.« (174)

Po HERMETOVIIH priporočilih o katerih že vemo (glej prejšnji Zaliv), so mu mladeniči obljubili, da se bodo verno ravnali po njegovih nasvetih in ga podpirali z vsemi močmi:

»... in držali so besedo. V jutru 16. ob 11. uri je bil pogreb. Že nekaj ur predtem se je neizmerna množica zbrala v bližini stanovanja v ul. Vienna (Dunajska ul.).

Ko se je spremstvo začelo premikati, bi lahko prešeli od omenjene ulice do vhoda v katedralo oz. po diagonali, ki vodi od morja na hrib sv. Justa, od 20.000 do 30.000 ljudi. Prodajalne so bile zaprte, množica je bila resna in tiha. Spremstvo se je premikalo počasi. Znašel sem se takoj za nosilnico s krsto; množica, kakor da bi skoraj kaj slutila, mi je napravila prostor.

»Misel na težo moje velike odgovornosti me je zelo razburila. Odvetnik Picciola je to opazil in mi je bil v oporo; ob levi me je spremljal odvetnik Antonio dr. Vidacovich. (*) Iskal sem v mislih obliko, kako voditi in obvladati čustvo tiste velikanske množice. Pomislil sem na odvetnika Vidacovicha, moža milih čustev, ki je imel tudi zunanje lastnosti, da je lahko vplival na množico k pomiritvi in zmernosti.

»Skliceval sem se na njegov patriotizem in sem ga silil naj govori ljudstvu, da ga privede k zmernim namenom; pristal je. Po približno eni uri hoje smo prišli na prostor pred katedralo, truplo so polegli k vznožju velikanske lipe, ki se dviga nad nasipom sredi prostora. Vidacovich je stopil na ploščad, improviziral zelo občuten pogrebni govor; in po opisu groznega dogodka potožil žalosten konec žrtve, objokal žalost družine, omenil pravično jezo ljudstva in s toploto priklical njegovo veliko-dušno čustvo, da bi opustilo vsako misel na maščevanje, da bi prepustilo skrbi domačega zastopstva in da bi ostalo mirno ter se tako izognilo nadaljnjim žalostnim dogodkom in novemu prelivanju krvi. Množica je zavzemala ne samo prostor pred cerkvijo, ampak je napolnjevala tudi velik trg, ki ji je ležal ob strani, in se iztezala dol po stopnišču in nagnjeni cesti, ki pelje na ravnino, ter

(*) Antonio Vidacovich (1830-1892); odvetnik iz patriotske kopske družine (imel je brata — ing. Domenico — garibaldinca) se je razločeval zaradi razumnosti, ljubezni do domovine ter pameti. Bil je vpliven član občinskega sveta ter predsednik Società del Progresso. 8. januarja 1878 je dal prekiniti sejo občinskega sveta zaradi smrti Viktorja Emanuela II.

Leta 1871 je bil aretiran zaradi močnih besed, izgovorjenih pri pogrebu Nicole de Rina (prof. M. de Szombathely).

je gologlava poslušala s spoštljivo molčečnostjo Vidacovičev govor, ni se zganila. Zdelo se je, da se obotavlja k nadaljnjemu zadržanju. Moment je bil kritičen; en glas, en krik kogarkoli v množici, bi jo peljal kdo ve kam, v kdo ve katera dejanja.

»Razumel sem važnost položaja, premeril sem obseg nevarnosti, zagnal sem se na nasip in z vso močjo, ki sem jo imel v pljučih, sem nagovoril ljudstvo.

»Rekli so mi, da me je bilo slišati jasno do zadnje vrste tistega številnega shoda ljudi.

»Ne spominjam se točno izrečenih fraz, tudi si nisem prizadeval, ohraniti časopise, ki so jih natiskale, in tudi nisem do zdaj našel kakega časopisa, da bi ga priložil tem spominom. A gotovo je, da sem jih izrekel, kakor je velelo srce; bile so zasnovane in izrečene skoraj z ukazovalnim poudarkom; opomnil sem na žalosten dogodek v noči 13., obup družin padlih, zmedo in preplašenost meščanov za to, kar se je zgodilo in kar bi se lahko ponovilo. Popolnoma sem opravičil ogorčenje in jezo ljudstva, priznal sem utemeljenost energičnih zahtev po takojšnji in popolni pravici, obljubil sem jo v imenu mestnega zastopstva, spodbujal sem meščane temu zaupati; v imenu umrlega, ki je ležal pred mano, sem jih spodbujal k miru, da bi pri mogočnikih ne prejudicirali lastno pravično stvar, in sem jih rotil v imenu mater in sester ter otrok, da bi si, vsak zase, prizadevali, naj bodo mestu prihranjene nove nesreče in nova kri. Končal sem, in tega se spominjam, z besedami 'Po opravljenem dejanju usmiljenja razidimo se brez vsake geste, vsake besede, ki bi kompromitirala javni mir'. Velikansko število ljudi se je molče razšlo.« (BIBL VI/51, str. 121-122).

Za POLICIJO je »opazoval« pogreb nadkomisar Rajmund Viditz, ki je morda bil občinstvu manj znan. V svojem poročilu pravi, da »se je zbralo približno 5000 oseb, od katerih je več kot polovica bila v sprevodu. Nobene demonstracije ni bilo pred stanovanjem ali cerkvijo Sv. Antona. Krsto so nosili črnoobiečeni mladi možje z žalnim trakom na klobuku. Ob krsti je šlo blizu dvajset mladeničev z baklami. V ulicah in na Korzu, koder se je

premikal spreved, so bila okna odeta s črnimi tkaninami in vse prodajalne zaprte. Spreved se je tiho premikal proti Sv. Justu. V sprevedu je bil tudi generalni italijanski konzul s podkonzulom z žalnim trakom na kloбуku. Italijanska plovila v zalivu so imela žalno zastavo. Ob vznožju ulice, ki vodi na hrib Sv. Justa, je ostal večidel spremljevalcev, tako da je bilo pred mrtvaško kapelico zbranih komaj 1000 ljudi. Od teh je večina spadala nižjemu razredu ljudstva. Ženski spol je bil močno zastopan.«

Nato poroča o govorih, da »je podpisanemu nepoznani mož zbrane nagovoril z umerjenimi besedami, ki so izrazile žalovanje za umrlim zaradi nesrečnega ne sporazuma, katerega žrtev je bil.

»Potem je govoril neki mož visoke postave z veliko črno brado ter naočniki, ki se je vzel na 'klop pripravljeno okoli drevesa' pred mrtvašnico, in v kratkem a vžigajočem govoru poudaril, da je bil umorjen zvest sin svojega naroda, da je bil umorjen od sovražnikov tega naroda, toda kljub temu hočejo trdno držati skupaj in si prizadevati, da bodo svojemu narodu zagotovili zmago.

»Pred Sv. Justom zbrana množica se je dvakrat po nepotrebem ustrašila, da se bliža patrola, in skoraj že mislila na beg; tudi zaradi tega so se delno razšli radovedneži.

»Po končanih govorih se je množica mirno in brez vsake demonstracije razšla po raznih cestah, ki od Sv. Justa vodijo dol.«

»Trst, 16. julija 1868

Viditz m.p.« (175)

Policijski akt, ki ga je Achtschin poslal deželni sodniji, se glasi v nekem delu: »Parisijev pogreb je imel nenavadno število udeležencev ne samo zaradi družine, kateri je pripadal, a tudi ker je služil kot pozornost vzbujajočo demonstracijo stranke, vključene v akciji 13. t.m. Po zidovih v mestu je bilo dosti mrtvaških oznanil z dražljivimi in hujskajočimi besedami in so člani stranke strogo pazili, da jih kdo ne odstrani (...). Stranka je ukazala prodajalcem in trgovcem naj bodo lokali med pogrebom zaprti in da morajo okna imeti žalne znake.

Ukazi so bili dani pismeno in ustno. Našli so poslušnost delno zaradi notranjih simpatij, delno zaradi terorizma.

»Svetovalec Hermet je v svojem žalnem govoru pri Sv. Justu obljubil množici, da bo tukajšnja policija hitro drugače organizirana. Italijanske ladje so imele žalno zastavo. Poveljnik pristanišča jim je predložil interpelacijo; obrnili so se na italijanskega generalnega konzula, ki naj bi ukazal prenehanje takega znamenja udeležbe.« (BIBL. XIV - 132, 13).

»OSSERVATORE TRIESTINO« prinaša 16. julija enajst vrstic o pogrebu: »Pogreb mladega Rodolfa Parisija, ki je žal zgubil življenje med izgredi v pondeljki noči, je bil danes zjutraj po 11. uri. Nenavadno število ljudi vseh slojev je sledilo krsti, okrašeni s cvetjem. Nesli so jo iz hiše v ulici Vienna po Korzu, pod občinsko ložo, do Sv. Justa. Po pogrebni ceremoniji sta imeli priložnostne govore na Trgu pred Katedralo dve osebi. Dosti oken je imelo žalne znake in trgovine, pred katerimi se je razvijal sprevod, so bile zaprte. Red je bil popolnoma spoštovan.« (176).

V prvem navedenem poročilu o pogrebu bo tudi neveren človek s samim zdravim čutom spoštovanja do bližnjega čutil, da so besede o medenem Kristusu in križu ter administrativnem jeziku zakristije odurne. Če taki izrazi kažejo na izredno oster antiklerikalizem tistih časov, nam govore tudi o kulturni ravni bralcev.

Parisijevi starši so bili v Kölnu (*) in je morda zato rajnki moral spet k Sv. Justu v mrtvašnico. »Dokler ni bilo pogrebnih podjetij — pravi Tomasin (***) — je bila ta kapela edina shramba za umrle katoličane.«

Da pogrebnih podjetij ni bilo, zvemo po pritožbi, ki so jo nekateri tapetniki in mizarji naslovili občini proti 'vabljevcem k pogrebom' (invitatori ai funerali) zaradi njih monopola poslov in uslug družinam, prizadetim s smrtnimi primeri. *Hermet* je izrazil mnenje, ki se mu je

(*) BIBL. XV — 147, str. 38)

(**) »Reminiscenze« I/90.

pridružil svetovalec *Pascotini*, naj se pritožba vrne z opazko, da se družine lahko poslužijo onih, ki jim bolj prijajo; pritožiteljem je na voljo, da se tudi oni ponudijo v takih primerih in eventualno združijo v družbo po vzoru velikih mest v njih korist in korist občanov. (***)

Pokopališče pri Sv. Ani je odprl škof *Leonardis* prvega avgusta 1825. (177)

*

Ko je Feltracco na desnem krilu policijskega moštva dosegel pri izpraznitvi ulice Torrente vogal kavarne Stadion, je opazil nekega narednika, ki je s Trga S. Giovanni zavil proti Corsii Stadion; isti hip je počil strel na Trgu S. Giovanni in militarist se je težko ranjen zgrudil na tla. (ZALIV 52-3/1975, str. 201).

»...smrt nesrečnega kadeta SUŠE in pogosti streli iz pištolet in revolverjev co človeškim mislim in človeškej pameti živa priča, da vsa množica vendar ni bila mirna, kakor nedolžno jagnje.

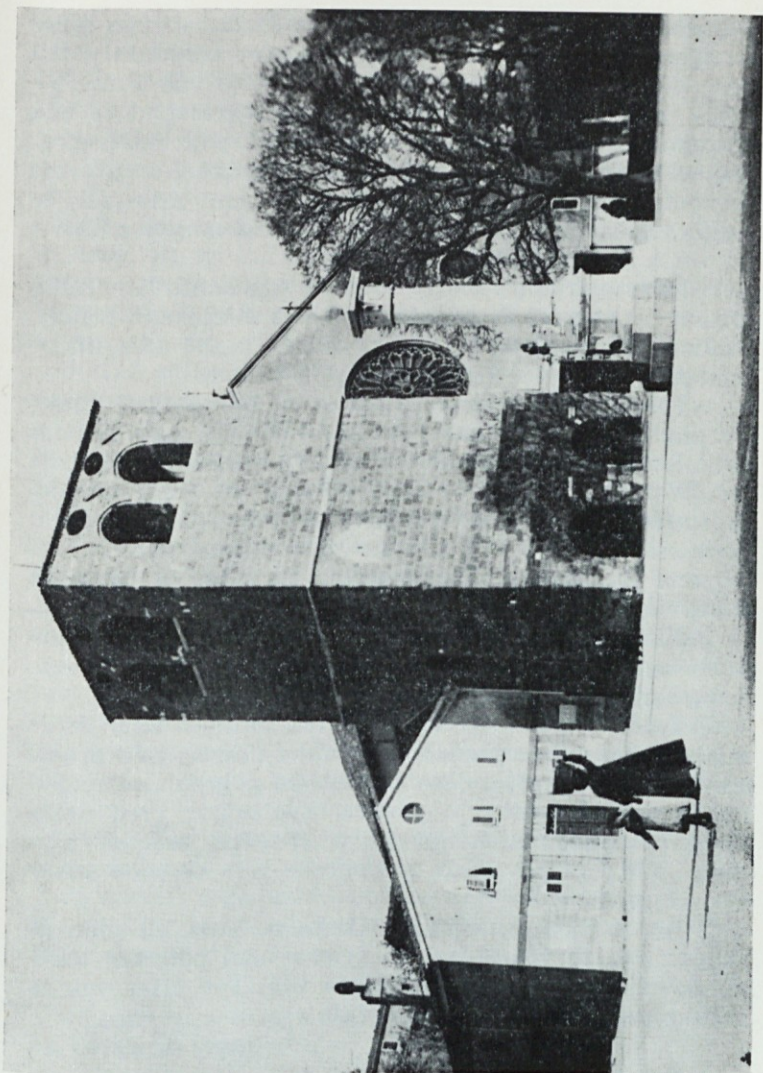
»Kadet, kakor so zdravniška preiskovanja neovrženo dokazala, bil je s kroglo iz pištole ali revolverja ranjen, ki je bil z preparirano materijo nabit, zakaj siromak ni slišal strela, ampak le nekak šum »šuss«. Krogla ga je zadela od zadaj v ledja ali prav za prav prav sedalo in je prodrla medenično pravo kost i blizu popka sred života zopet prodrla. Plavi pantaloni so bili zadaj še malo osmoleni od bližnjave vnetljivega praha ali temu podobne gmote. Radi verjamemo, da krogla ni bila njemu namenjena; ali ta dogodek neovržno priča, da so nekateri zbrane množice strelno orožje imeli.« (PRIMOREC 2.8., str. 1/II. in 2/I.).

IL TEMPO, bivši tržaški list, tedaj v Benetkah (*), je

(***) V.S. CONS. 1867 — sed. ris. 4. 6., str. 142/II.

Prvo pogrebno podjetje je namestništvo dovolilo gospodu Hochwindu v začetku avgusta 1868 (gl. IL CITTADINO, 5.8., str. 2/II).

(*)List so tja preselili ob vojski 1866. in tam, po štirih mesecih premora, je izhajal od 6. oktobra z nadaljevanjem oštevilčenja, ki ga je imel v Trstu.

Stolnica Sv. Justa brez sence stoletne lipe, ki je v noči 14. oktobra 1913 izšumela svoje dolgo življenje zaradi močnega sunka burje.

prinašal 18.7. korespondenco (16.) iz Trsta: »Druga žrtev trinajstega je umrla danes; ta je kadet narednik polka bar. Kuhn, Alessandro Sussa (ime mu je bilo Franz — J.M.), zadet pomotoma od krogle samokresa, ki je bila poslana tržaškemu renegatu naredniku policijskih stražarjev Henriku Loyu... upajmo da... bo hotel oteti svojo domovino nečasti, da ga ima med lastnim zidovjem, če ne bo kakšna krogla našla pravo pot na njegov naslov.«

»Kadet-narednik Franz Sussa iz regimenta bar. Kuhn ranjen pri dogodkih v noči 13.-14.7. s strelom iz pištole, očitvidno od civilista, je rani podlgtgel (16. ob 13.h) in bo pokopan 18. ob 18. uri) z vojaškimi častmi.

»Tukajšnji italijanski krogi so se nameravali udeležiti pogreba in to z navidezno samo od sebe razumljivim dejanjem ter pri ti priložnosti N. Eks. poveljniku divizije bar. Wetzlarju pripraviti ovacijo simpatije. Tukajšnja, četudi sistematično protiaavstrijska a vsaj inteligentna in *na zunaj* (podč. J.M.) zmerno nastopajoča stranka, zastopana od društva »Progresso«, je že sklenila, da se bo ti demonstraciji pridružila, medtem ko je dejavnost mlajše, lahkomiselne stranke vnete za dejanja, zbudila pomisleke, da ne bo prišlo do ekscesov med pogrebom, temveč po njem.

»Teče namreč glas celo pri inteligentnejši stranki, da mlajši lahkomiselni hujskači stranke nameravajo priložnost zbranih somišljenikov izrabiti po pogrebu za napad na zapore (Arreste) in poskus osvoboditve pred nekaj dnevi aretiranih kršiteljev miru. (*) Tak sum je (liberalce - J.M.) pripravil, da se pogreba raje ne bodo udeležili.

»Ker je glas o možnosti takega poskusa bil znan po zaupni poti že včeraj, so bili pripravljene potrebni ukrepi; dovoljujem si javiti pričujočo vest kot prispevek za karakteristiko sedanjega položaja.«

»17.7.1868 Kraus« (178)

»Kot dodatek poročilu 17.7. si drznem spoštljivo predložiti v visoko znanje, kar sem zvedel po zaupni poti in

(*) Izpuščeni so bili 21.7. — IL CITTADINO 22.7., str. 3/I).

sicer, da je divizijski poveljnik feldmaršal-poročnik bar. Wetzlar rekel trgovcu F. Covacichu, pri katerem je sestra umrlega kadeta zaposlena, da bi bila pri današnjem pogrebu zaželena udeležba civilistov.

»Znani svetovalec Hermet in Hortis sta to obljubila. Zatem pa je republikanska stranka, med njimi znani Mo-setich, Caprin, Levi in Salvador, uredniki 'Berline' ter neki komaj pred dvema dnevoma iz Italije prispeli kipar in drugi ter en (...?) naj bi potem imeli sejo in z utemeljitvijo, da je kadet-narednik Sussa padel zaradi strela iz revolverja njih stranke, so sklenili da se ne bodo pogreba udeležili.

»Tak sklep je Hermeta in tovariše pripravil do tega, da se pogreba ne bodo udeležili,«

»18.7.68 Kraus« (179)

V sledečem aktu bomo brali še o enem učinkovitih prijemov, ki ga je zdaj napisal liberalni (Hermetov - J.M.) list, ki je našel način, da lahko sledi Suševemu pogrebu vsaka oseba razen policije, s katerim je zadnja istočasno dobila še en hud udarec!

»Včerajšnjemu pogrebu kadeta-narednika, ki je bil ob 18. uri, je prisostvovala nepregledna množica ljudi.

»Okoliščina, da se je udeležilo toliko ljudi, med temi tudi skrajna stranka, je mogoče tolmačiti, če vzamemo v poštev novico, ki jo je prinesel včeraj opoldne izhajajoči časopis IL CITTADINO, da namreč strela, ki je podrl Sušo, ni moč pripisati razgrajačem ampak civilni straži.

»Številka časopisa je bila sicer zaplenjena, a večjidel že razdeljena.

»V zvezi s podanimi poročevanji z dne 17. in 18. t.m. No. 1445/R. si dovoljujem to spoštljivo poročati V. visokemu znanju.«

»19.7.68 Kraus« (180)

Tajnik posebnega odbora deželnega sveta Loy bere na strani 66 (omissis):

»Visoki deželni svet gotovo še ni pozabil na bežno omembo, ki smo jo podali o težki rani, prizadeti c.k. kadetu s strelnim orožjem; TUDI ON NEDOLŽNA ŽRTEV ZLOBNEGA IN SRDITEGA NAPADA NA LJUDSTVO!

(Podč. J.M.)

»Da odklonimo vsako domnevo, ki jo je nekdo izrazil, da je streljal meščan, oborožen z revolverjem, je naša dolžnost preiskovati okoliščine in primerjati pričevanja v najmanjših podrobnostih.

»Neki posestnik in trgovec, pri katerem je bival kadet, pripoveduje, da sta gledala z okna stanovanja hiše Romano (*), ko je v trenutku vrveža hotel (Sussa) iti dol, (ker je videl, da je civilist na ulici padel ranjen na tla, in mu je hotel pomagati,) (181) a komaj je prišel do lekarne Leitenburg, ki ima pročelje na Trgu S. Giovanni, je bilo slišati pok strelnega orožja in se je kadet hotel vrniti domov; a na tistem kraju je padel na tla težko ranjen. — Pretekeli čas je trajal le kratke trenutke. (V.S. DIETA, str. 66 in str. 71/II. - 72/I.).

»Omenjeni trgovec je nato šel proti veliki bolnišnici iskat kirurga in se je pridružil patroli petih vojaških policijskih straž ter dveh miličnikov, ki so, kakor je videl, spremljali ranjene in, ko jim je povedal za ta primer, je poveljnik stražarjev rekel dobesedno sledeče precej pomembne besede 'kako mi je žal, zmotili so se' (egli fu preso in isbaglio).«

Na str. 72 in nasl. je še dosti drugih pričevanj; eno celo od 14 letnega fanta, ki mu manjka resna podlaga tako zaradi navedene ure kakor zaradi smeri strela, itd. (V.S. DIETA, str. 72/II).

Prej in pozneje se opis dogodkov v Posebnem poročilu (gl. ZALIV 46-7/1974, str. 37, zvezdico ob vznožju) nadaljuje na poseben način.

Že približno dva meseca prej je Deputacija občine s Hermetom na čelu nesla na Dunaj »Spomenico« z 79. pričevanji (ki jih je občinski svet poslal tudi sodniiji, od nad sto spisanimi — V.S. CONS., str. 332/II.) »Spomenica«, v knjigi zapisnikov občinskih sej datirana 17. julija, je napisana le v nekoliko bolj zadržanem tonu.

Ker pa je »Spomenica« na Dunaju dosegla najbrž več,

(*) Enonadstropna hiša, zidana takoj ob hiši Ponti. Hiša Ponti ima št. 6 na topografski kartici, str. 191 v ZALIVU 52-3/1975; tu je bila na vogalu lekarna Leitenburg.

kakor so pričakovali, se »Posebno poročilo« posebnega odbora deželnega sveta, datirano 1. septembra 1868, ne zadržuje več in toži, udarja in žali na vse strani.

O »Spomenici« piše PRIMOREC: »Tržaškim (od) poslancem na Dunaju je Minister Giskra naravnost rekel, da ve, kdo je kriv krvavih dogodeb v Trstu, i da tudi mestno starešinstvo nej čisto nedolžno. »CITTADINO« se vendar hvali, da je Deputacija veliko dosegla.« (182)

N.pr. o prvi točki v »Spomenici«, s katero občina zahteva, naj takoj in strogo preiščejo s posebno ministerialno komisijo vedenje osebja policije pri dogodkih 12., 13. in 14., ki jo je dunajska vlada sprejela, IL CITTADINO 26.7. tako komentira: »Sprejeti, da bodo odposlali delegacijo za preiskavo dogodkov, je enakovredno načelnemu priznanju, da je policija zmožna hudodelstev.«

Natanko preštudirati »Spomenico« in še »Posebno poročilo«, ki obsega v posebni knjigi osemdeset strani, je tukaj nemogoče!

A zdaj, ko »velikansko Hermetovo delo« nekoliko poznamo, moram še poudariti, da je Hermet, ki je gotovo več vedel o svojem delu kakor mi, **PODPISAL POSEBNO POROČILO V SVOJSTVU PREDSEDNIKA POSEBNEGA ODBORA DEŽELNEGA SVETA in da ga prav nič ni zadržalo od tega!**

Posebni odbor še tako govori:

»KAR ZADEVA DEPUTACIJO (MORPURGO, HERMET, PITTERI, KI JE NESLA NA DUNAJ SPOMENICO Z 79. PRIČEVANJI) katere pristojnosti in učinkovitosti so od več strani oporekali, BOMO REKLI, DA JE BILO TRŽAŠKO LJUDSTVO PO KRIVICI OBSOJENO NASILNEGA VEDENJA PRI IZGREDIH TRINAJSTEGA TER OBTOŽENO PROVOKACIJ PROTI KMETOM IN JE OBČINSKI SVET KOT ZAKONITI PREDSTAVNIK PREBIVALSTVA ČUTIL KOT NAJVIŠJO DOLŽNOST RAZJASNITI DEJSVA ZA POTREBNE UKREPE, MEDTEM KO STAMU DOLŽNOST ČUVANJA IN SODELOVANJA PRI VZDRŽEVANJU MIRU IN VARNOSTI OBČANOV PREDPISANA PO ČL. 92 IN 110 MESTNEGA STATUTA.« (V.S. DIETA, str. 41/II).

O dolžnosti ki jo je »poseben« odbor omenil, naj po-

vem, kar je ACHTSCHIN, ki je bil odgovoren za javno varnost, že v svojem aktu 16. julija potožil ravnatelju policije: »...Policija pogreša vsako podporo od strani občine kakor tudi časopisja...« (183).

»Korist (tega početja) je bila še očitnejša, kolikor z zbranimi podatki, ki jih je informativna komisija (občine - J.M.) posredovala kazenski sodnji, ki preiskuje po državnih normah, je bil izročen bogat material za dokazni postopek z dejstvi, okoliščinami, indici, dokazi, dokumenti in drugimi podrobnostmi IN JE TAKO OLAJŠANO NJENO DELO.

In doda :

»Pričanje meščanov o žalostnih dogodkih, ki so zavzela več ur branja občinskemu svetu, so bila predana v avtentičnih prepisih c.k. kriminalni oblasti, da bodo, kakor sklenjeno, ugotovljena dejstva naznanjena c.k. okrajni sodnji za začetek kazenskega postopka proti domnevnim PROVOKATORJEM, IZVRŠILCEM IN SOKRIVCEM STORJENIH ZLOČINOV.« (DIETA, ibidem). (Podč. J.M.)

Menda ni treba komentarja!

(dalje prihodnjič)

BIBLIOGRAFIJA (XVIII)

Če ime kraja tiskarne ali založbe ni označeno, naj se bere Trst.

- (171) SEGRE' Vittorio — Il Problema nazionale del porto di Trieste — Sviluppo, decadenza, provvedimenti e rimedi. Editoriale Libreria, 1927, str. 3, 5.
- (172) LONZA Benedetto — La dedizione di Trieste all'Austria — Libr. Internaz. »Italo Svevo«, 1973, str. 68.
- (173) TASSINI Aldo — Mostre, Esposizioni, Fiere mercatizie e campionarie a Trieste — Stab. Tipogr. Naz., 1931, str. 22.
- (174) IL CITTADINO — 17. luglio 1868, pag. 3/I II.
- (175) AST (*) — Pol. Ris. 1868, Busta 61. Fasc. 4. Akt 1431 vom 61. Fasc. 4. Akt 1431 vom 16. Juli. — Oberkommisar Raimund Viditz berichtet der Pol. Direktion über Parisi's Leichenbegängnis.

(*) AST: Archivio di Stato Trieste — Državni arhiv Trst.

- (176) L'OSSERVATORE TRIESTINO — 16. luglio, pag. 1322. Relazione sul funerale Parisi.
- (177) de DRAGO prof. Vincenzo — Una passeggiata alle tombe — Tipogr. Appolonio & Caprin, 1870, str. 16.
- (178) AST — Pol. Ris. 1868. Busta 61. Fasc. 4 — Akt. No. 1445 vom 17.7. Kraus (Hoffmann) benachrichtigt Statthalter u. Minist. f. öffentl. Sicherheit über »Charakteristik der gegenwärtigen Lage.« (Sussa gestorben; evtl. Beteiligung der ital. Partheien bei der Leichenfeier und am Versuch arretierte zu befreien u.s.w.).
- (179) AST — Pol. Ris. 1868. Busta 61. Fasc. 4 — Akt. No. 1445 vom 18.7. Kraus an Statthalter u. Minist. f. Landesvert. u. öffentl. Sicherheit (Bericht dass dem bar. Wetzlar beim Leichenbegängn. des Sussa auch das »Civile« erwünscht wäre; Garibaldiner werden nicht Teilnehmen, weil ihre Partei Sussa ermordet haben soll; dieser Beschluss bewog in gleichem Sinne die Liberalen).
- (180) AST — Pol. Ris. 1868 Busta 61. Fasc. 4. — Akt No. 1445 vom 19. 7. — Kraus berichtet dem Statthalter u. Minist. f. Landesvert. u. öffentl. Sicherheit. (Leichenbegängn. des Sussa unabsehbare Menschenmenge gefolgt. Dies, u. dass sich die extreme Partei beteiligt habe, sei dem CITTADINO zuzuschreiben, der Notiz brachte, Sussa sei von Civilpolizeiwache erschossen worden).
- (181) IL DIOVOLETTO — 18.7., str. 767/II.
- (182) PRIMOREC — 2. avgusta, str. 3/II.
- (183) AST — Pol. Ris. Busta 61. Fasc. 4. — Akt ohne Zahl vom 16. Juli. Leiter der öffentl. Sicherheit Achtschin's, Hinweis der Situation der Stadt Trieste an Polizeidirektor, nach den Begebenheiten der letzten Tage.

ZAHVALA

Sodelavcu gospodu Josipu Merkuju se uredništvo zahvaljuje, ker nam je priskočil na pomoč, da smo v prejšnji številki lahko objavili barvno reprodukcijo nekdanjega griča Sv. Justa.

DR. SLAVKO TUTA

POZABLJENA ŽRTEV

Ko sem se februarja pretegoval na pesku otoka Balyja in užival z vso lenobo, kolikor je premorem, vlažno toplino ekvatorskega sonca, me je spomin potegnil za skoraj pol stoletja nazaj. Potegnil me je v kraje, ki so po svoje zelo lepi, kjer sicer ni akvatorialnega sonca, kjer ne rastejo banane, papaje in kokosovi orehi, kjer tudi ne sneži kot v Alpah, je pa narava polna lepot in so ljudje prežeti z neko podobno mističnostjo, pa tudi pogansko religioznostjo kot na Daljnem vzhodu. To je tisti del Sicilije v Tirenskem morju, kjer se iz vulkana še vedno kadil in iz Strombolija bruha od časa do časa, tisti kraj od koder dan in noč ladje odvažajo nakopan plovec in je morje čisto in prozorno. Šest mesecev na leto ne dežuje. In ko sonce zapeče, zapeče zares.

To so Eolski otoki, ki so sami po sebi lepi, ki pa so nam ostali na duši, ker so vezani z žalostnimi dnevi, meseci in leti našega trpljenja in tudi umiranja.

Spomin me je pritegnil v čas mojega bivanja na Lipari, otoka, ki je prenesel Punske vojne, ki je pa prenesel tudi fašistično diktaturo. Na Lipari je liberalna Italija pošiljala nevarne kriminalce. Ko se je leta 1926 v Italiji utrdila diktatura in ni bilo več prostora za nevarne režimske nasprotnike na Lampedusi, Ustiki, Favignani in še katerem, skali podobnem otoku, je Lipari postala kolonija političnih konfinirancev. Tako kot Ponza, tako kot Ventotenne.

Rekli bi lahko, da je bil ta lepi kraj spremenjen v peklenski otok, kot so ga tudi začeli imenovati, potem ko je Rosselliju, Nittiju in Lussuju uspelo zbežati v Francijo in je Nitti objavil svoje spomine v knjigi »Le nostre prigioni e la nostra evasione«.

O tem sem že pisal, ko sem v *Zalivu* objavil spomine na Filipiča in njegov žalostni konec. Tedaj sem se spom-

nil tudi še na drugo našo žrtev in napovedal te svoje spomine nanjo. (1) Čas je, da izpolnim svojo obljubo.

Nikoli nisem bral, da bi se bil kdo spomnil na skromnega rudarja, o katerem bom pisal. Kdor ga je poznal, ve, da je bil skromen do skrajnosti. Morda je to tudi vzrok, da se o njem ni pisalo. S slovesnimi fanfarami te morajo pokopati, potem postaneš nekaj, o čemer velja, da splava beseda po časopisih, revijah, spominih. To velja za vse narode in za vsa politična prepričanja. Če si bil v življenju le rudar, potem nič.

Pa vendar ne gre tu samo za rudarja. Gre za dokaz, kaj diktatura zmore in česa se diktatura poslužuje, da te zapiči v zemljo, iz katere ni izhoda.

Skromna je dežela pod Alpami. Skromni njeni ljudje. Ali ste kdaj poznali gorjana Primorca, da bi si utiral pot s komolci? Redki so in še ti so priseljenci.

V Posočju je kotlina, prav ob nastanku reke Idrijce, ki je dala kraju svoje ime. Tu je nekoč izpod zemlje pri-tekla tekoča kovina, živo srebro. Zdaj ne teče več. Rudnik živega srebra so zapečatili in domačini ne grebejo več pod zemljo. Niso več živi mrtveci. Nekoč pa je bilo kopanja pod zemljo toliko, da je iz ponižnega kmečkega naselja nastalo mesto Idrija. Nemci so se polastili zemlje in njenih ljudi. Iz njih so naredili rudarje in jim dali za svoj novi poklic celo ime »Knappe«. Tega imena so se tudi domačini oprijeli in postali knapi.

Ko si gledal njihove vrste ob urah vstopa v »šahte«, si videl samo izmozgana obličja. Šaht jim je pil kri in zdravje. Ko so se vračali iz jaškov, so bila njihova obličja še bolj izmozgana in kar bolnikom podobna. Tako je bilo nekoč.

Iz teh človeških krtov ni moglo nastati drugo kot upor proti izkoriščanju z zahtevo po boljših pogojih na delu in pri plači.

Pogoji pa so se s prihodom novih gospodarjev v naše kraje slabšali, in zato se je nezadovoljstvo večalo. Gospodarska kriza 1928. leta je takoj zajela tudi rudnik živega srebra v Idriji. (2) To je najprej občutil rudar. Zanje je bil komunizem tista zelena veja, za katero so pograbili. Prešibka je bila. Viktor Repulus, tebe ni zdržala, in vrti-

nec te je zajel in požrl.

Viktor Repulus je pustil svoje moči v jašku. Kopanja ni zmožel več. Premestili so ga k vratom in mu poverili tudi sireno, ki je klicala na delo. Na cesto ga niso mogli pognati. Za dva otroka iz prvega zakona mu sicer ni bilo več treba skrbeti. Odrasla sta in šla s trebuchom za kruhom. Iz drugega zakona pa so se mu rodili štirje otroci, starejši sin je imel komaj deset let, najmlajša hčerka pa se je rodila komaj leto pred dogodki, ki jih bom opisal.(3)

Zadeva sovpada s prvim majem 1930. leta. Sirena je običajno zatrobila ob 7. uri zjutraj, toda tisto jutro se je oglasila že točno uro prej. (4) Da bi kdo ne mislil, da je bil to znak za obhodnico po mestu? Kaj še? Fašizem je delavski praznik 1. maj odpravil in gorje delavcu ali kmetu, ki bi se pojavil na cesti praznično oblečen ali celo, da bi se spuntal in ne bi šel na delo. Tu je bilo Posebno sodišče za zaščito države, tu je bila konfinacija in za manjše prestopke amonicija. Vse te tri zločinske odredbe so zaživele leta 1926 s posebnim zakonom za zaščito države in, kot vemo iz ust in pisanja tedanjih nasilnežev, je fašizem pomenil državo.

V mesecu marcu tistega leta so prej na Goriškem in nato na Tržaškem začele masovne aretacije posameznih skupin, aretacije, ki so se zaključile pred Posebnim sodiščem. Tako je bil Stanko Čok iz Lonjerja (Trst) 25. februarja 1929 obsojen na 10 let zaradi iredentizma (Orjuna). 11., 16. in 17. maja 1929 so si sledili trije procesi proti goriškim komunistom, ki jih je dnevno časopisje označilo kot orjuno-komuniste po Bregantovi likvidaciji vohuna Kogeja 21. avgusta 1928 v Gorici, ko je tudi sam padel po izvrstitvi zadane naloge. Obsojenih je bilo 21. 16.10.1929 je Posebno sodišče obsodilo Vladimirja Gortana na smrt. Štiri druge pa na 120 let zapora. 29. aprila 1929 je stalo pred Posebnim sodiščem osem Goričanov in en Tržačan. Obsojeni so bili zaradi obnove komunistične partije.

Tako je bilo pri nas vzdušje že tako, da je bil glas sirene eno uro prej, kot bi bilo treba, znak komunistične pripadnosti tistih, ki so zagrešili tako »nezaslišano«
dejanje.

Ubogega Viktorja Repulusa so takoj zgrabili. Končal je v goriških zaporih v ulici Barzellino, kjer so že »sedeli« številni aretiranci in poznejši obsojenci.

In se je začelo:

»Come Vi chiamate? (Kako vam je ime?)«

»Repulus Vittorio.«

»Nato dove?« (Kje ste rojeni?)

»Idrija.«

»Quando?« (Kdaj?)

»8. aprila 1880.«

»Sposato?« (Poročeni?)

»Prva žena je umrla. Imela sva dva otroka. Ano in Dragotina.«

»Vedi che sei uno slavofilo.« (Vidiš, da si slovanofil.)

»In druga?«

»Ivana Kavčič. Štirje otroci, dva sina in dve hčerki. Zadnja ima dobro leto.«

Tako je začelo in končalo. Vse drugo so vedeli sami, saj so tudi podatke že imeli, toda formalnost je poglavitna zadeva.

»Kaj bi z njim?« Pilat bi si rad umil roke, saj je imel pred seboj bolnika, ki ga je tuberkuloza obsodila na zgodnjo smrt, pa je vprašal notranje ministrstvo za nasvet.

»Al confine lo mandiamo.« (V konfinacijo ga pošljemo) je bil odgovor od zgoraj. (6)

In tako se je moralo zgoditi.

Commissione provinciale (7) je bila samo farsa.

»Quanti anni?« (Koliko let?)

»Pet let.«

»Saj ne bo živel toliko časa, tudi če ga pošljemo v sanatorij,« je bil odgovor.

»Allora il minimo,« (Tedaj najmanj) je povzel drugi od petorice, ki je formalno odločala na prefekturi v Gorici.

Zakon je sicer bil tako »human«, da ni dopuščal pošiljanja v konfinacijo človeka, ki ni bil trdnega zdravlja. (8) Mene na primer poldrugo leto pred temi dogodki ni zdravnik niti videl, kaj še, da bi me bil pregledal. Tako se je zgodilo tudi Repulusu, ki je izvedel, da ga

bodo odpremili na Lipari za dobo enega leta. Zakon je zahteval zdravniško spričevalo in Repulus je bil po takem spričevalu usposobljen za konfinacijo. Rim je tudi odločil, kam pojde. Lipari, kje pa je to?

Dolga je pot iz Gorice na Sicilijo. Danes si s postankom v Rimu z letalom že v dveh urah pod Etno. Če dobiš takoj zvezo v Fiumicinu. Takrat pa je bilo drugače.

»Manette« (lisice). Vrnili so ti vezalke, da se ti čevlji niso snemali, karabinjerjem pa so izročili denar, uro in listnico, pa morda kaj zlatega, če si imel pri sebi, ko so te aretirali. Moj Bog, če je zmanjkalo, je pač zmanjkalo, ali boš čakal v Gorici, da se stvar razčisti? Pa saj veš, da ni res, kar trdiš. Ti si že prej izgubil, če si sploh imel...

Prvo potovanje je bilo v Benetke, v zapor Santa Maria Maggiore. Tam je Repulus obtičal pet dni. Tisti dan ni bilo mineštre. Dva hlebca kruha je dobil. Drugega namesto mineštre. Močil ga je z vodo.

Po petih dneh pa zgodaj zjutraj spet:

»Manette«, spet dva hlebca kruha, ker ne bo mineštre. Pozno popoldan je prišel v Ferraro.

»Dva dni boš počakal na tradotto iz Bologne.« Tradotta ordinaria (9).

Potem spet:

»Manette«, dva hlebca kruha brez mineštre za tisti dan. Do Ancone.

»Pet dni počakaš, potem greš v Pescara, od koder te že naslednji dan pošljejo v Sulmono.«

»Manette«, dva hlebca kruha, ker ne bo mineštre. Tako v Anconi. Tako spet v Pescari.

Tradotta ordinaria ima svoja pravila. Vozi po posebnem vrstnem redu. Zato je vseeno, če te čaka dolga ali kratka proga. Če ni kake izjeme, se naslednja kompozicija pojavi šele čez pet dni. Čas ne igra vloge. To velja tudi za Sulmono, kjer je ječa v nekem bivšem samostanu. Lep od zunaj. Celice pa so kot povsod. Vlažne, za tranzit brez postelje in brez rjuh. Vsak pripornik dobi dve odeji, pa čeprav crkavaš od vročine. Po zakonu gre. Le tega ni v zakonu, da mora biti povsod zaporniški smrad. Ali po kasarnah ni isto?

Repulus, ki je bil navajen jaška, je še nekam prena-

šal. Njegova pljuča pa ne.

Končno spet »manette«, dva hlebca kruha, ker ne bo mineštre. Kot vedno je enega takoj oddal. K skupni verigi so bili priklenjeni tudi taki, ki bi jih pojedli štiri za zajtrk. Vlak se je počasi vlekel čez Apenine in je obtičal v Iserniji. Nato Caenello, po 22 dneh pa je dolga naveza obstala v tranzitnem zaporu Madonna del Carmine v Neaplju.

Zapor Madonna del Carmine se je pozneje zrušil. Cerkev ob njem pa še stoji. Trdna, kot naša bolečina.

Repulus je debelo gledal, ko so mu za teden bivanja v celici za prehodne goste dali celo rjuhe.

»Kot če bi bil doma,« je pomislil in tokrat je prišel v zapor še pravočasno, da je porcijo napolnil z mineštro. Skozi neko okno na hodniku je celo videl na morje, mirno zeleno morje, kot ga ni nikoli gledal. In na njem čolni in ladje. Zapor ob morju, to je pa kar čudno.

Mož je takrat tudi izvedel, da je Lipori otok.

V zaprtem avtu so se bili vozili skozi mesto. Mnogo jih je bilo. Ni jih razumel. Govorili so v narečju. Gledal jih je in mislil na svoje štiri malčke, ki sprašujejo mamo, kdaj se bo ata vrnil. Vseh pet ga je gledalo in srce se mu je stiskalo od žalosti.

Potem je preteklo sedem dni in tako je nastopil tisti običajni:

»Vittorio Repulus, fuori con tutta la roba«. (10)

Naštel je 29 dni potovanja. Že devetič: »fuori con tutta la roba«.

»Manette«, dva hlebčka in spet nič mineštre. Vožnja do konca Kalabrije pa bo trajala kar 24 ur. Na vsaki postajici bo postanek, on pa ne bo videl nikamor. V svoji železni celici bo, kot v zaboji, komaj toliko prostora, da bo sedel na stranišču. Da. Pod desko, kjer sedijo »galeotti«, je stranišče na štrbunk. Dvigneš samo pokrov in že se tvoja želja izpolni.

Kdor se ni vozil v takih vagonih, ki so pozimi mrzli, da ne veš, kako se bo končalo, poleti pa razbeljeni, da ne moreš dihati, ta ne ve, kakšno je trpinčenje z vožnjo »tradotta ordinaria«. Podobno je srednjeveškim mučilnicam. Meni ni bilo prizaneseno in si lahko predstavljam,

kaj je Repulus pretrpel. Meni je bilo 20 let in sem bil zdrav. On pa sta 50 let in bolan. Ko kdaj mislim, da je trpljenja čez mero, se spomnim na cellulare (11) in na dolge vožnje, pa mi odleže. Zares.

Ko ni več prenašal žeje, se je Repulus opogumil in potrkal na vrata.

»Cosa vuoi?« (Kaj hočeš), se je oglasil čez nekaj časa mož postave.

»Acqua, prego,« (Vode, prosim), je tiho iztisnil iz svojega grla. Glas je bil tako tih, da je kmalu zarožljalo v vratih in vrč vode je bil že tam. Saj je bila topla, toda voda pa le.

Končno Villa San Giovanni. Čutiti je bilo, da se je vlak ustavil. Škripanje vagonov. Pomikanje naprej. Nazaj. Tega ni bilo kmalu konca, toda Repulusu se je zdelo, da se vagon ziblje. Kaj naj bo to? Stroji so zaropotali in občutek je imel, da se je njegova celica začela nekam premikati. Niso bile tračnice. Dvignil je pokrov in pogledal skozi luknjo.

»Nič se ne premika in vendar se vozimo,« je pomislil. Kaj je vedel?

Ferry boot je po enourni vožnji nekje obtičal. Spet se je zaslišalo škripanje vagonov. Nekaj časa so se vozili in nato obstali na neki postaji. Zazlišal je glas: »Messina, per Siracusa si cambia!« (Prestop za Siracuso).

»Aha, zdaj smo v Messini, kamor pošiljajo naše fante k vojakom,« je pomislil.

Raztovorili so končno tudi »cellulare« in po 24 urah je spet naredil nekaj korakov po trdih tleh.

Povedali so mu, da je leta 1908 potres uničil mesto.

»Če bi zdaj potreslo malo močneje, bi bilo morda tudi mene na mah konec,« je razmišljal, pa vendar se je ob misli zgrozil.

»Kaj pa moji otroci in žena brez mene?« mu je šinilo v možgane. »Saj res revčki!«

Nizka stavba, vsa v pritličju je imela dve tranzitni celici, kamor so jih stlačili za nekaj dni. Pet, če je pravilo takšno.

Tisti dan je bilo še jutro in mineštra kar po svoje. Najprej dve zajemalki goste brozge, v njej ceci (12), potem

jemalka vodene. Nato je drug pripornik delil zajemalko zabele. Toplo je bilo in za lačne želodce, ki so bili nekaj gorkega zaužili pred dvema dnevoma, je bilo kar v redu.

Stenic ni bilo malo. Pa kaj, ali jih po drugih zaporih ni bilo več, kot bi bilo treba? In uši, da, nesrečnih uši, ki se ti zarijejo v kožo in jih je z vsem dnevnim pobijanjem vedno več. Le od kot prihajajo?

Pravili so mu, da jih je bilo v Karpatih toliko, da se je majica sama premikala, če so jo postavili na sneg, da bi se rešili uši. Ko so jo ponovno oblekli, pa je vseeno na koži vse zaživelo. Tu pa niso Karpati in strelski jarki.

Nekaj dni je minilo.

»Manette«. Zgodaj zjutraj so jih poklicali. Transport da gre v Palermo.

»Pa ne v Palermo, kaj?«

»Ne, v Milazzo, dobro uro se boš vozil, compagno,« mu pravi nekdo.

Repulus ga pogleda. Nikoli ga ni videl. Dolg in suh je stal ob njem.

Iz oči mu je gledala dobrota.

»Tovariš, mi je rekel,« je pomislil in vprašujoče gledal vanj.

»Ne greš na Lipari?« ga je pobaral dolgin.

»Da,« mu je odvrnil.

»Tedadj sva tovariša, tudi če si anarhist,« mu je rekel.

»Pa nisem anarhist, človek moj.«

O anarhistih je imel čudne pojme in mu niso bili nič kaj všeč.

»Oooo, na Lipari jih je mnogo in vsi so pošteni.«

»Pa ne?«

»Res je, in antifašisti so vsi od kraja, zato so naši tovariši.«

»Kaj si komunist?« ga je še vprašal.

Repulus je pogledal naokoli in ko ni videl v bližini nikogar, je pritrdil. Čudno se mu je zdelo, da te reči govori tako odkrito, kot če bi ne bila že vsaka beseda nevarna.

»Ne boj se, boš videl, v kakšno gnezdo antifašizma boš prišel,« ga je potolažil.

Repulusu je bilo lažje pri srcu.

»In so tudi Slovenci?« ga pobara.

»Ho, in kar resni ljudje so,« je bil njegov odgovor. »Jaz sem bil zdaj na nekem procesu v Messini, pa sem se še kar dobro izmazal. Nekemu miličniku sem v jezi rekel 'morto di fame, (13) pa so me. Zdaj se vračam.«

Ječa v Milazzu je v gradu nad mestom. Nekaj železnih vrat so odprli, ko so se v zaprtem vozu pripeljali do vhoda. Dolgin je Repulusu pomagal, da je izstopil, in že so stali v pisarni. Spet popis, spet prstni odtisi, spet slačenje, da so celo v rit pogledali, ali ni v njej skritega svinčnika. In že je bilo nadloge konec.

»Že jutri zjutraj se odpeljemo z barko na Lipari. Okoli 10. ure bomo tam.«

»Kaj bomo tudi tam uklenjeni?« ga je zanimalo. »Recimo ponoči?«

»Ne. Stanoval boš na gradu v velikih »kameronih« (ogromnih sobah) s pogledom na morje in vsako jutro pojdeš po »mazzetto«, po dnevnicu, potem si prost do večera, ko moraš biti v »kameronu«, da zaprejo vrata in ugotovijo, če so vsi.«

Zadnje jutro, ko so mu natikali lisice na izsušena zapestja, je naštel 36 dni potovanja. Z vozom so jih odpeljali pod krov parnika »Vulcano«. Nekaj drugih se je bilo nabralo in so jih zato imeli navezane na dolgo verigo, kot ves čas na dolgi poti iz Gorice do sèm. Pod palubo so jih posedli drugega ob drugem ob steni. Parnik je odplul in dve uri pozneje so jih izkrcali v čolne, ker parnik ni mogel pristati ob obali. Tako je Marina Corta na Lipari sprejela nove trpine.

Dolgin ob Repulusu je od daleč zagledal Andreja Žerjala, ki ga je poznal. Stal je na vogalu Vallona. Pa mu je zakričal: »Paesano tuo,« ter pokazal na drobnega soseda.

Repulus je pomigal z glavo. Žerjal pa je takoj obhodel Lipari, da se je novost o novem gostu izvedela med Slovenci.

- (1) Zaliv št. 28/29, maja 1971.
- (2) Iz knjike Michela Risola: *Il fascismo nella Venezia Giulia*: Komisar Plinio Mutto je 15.12.1932 upokojil še 12 rudarjev. Tisto leto jih je upokojil 200. Število delavstva je od 1200 padlo na 400. Med temi so bili taki, ki so imeli 8 otrok. Nobenega Italijana.
- (3) Podatke mi je sporočila prof. Slavica Lenar-Božič.
- (4) Podatke mi je dal sam Repulus.
- (5) Podatki so objavljeni tudi v Aula IV.
- (6) Člen 185 zakona o javni varnosti Kraljevega dekreta 6.11.1926 n. 1848.
- (7) Člen 168 in 176 citiranega zakona.
- (8) Člen 335 Pravilnika za izvajanje zakona 6.11.1926, odobrenega s Kraljevim odlokom 21.1.1929, št. 62. Zahteva med drugim, da mora Commissione dostaviti notranjemu ministrstvu zdravnikovo izjavo, da konfiniranec lahko prenaša konfinacijski režim.
- (9) Navaden prevoz pripornikov, ki je trajal dolgo časa.
- (10) »Ven z vsem«. Fraza, ki smo jo poslušali, ko smo morali zapustiti celico in se preseliti kam drugam, tudi če le v drugo celico istega zapora.
- (11) Poseben železniški voz za prevoz jetnikov.
- (12) Vrsta trdega okroglega boba, ki se je pojavil v mineštri enkrat na teden in smo mu pravili šibre.
- (13) Psovka za ljudi, ki opravljajo neko službo, ki ne zahteva napora, a so zanjo slabo plačani.

(Nadaljevalo se bo)

»... potrebno je, da se slovensko ljudstvo duševno predrami iz hlapčevske ponižnosti in vdanosti.«

Albin Prepeluh

LEV DETELA

NEKAJ MISLI O ANGAŽIRANOSTI LITERATURE

*Predavanja na tinjskih literarnih pogovorih,
Tinje na Koroškem 11. aprila 1976.*

O angažiranosti literature ali angažiranosti v literaturi oziroma o angažirani literaturi je bilo že toliko napisanega in povedanega, da more govor o angažiranosti v literaturi ali pa tudi v vseh ostalih človeških panogah kaj lahko zdrsniti v modno govoričenje o angažiranosti ki je v resnici nenadoma alibi za vse vrste neangažiranosti, ko nas usoda literature, literatov, naroda, družbe, zatiranih človeštva v resnici sploh ne zanima, temveč se skrivamo za lastno »golo frazo«.

Zato se to moje razpravljanje o angažiranosti mora začeti tam, kjer je nekoč stal izraz »humano«, ki pa je v zadnjem času zdrsnil bolj v pozabo, ki ga je modno premagala beseda »socialno«. Vendar naj tu »humano«, kot je v *Frankfurtskih predavanjih* nedvoumno načrtno začrtal že Heinrich Böll, zablesti v svoji stari plemeniti veljavi kot predznak vseh tistih človekovih naporov, ki premagajo ozki egoizem in spoznajo v naklonjenosti, ljubezni, zaupanju, solidarnosti vrednost sočloveka, njegovo moč in veljavo. Šele v tem zaupanju, v tej solidarnosti more rasti in se razvijati tisto, kar danes ščitita sociologija in politika in kar obkrožata z besedami »družbenost«, »socialen« in »skupnost«.

Kljub temu, da literatura govori, če je res literatura v posebnem jeziku, na poseben način, je vendarle del tega »humanega«, sredi katerega se nahajamo, pa četudi od nje ne pričakujemo morda dobrohotne besede, prijaznega potrdila, temveč pravzaprav nekaj ostrega, neizprosnega, bič kritika, ki bo na eni strani razgalil kri-

vično dejanje ošabnega in na drugi strani odkril rane zapostavljenega.

Podoba je, da bi goli formalizem v umetnosti, ki so ga nekateri trdno zagovarjali, vodil v tisto, kar smo imenovali »gola fraza«, v besedovanje brez vsebine in brez sporočila. Pisatelj je končno *poklicanost*, priti s sočlovekom, z družbo v pogovor o *najvažnejšem in najnevarnejšem*. V tem smislu je pisanje bračun s stanji, ki človeka grene, ga mučijo, mu izpodkopavajo življenjsko dno. Poskus, govoriti o nevarnih, prepovedanih rečeh, o rečeh, ki niso koristne, ki bi se jim bilo najbolje izogniti, ki škodijo ugledu, karieri, mora najti ob ubeseditvi svojo potrebno, umetniško dognano govorico. Traktat ideološkega značaja, črno-bela zgodbica v tako imenovani socialistični maniri, v resnici pa napisana tako, kot da bi ušla izpod peresa kakega sentimentalnega klerikalca Christopha Schmida, pa tudi različna druga črkovanja, kot nedognani pamfleti, jezikovne vaje, klecanja na strmih stopniščih literature, še niso legitimacija v tisti svet, kjer se resnična literatura šele začne.

Menim, da postane tematski sklop »angažiranost literature« kaj hitro tudi tisti nevarni alibi za literarno neznanje, ki se nenadoma, ob asistenci poprečnih politologov, razbohota kot ideološka teza, politični manever, socialna prisila na področju, ki bi pripadalo le čistokrvni globinski ustvarjalnosti, kot so ji na Slovenskem bili kos France Prešeren, Simon Jenko, Josip Murn, Ivan Cankar, Slavko Grum, Srečko Kosovel, Frane Balantič. Reči hočem, da nenadoma pišejo »angažirano literaturo« — a tokrat resnično v narekovaju — zelo hitro osebe, ki v resnici liso literati in tudi ne vedo, kaj literatura v resnici je, temveč skušajo, tako kot svoje dni med drugim že omenjeni Christoph Schmid — drugače blagega spomina in s krščanskim prizadevanjem — pod izrazom literatura izvršiti pedagoški ali pa politični manever, ki koristi zgolj nekaterim skupinam ali ljudem. V tem smislu je tu, pod besedo literatura zaživelo nekaj, kar je zgolj zloraba literature.

Pisatelj pa v resnici ne koristi le eni skupini ljudi, oziroma samo določenemu krogu družbe, oziroma samo

določeni partiji. Pisatelj koristi vsem, je tu za vse, in ne koristi nikomur. Kot ga na eni strani moremo takoj zaobjeti, začutiti, kako je naš, tako nas isti pisatelj udari v tisti notranji prostor, ki se preslepo zapira v lastni ego-centrizem, šibkost, letargijo, zaspanost. Pisateljve besede so nenadoma besede estetske provokacije, so nenadoma estetske kletvice. Jezik literature se nenadoma razodene kot jezik široko razvejanega nerganja, provociranja, atakiranja — ki pa ni nikoli samemu sebi namen, temveč je, kot v komplicirani vezni posodi, povezano s celotnim valovanjem človeške duše in celotnega človečanstva.

Že Andrej Sinjavski je v eseju »*Literatura kot proces*« natačno in nazorno razložil ta subverzivni značaj literature, ki more v vsakršnem prostoru pokazati svoje resnične zdravilne zobe. Podoba je, da je pisatelj tako rekoč prava podmornica, ki se mora za vse življenje potopiti na dno in od ondod s stokanjem in preklinjanjem, z rotnjem in rovarjenjem opozarjati na to, kaj so mejniki življenja, kaj so njegovi resnični stebri. In Sinjavski še pravi, da resnični pisatelj lahko piše le nedovoljeno. V tem globinskem pomenu je literarno delovanje v smislu resnične humanosti izvršena moralna korektura, ki opomni vse, ki zlorablajo človeka, moč, položaj. Je pa tudi opomin nečloveškim svetovom v človekovi notranjosti, njegovi rušilni, fašistoidni destruktiji. V tem smislu je pisateljjevanje kot bomba, ki eksplodira, ne da bi dosegla cilj, je atentat brez upanja v uspeh, a je vseeno. Je nekaj, kar stalno traja, kar se stalno vali čez pokrajino, kar je stalno neprijetno in za mnoge tudi neprijetno.

Eden naših premislekov bi zato moral najprej veljati pojmu »*angažirana literatura*«. Zakaj podoba je, da si besede »angažiran« nikakor ne razlagajo vsi pišoči enako. Zdi se sicer, da vsi mislijo eno in isto, vendar natančnejša analiza kaj hitro odkrije babilonsko zmešnjavo pojmov. Za nekatere je beseda »angažiran« povezana vedno z nekakšno politično akcijo. Za nekatere je angažiran pisatelj le tak pisatelj, ki se priklepa programu določenega gibanja, določene stranke, politično načrtanega cilja. Nekateri razumejo pod »angažiranostjo« dokaj ab-

straktno angažiranost za človeka, ki ga nenadoma pišejo z veliko začetnico. Neka linija domačijskega angažmaja sanja o angažiranosti za malega človeka, za male stvari, ki morda pod peresom pisateljev postanejo nadvse velike. Eden je »angažiran« za Evropo, drugi za domačijo. Svoje dni smo brali romane, napisane v znamenju gesla »Za kralja in dom«. Imamo tudi romane, ki se ukvarjajo s popolnoma drugačnimi tematskimi sklopi. Argentinski pisatelj Borges je angažiran za čisto estetiko, za labirintska potovanja v notranje človekove svetove sredi agresivnega tehničnega sveta. Nekateri so angažirani formalisti, ki se zavzemajo za tako imenovano »čisto literaturo« in odklanjajo vsakršno vsebinsko, oziroma ideološko obremenitev. Ti gredo včasih tako daleč, da nasprotujejo prisotnosti logičnega stavka v tekstu. Literatura naj bi bila čista estetika. Surrealist Breton je bil zelo divje angažiran za nove intuitivne načine pisanja. Bil je za avtomatični zapis podzavestnega, sanj, notranjih strahov in želja. Drugi so angažirani za erotično poezijo. Ali pa za realizem, socialistični realizem, socialni realizem, neoromantiko, neobarok, absurdizem.

Ruski pisatelj Odojevski iz prejšnjega stoletja je bil angažiran za slikanje drobnih človeških dogodkov, kar je nenadoma, v sklopu širše občutenega pojmovanja tedanje literature, zadobilo subverzivni značaj:

Oh, ti naši pripovedniki! Ne da bi napisali kaj koristnega, prijetnega, da bi človeku bilo v veselje, ampak ti izkopavajo iz zemlje to, kar je najbolj skrito in najbolj neznamno! — — — Pri moji veri, prepovedal bi jim pisati! No, čemu je to podobno; bereš... nehote se zamisliš — in že ti vse mogoče neumnosti silijo v glavo; prav zares bi jim prepovedal pisati; da, kratko in malo čisto prepovedal.

Iz gornjega je jasno vidno, da literatura črpa posebno moč prav iz podtalnega, subverzivnega, iz tega, kolikor je napisana proti toku, proti uradni družbeni mentaliteti in proti uradnim ideologijam in modam. To subverzivno se lahko kaže na različen način glede na deželo, iz katere prihaja in na njeno literarno situacijo. Za sovjetsko uradno literarno linijo je subverzivna Solženicinova v

bistvu konservativno literarna varianta z moralnim krščansko mesijanskim in humanističnim podtonom. Za norveško literaturo je bil ob propadu tretjega rajha nenadoma subverziven Knut Hamsun s svojo patriarhaliistično držo, uperjeno proti napakam časa, »tehnični dekadenci«, »podli denarniški Ameriki«. Subverziven je bil pomembni ameriški pesnik Pound, ki so ga ob propadu Mussolinijeve Italije in tretjega rajha vtaknili Amerikanci najprej v kletko, potem v norišnico, ker mu niso odpuščali rimskih radijskih govorov, uperjenih proti »denarnemu molohu — amerikanizmu«. Za tretji rajh so bili subverzivni Bert Brecht, Fallada, Furchtwanger, Zweig... Za socialistični realizem je še danes subverziven mrtvi Franz Kafka. Pred dialektičnim literarnim spletom zunanjega in notranjega, zavestnega in podzavestnega, resničnega in izmišljenega, kot se kaže v delih kakega Prousta, Joyceja, Döblina, so le-ti brez besed — kljub dialektičnemu materializmu!

Za slovenske uradne kroge je bržkone ta trenutek subverziven preizkušeni pisatelj Edvard Kocbek, ki ga že od nekdaj ni bilo na preprost način mogoče spraviti v kalupe uradne literarne zgodovine, ki jo po navodilih političnih osebnosti pripravljajo literarni zgodovinarji.

— *Že ti vse mogoče neumnosti silijo v glavo*, — je v prejšnjem stoletju zapisal ruski pisatelj knez Odojevski, nakar je dodal: *Prav zares bi jim prepovedal pisati; da, kratko in malo čisto prepovedal.*

Zanimivo je, da je te besede, ki smo jih že enkrat omenili, Fedor Dostojevski postavil na čelo svojega zgodnjega romana *Bedni ljudje*, ki se nenadoma izkaže kot bistvena provokacija, kot dejanje, ki na šablonski način prikazovano resničnost nenadoma iztrga iz konteksta te normalne, običajne literature. Ko se *Bedni ljudje* iztrgajo iz lažne konvencionalnosti na območje globlje resničnosti, tedaj zažare kot provokacija, denuncianstvo, protest, šok, kot tisto, kar sem pred kratkim imenoval subverzivna moč literature. Tudi Dostojevski je »angažiran«, je na strani lačnih, zatiranih, šibkih, poraženih. v romanu *Bratje Karamazovi* razodene na smrt bolni deček Kolja Krasotkin posebno resnico, ki se nekako tako glasi: Trp-

ljenje je iskanje življenja in otroci, ki tudi trpijo, so bodoče človeštvo. Dostojevski je umrl leta 1881. Vendar je pisatelj Andrejev kot junak izpod njegovega peresa. Andrejev je traged, boreč se na meji med Bogom in satanom. Je pisatelj viharnege časa, viharnege prevrata, revolucije. V noveli *Povest o sedmih obešenih*, ki jo je v slovenščino prevedel Josip Vidmar, je pretresljivo razgalil podobo človeškega trpljenja tistih let. V njegovih delih nastopajo čisti ljudje-idealisti, ki so velikokrat prikazani kot svetniki. Nasile človeka in tudi svetnika — nenadoma uniči. Andrejev vzklika: V revoluciji gredo čista srca na pokol. Andrejev, ki je nadaljeval tradicijo Besov Fedorja Dostojevskega, se že bliža grozi absurda. Konsekventni vrh te linije pa predstavlja Camus s svojima deloma *Kuga* in *Tujec*.

In vendar je ta linija, četudi vodi deloma v absurd, strogo angažirana literarna linija. Angažirana je za humano, za človeka, za tak sistem, v katerem človek ni človeku volk.

Zakaj jasno je, da se resnica življenja skriva tudi v človekovi vrednosti. Ni še dolgo tega, ko je neki armenski pisatelj vzkliknil: »Človek je vreča iz kože, napolnjena s krvjo«. — Iz tega pojmovanja izvira nihilistična literarna varianta, ki je dobro vidna tudi v Arcibaševem romanu »*Sanin*«. Vendar je težko reči, da je nihilistična literatura apriori nečloveška. Angažirana je za grozo, gnus, odpor. V tem smislu denuncira posurovelo in otopelo družbeno resničnost. V nekem globljem smislu se zaradi te »vreče iz kože, napolnjene s krvjo« moramo zgroziti, osvestiti, zavesti. Samo premik v pozitivno osveščenost je mogoč.

Tradicionalna krščanska literatura, ki je ta čas kar nekako v krizi, skuša reševati problem na drugačen način. Tudi ona je angažirana — za človeka, za tako imenovano pozitivno, za duhovitost. Graham Green, Pasternak, Le Fort opisujejo sicer tragiko življenja, globoke padce uglednih junakov, problemom pa skušajo najti rešitev, moralno skušajo bralca podučiti. Podoba je, da je ravno v tem ena od glavnih značilnosti tradicionalno pojmovanega krščanskega pisanja. Francoski krščanski

pisatelj ameriškega porekla Julien Green je tu mnogo manj konvencionalen. Ne ponuja nikakršnih obrazcev. Kaže pandemonij življenja, vendar ga prikazuje kot veliko skrivnost, kot neverjetno silo, ki prešinja vesolje. Njegov svet je nevaren, zahrbtn in grozen. In prav iz vesplošne nevarnosti, sredi katere se človek nahaja, raste iz Greenove literature slika drugačne, daljne lepše resničnosti.

Tu ni mogoče naštevati več tisočev literarnih angažmajev vse od Gorkega do zadržanega, učenega humanizma kakega Thomasa Manna pa do najrazličnejših drugih zadržanj, kot je bilo recimo tisto, ki ga je predočil Heinrich Anacker, ki je postal v času tretjega rajha »Sänger der deutschen Erhebung«. Taki so bili njegovi verzi: *Ob morgen wir noch leben — ob heute der Tod uns bricht — Wir fragen kaum, wir heben — den Kopf ins kühle Licht — Das ist die herbe Weihe — die unsern Weg verschönt — Magie der Vierreihe — wenn vorn die Trommel dröhnt.*

Sedaj bi bilo napak misliti, da so se s smrtjo tretjega rajha taki verzi že posloveli s sveta. Neumnost v literaturi, povezana z arogantnostjo in nevednostjo, še tudi danes krepko orje naprej, včasih tudi pod kakim drugim predznakom, oziroma zastavo.

Zato pa je že tudi jasno, da kljub različnim načinom literarne angažiranosti, vse ne morejo imeti enake veljave. Resnična in kvalitetna je lahko le tista literarna angažiranost, ki na dialektičen način poveže neko najširšo, na nikakršno korist preračunano angažiranost za zlorabljenost človečnosti z novatorsko provatorsko obliko. Taka literatura se zareže v oportunistično in konvencionalno stvarnost. Iz njene navidezne varnosti zazija nenadoma temna luknja. Vanjo je udarila krogla resnične literarne izpovedi. Sodu je odletelo dno. Pokvarjeno vino pljuska čez pokrajino, kar nenadoma spominja na tisto slovensko pesem, ki poje: Grof beži, grad gori, vino teče iz kleti.

Angažiranost literature pojmujem kot pisateljsko odkrivanje vesplošne nas obdajajoče podlosti in neumnosti, v kateri gre resnična človečnost v pogubo. Nekaj, kar

je za mnoge nevidno, že gori pod parketom sredi splošne brezbržnosti. To nevidno, a vseeno prisotno, ki nas more uničiti, zna začutiti tiste vrste umetnost, ki se ne zapira pred temi senčnatmi svetovi, iz katerih nato butne ogenj splošnega uničevanja, nečloveškega medsebojnega obračunavanja, fašistoidnih manipulacij, uničevanja šibkejšega, drugačnega, zapostavljenega.

Tu na Koroškem so taka temna obračunavanja, zdaj prikrita in zakrita, zahrbtna in podzemska, a zdaj tudi jasna, ostra, brutalno krvava, živo prisotna. Zato ni čudno, da ima vrsta literatov tu posluh za tisto temno v človeku in družbi, ki tli naprej, kot je nekoč rekel ruski simbolist Fedor Sologub: kot majhen bes v pokrajini in njenih ljudeh, a ki se zna razrasti kot ogenj groze in uničenja v silovitih vetrnih sunkih v kratkem čez celotno področje. Zgodovina je tu ljudi ranila, izostrila jim je, kot živalim, čut za vsesplošno biološko nevarnost, ki človeka sicer ne obdaja le tu, temveč v različnih odtenkih po vsej zemlji. Živimo na nevarnem planetu. Kdor se te nevarnosti zaveda, kdor ve, kako nečloveška je, ta si tembolj želi drugačnega sveta z drugačnim, humanejšim, manj zaslepljenim, pasivno sitim ali brezbržnim človekom. Ni čudno, da je ena legitimnih potreb literature kazati to obdajajočo nas nevarnost, a istočasno vseeno iskati možnost drugačnega življenja. Nekje je mejni prehod, preko katerega pelje pot v tisto, kar je za mnoge le svetla utopija. Vendar je človek vsekakor bitje z važno gibalno konico v te sedaj še utopične, fantastične svetove, ki kljub vsemu znajo nenadoma postati resnica.

Človek je posebno bitje in nekoč so zapisali: Nič mu ni tuje. Kot je hitro v pogubi, tako zna rasti tudi v odpor do obdajajoče ga neumnosti in krivice. Tudi literatura je v tem odporu bistveno sestavna komponenta, pomembna gibalna sila upora in želje po novem življenju. Gotovo raste tudi iz te človekove duhovne odpornosti važen člen literarne angažiranosti. Vendar pa je treba takoj — in spet in spet, po toliko nebogljenih literarnih poskusih tudi v slovenski literaturi, ki so zamenjali globinski človeški angažma z vulgarno, enodnevnim potrebam prikrojeno gesto politikov in politikantov, poudariti,

da mora vsakršno literarno dejanje prestati neizprosno in kruto duhovno preizkušnjo, ki je dolgotrajna in vsestranska. Literatura je v svoji globinski resničnosti namreč splet izredno kompliciranih človekovih duhovnih in notranjih svetov, ki zopet zrcalijo nas vse obdajajoči zunanji svet. Ti duhovni svetovi se v literarni izpovedi sproščajo ne le na racionalen, temveč tudi na bistveno emocionalen, čustven način, zaviti v še kompliciranejše odelo posebnih jezikovno-besednih sistemov. Brez njih ni literature! So kot orjaški kompjuterski stroj, in vendar jezikovni sistem ni brezdušen stroj, ki mehanično izenači celotno človekovo duhovno ustvarjalnost!

Če bi jezik bil le to, namreč *stroj*, potem nenadoma ne bi mogli več ločiti med *resničnostjo in fikcijo*. Vedno znova so določeni literarni teoretiki, med njimi tudi znani poljski pisatelj fantastične literature Stanislav Lem, skušali dokazati, da ni razlike med fiktivno, to je le navidezno ontologijo, in realno, to je zgodovinsko potrjeno ontologijo. Ko bi bilo to totalno res, potem bi bila naša človeška resničnost peklena resničnost. Zakaj potem bi bil Dantejev *Pekel* ne le poetično-simbolična in prisposodno-religiozna resničnost, temveč vseprisotna fizična resničnost družbe in sveta. Vsekakor pa je po drugi strani res, da je v resničnosti vedno nekaj fiktivnega in v fiktivnosti vedno nekaj resničnega. Človekov jezikovni *stroj* vedno znova premaga resničnost in jo globi, oziroma izvotli s fikcijo, ki postane nenadoma, ko začne nanjo prisegati, resničnost. Določena politična stvarnost skriva v sebi vedno nekaj fiktivnega, neresničnega. To zna izkoristiti pisatelj, kritik, humorist. Najde mesto v steni, ki je polno razpok. Iz zemlje zija brezno, z gore boljši nevarnost. Stroga svečanost tako imenovane družbene igre s častitljivimi reprezentanti države in naroda zadobi poseben prizvok. Prikaže se trhlo dno odra, po katerem korakajo. Že vidimo, kako se bo čez čas, za katerega v svoji brezbriznosti niti ne vedo, udrlo, kako jih bo potegnilo v grob, ki so si ga sami pripravili. Tudi Cankar je pokazal na take reprezentante s podlo dušo in krvavimi rokami. Danes bi jih našel še več. Zato je še vedno aktualen, kot zglede literarnega angažmaja, ki ni

vo tlo frazerski in literarno poniglav, temveč estetsko izpiljen. Cankar sodi med tistih 5 odst. literarnih ustvarjalcev, ki so mojstri literature, iznajditelji, vizionarji, kritiki, nekonformisti. Imenoval bi jih revolucionarje ustvarjalnosti, 95 odst. literarnega podjetja je zgolj obrtništvo, ki velikokrat niti ni rutina. Kar ostane, so Cankarjevi procenti.

Prav na Cankarjevem primeru lahko vidimo, kako najde globinska kritika in poglobljena družbeno-človeška angažiranost svoje enkratno *estetsko sintezo*: Cankar nam je še danes lahko zgled estetsko-dovršenega in angažiranega pisanja posebne vrste. V sebi skriva namreč nasilje. V tem smislu Cankarjeva literatura ni le angažirana literatura, temveč tudi subverzivna literatura. Kot taka je dvakrat angažirana in zato močnejša, zakaj vsaka globinska angažiranost je istočasno globinska subverzija proti zablodam sveta in neznanju v literaturi.

V tem smislu je vsakršno pisateljsko dejanje odgovorno človeško in družbeno dejanje. Na eni strani je tu odgovornost do samega predmeta, do literature kot take, do njenih značilnosti, do njene posebne govorice. Po drugi strani pa je tu tudi odgovornost do človeka kot posameznika in kot člana skupnosti, kateri pripada. Tu je tudi odgovornost do jezika, iz katerega smo izšli, do naroda, domovine, države. Vendar te odgovornosti zopet ne moremo tolmačiti na enostaven in konvencionalen način, temveč v smislu posebne naloge, ki jo literatura izvršuje. Pomen pisateljskega dela je ravno v tem, da kot pesek med kolesjem orjaških nečloveških aparatov škrtja in cvili in sunkovito zaustavlja vse preveč vase zaverovano, varno pot oblastniških in tehnokratskih mehanizmov. Odgovornost pisateljevanja je prav v kritičnem pristopu k stvarnosti in k zapisu o njej. To je sicer neprijetna, za marsikoga neprimerna in za pisatelja nelagodna drža. Vendar pa popolnoma ustreza enkratnim značilnostim pisateljskega ustvarjanja, ki rase takorekoč iz vztrajanja na robu, na smetiščih današnjega družbenega blagostanja. Tu, z roba, iz nebogljenosti in zakritosti se sodobno pisateljsko podjetje nato poganja v centralna območja sveta in proti centralnemu živčnemu

sistemu tistega oblastniškega in tehnokratskega mehanizma, ki skuša človekovo enkratno skrivnostnost bivanja, njegovo posameznost in njegov svobodni razvoj v skupnosti prikrojiti svojim terorističnim zahtevam. Pravi pisatelj se vedno znova upira tem zlorabam človeka in skupnosti, pa naj to zlorabo imenuje kot Thomas Bernhard v svojih delih srednjeevropski idiotizem, oziroma jo kot Edvard Kocbek predstavi kot trpki splet groze in krivice.

Oficialni politiki in tudi tako imenovani oficialni družbeni literarni potrjevalci ljubijo, kot je že ugotovil Heinrich Böll v *Frankfurtskih predavanjih*, nekakšno literaturo zmagoslavno plahutajočih zastav, literaturo, ki priznava gospodarske uspehe, pomenljivost vladanja, ki podučuje k lepemu vedenju, spoštovanju staršev in voditeljev, ki prijateljsko, a dovolj resnobno treplja po rami, ki zna povedati, kako se na boljši način sadi krompir, a ki zna tudi posvariti pred nespodobnim, to je neubogljivim vedenjem, ki pokaže, kje se nahaja volk v ovčji koži, katerega bo družba potem odrla na meh. Tako literaturo vedo nekateri imenovati socialistični realizem, vendar pa je istočasno znano, da je tudi Adolf Hitler imel podoben okus. Končno spadajo sem tudi Potemkinove vasi rajnke carice Katarine. Sploh je značilno, da oblastniki vseh smeri izpričujejo podoben okus, le da ne morejo vedno na isti konsekventni način izvršiti svojih estetskih iniciativ.

V današnjem svetu plačujejo pisatelji tako kot drugi državljani davek in imajo druge državljanske dolžnosti. Kakih drugih posebnih dolžnosti nimajo. Neko notranjo dolžnost si namreč postavijo sami. Nihče jim je ne more predpisati, kar izvira prav iz nujnosti svobodne odločitve in iz svobode pisateljskega dela, ki je na naših območjih zagotovljena tudi z zakoni.

Ta posebna notranja pisateljska dolžnost, ki bi jo mogli imenovati tudi globinska pisateljska angažiranost, se pojavi kot izrazit usmerjevalni faktor sredi pisateljevega ustvarjalnega opusa. Težave in krivice, ki jim je nenadoma izpostavljen posameznik ali pa celotna narodna skupnost, nevarnosti in neumnosti, intrige, denarnišтво,

razprodaja in konkurz, dožive svojo estetsko upodobitev. Brez resničnih pisateljskih osebnosti ne more živeti in rasti nikakršen resničen narod. Nemškega sodobnega narodnega trenutka si ni mogoče zamisliti brez Eicha in Celana, Bölla in Borcherta, brez Krolowa in Lenza, brez Weissa in Grassa, brez Jensa in Marie Luize von Kaschnitz. Prav tako ni sodobnega avstrijskega narodnega trenutka brez Bernharda in Hankeja, brez Dodererja in Herberta Zanda, brez H.C. Artmanna in Ingeborg Bachmann. In prav tako ne bo duhovni razvoj slovenskega naroda mogoč brez resničnega globinskega literarnega angažmaja, ne le tu na Koroškem, temveč predvsem v globalnem vseslovenskem pomenu. Nikakršne bodočnosti slovenske kulture ne bo mogoče zgraditi, če ne bomo znali integralno, v dobrem in v slabem, v našo narodno sredino vključiti tistih ustvarjalcev, ki so dali slovenski kulturi centralni, globinski in univerzalni pečat. Tu ne mislim le na Edvarda Kocbeka, tu mislim na več imen hkrati, ki bi jih veljalo naštet. Vsi ti so in so bili — kot skušamo biti tudi mi sami, avtorji duhovnega angažmaja, ki razsvetljuje in pogojuje človeka in svet.

»Tudi slovensko ljudstvo hrepeni po obljubljeni deželi, kjer bi vladala svoboda in na preprostih nraavnih zakonih temelječa demokracija.«

Albin Prepeluh

VINKO OŠLAK

IZBOR IZ DNEVNIKA ZA LETI 1975-76 (II.)

17. 10. 75

Že ob osmih smo se odpeljali v Trst. Kakor se zdi povsem naravno, da so vsi napisi na naši strani v obeh jezikih, toliko bolj protinaravno se zdi, da o tem ni sledu v Trstu, ki bi že kot pristaniško mesto moral oznanjati odprtost in širokosrčnost. Pa morda tudi kot mesto dežele, ki je spočela humanizem in renesanso, Bruna in Galilea, Savonarolo in Akvinca; sv. Frančiška in Janeza dobrega. Pa namesto tega srečaš navlečeno kramarsko gnezdo brez okusa in duše. Resnično, Trst je, odrezan od svoje naravne korenine, samo še z valutnimi antibiotiki vzdrževan organizem, ki kot medicinski eksperiment vegetira brez naravne potrebe, upajoč v odrešilno evtanazijo...

S tramvajem sem se po strmih tirih zapeljal na Opčine. Tri, štiri gimnazijke so čebljale v slovenščini, tudi sprevodnik zna lepo po naše in mi da vozovnico tudi za dinarje. Rebula mi je ves prisrčen in domač prišel naproti po hodniku; mi prepovedal sezuti čevlje in me porinil v nadvse preprost delovni kabinet. Na steni lesen Kristus in dve navzkriž pritrjeni oljčni vejici. Če bi Kristus obhodil pasho v naših krajih, bi mu nasekali lipovih vej in mu postregli z jabolčnikom. Komično se je zapletlo pri kosilu. Žena, dr. Zora, mu je naročila recept neke preproste domače jedi brez mesa. A ker ni mogel slutiti, da sem vegetarijanec, je v dobri veri, da uganja gostoljubje, pri-mešal k vsemu še meso. Pošteno jih je slišal. Iznajdljiva in očarljiva gospodinja pa je brž pripravila nadomestilo: polento s parmezanom. Bolj mi ne bi mogla ustreči. Med kosilom sta še ves čas peljala svojo ljubko prepirljivost,

da sem se moral kar naprej obračati od žlice v smeh. Hčerka se je pritoževala, da tudi ona pije, ko smo nadržavljali s črnino. Gostitelja je nekam zmanjkalo, z ženo pa sva se nenavadno hitro ujela o Egipčanih in o evropskem šolstvu. Pripomnil sem, da bi posređoval znanje črkopisa šele na tretji stopnji študija, ko bi učence npravno izobrazil do take mere, da jim znanje ne bi bilo več orožje, ampak ustvarjalno orodje. V hipu me je razumela in me ni začudeno gledala, kot so to storili drugi, če sem kaj podobnega omenil. Navezal sem se na Ehnatona, ki je upal, da bo z univerzalno fonetično pisavo pripomogel tudi k svojim splošno človečanskim idejam. A so imeli stari Amonovi svečeniki po svoje dosti bolj prav. Nato sva z Rebulo še dobri dve uri nadaljevala pogovor. Začela sva pri Vidmarju. Rekel je, da Vidmar ostaja meščanski esteta, bistveno brez organa za socialno, po režimski potrebi tudi za človeško. Neprimerno več je kriv, kot recimo Brejc, ki je neuravnovešen človek. Ima močan in občutljiv motor, a zlomljeno krmilo. Poskusil sem označiti temeljno zgodovinsko razliko med Kocbekom in Vidmarjem, kakor jo vidim iz svojih močnosti. Pred vojno je velik del inteligence koketiral ali pa direktno sodeloval z levimi političnimi organizatorji in s komunisti. S tem, ko je Vidmar odšel v partizane in tam predstavljal umetnike ter intelektualce, je sledil samo naravnemu toku stvari: če bi se mu upiral, bi pogubil sebe, ali pa bi se vsaj za vedno moral posloviti od vodilnega mesta v slovenskem narodu.

Kocbek je s svojim dejanjem naredil nekaj drugega. Nekaj, kar je bilo v najboljšem primeru tvegano, a logično, nikoli razumljeno pri komunistih in niti pri lastnih sopotnikih. Katoličanom, ki so živeli v prepričanju, da poteka med božjim in satanovim vladanjem sveta geopolitična meja, je pokazal, kam drži prst zgodovine; kje je pravi kraj za tuzemsko krščansko uresničevanje. Pred vsem okupiranim in svobodnim svetom je dokazal, da je domnevni apriorno reakcionarni in protinarodni značaj religije samo mistifikacija marksističnih prepisovalcev — resnica pa samo tam, kjer je krščanstvo samo zunanja gesta in ne notranje doživetje. S tem dokazom pa se je

seveda komunistom bolj zameril, kot pa če bi šel k beli gardi. Komunist že iz svojega nazora neprenehoma išče in zasleduje kristjana in sploh vernega človeka, kako bi ga ujel »in flagranti« v izpolnjevanju njegove domnevne prirojeno reakcionarne vloge. Očitna pomisel, da se na naprednost da enkrat za vselej abonirati — karte pa ti izroči le, če pljuneš na Boga. Če povzamem: Vidmar je ravnal pametno, Kocbek presenetljivo. Vidmar se je reševal, Kocbek je tvegala. Vidmar je odrešil svoje ime, Kocbek ime kristjanov. Potem je Rebula pripovedoval, kako se pri najboljši volji ne more soočiti z marksistom v resnem pogovoru. Ne samo, da so zmaličili splošno veljavno filozofsko besedišče, ampak se tudi svojih pojmovanj ne držijo.

Z navidezno dialektično metodo vozijo silogistični slalom, da jih nikoli ne moreš prignati k doslednosti, še manj do radikalizacije. V govorjenje vpeljujejo svojevrstno mistiko, ki pa nima pod seboj prav nobenega razumskega ali čustvenega nagiba, kaj šele znanstvene ali izkustvene utemeljenosti. Zelo ilustrativen je v tem pogledu prav Vidmar. Deklarira se za marksista, torej za materialista — hkrati pa govori in piše, da ima po njegovem človeško življenje in človeški razvoj globok smisel — le da ne ve, kakšen je. Je to kakšno marksistično govorjenje? Pripomnil sem, da mi je Pirjevec po svoji naravi dosti bližji od Vidmarja. Prvič je globoko tragična oseba in se ne more naslanjati s tolikšno meščansko čistostjo in brezgrešnostjo (nekakšen Raskolnikov!), kot jo premore Vidmar; drugič pa je šel s svojim materializmom dosledno do konca, v absurd, v odsotnost kakršnegakoli smisla, kar je edina logična iztečnica materialističnega nazora. Na to je dovolj precizno in duhovito opozoril tudi Niko Grafenauer v Vidmarju posvečeni *Sodobnosti*. In še nekaj. Logičen je sklep, da na nivoju materialnega ni mogoče govoriti o smislu, o vrednotah; torej še toliko manj o kakšni morali, zvestobi, žrtvovanju ipd. Vse to je za doslednega materialista, pa če je še tako dialektičen, samo iluzorni svet mističnih pojmov. Od spoznanja absurda in gluhe brezsmiselnosti pa je samo še korak do spoznanja, da nobene lestvice ne moremo sestaviti, če ni na

vrhu Boga. Pesimizem in absurd sta veri vsekakor bližja, kakor pa nelogično trmoglavljenje o nekem smislu in vrednotah brez Boga.

22. 12. 75

Mitja Ribičič je po TV razlagal smisel in bistvo Socialistične zveze. Pri tem je izpostavil naslednje trditve:

1. SZDL združuje vse napredne ljudi in sloje v skupnem boju za socialistične in samoupravne odnose — ne glede na nazorsko pripadnost.

2. ZK je znotraj SZDL kohezivna in usmerjevalna sila, ki postavlja strateške cilje in se v okviru tega najširšega foruma *bori* (podč. v.o.) za svoje poglede.

3. SZDL pa kljub temu ni podaljšana ali razširjena roka ZK, ker bi jo to pač ponižalo v navadno politično transmisijo. SZDL izraža avtentične težnje delovnih množic, kmetov in izobraženstva.

Tako Ribičič. A kje je tisti Sherlock Holmes, ki bi mogel razrešiti in urazumiti tri med seboj tako paradoksalne in protislovne trditve. Recimo:

ad 1. Ali združuje SZDL vse napredne ljudi kot

a) množični debatni klub,

b) samostojno politično stranko delavcev, kmetov in izobražencev,

c) poljudnejše, manj zahtevno, manj zavedno, drugorzredno članstvo ZK,

d) transmisijo za uveljavljanje ciljev in metod, kot si jih zamisli ZK?

ad 2) Če je ZK znotraj SZDL kohezivna in usmerjevalna sila, pomeni, da SZDL sama zase ni sposobna izražati družbenih ciljev, jim določati sredstva in način — ter se dejavno in frontno organizirati. Torej združuje družbeno in organizacijsko nesposobne ali pa narobe misleče in delujoče ljudi, ki jim je potreben stalni notranji nadzor in korekcija s strani ZK. Boj je mogoč samo, če sta na voljo dva bojevalca ali več. Če se ZK znotraj SZDL »bori« za svoja načela, poglede in smotre, potem bi Ribičič moral povedati še to, kdo je njen bojni partner, nasprotnik. Proti komu se bojuje ZK: proti SZDL sami; proti članom SZDL, ki niso hkrati tudi komunisti, ali ka-

ko? Ali ima tudi SZDL možnost, da se znotraj ZK bojuje za svoje smotre? Če te možnosti nima (in je res nima!), potem je pač drugorazredna, podrejena organizacija in nič več.

ad 3) Remizirajmo. samostojna delavska stranka SZDL ne more biti, ker si ne oblikuje smotrov in načinov dela sama, ampak znotraj nje to počne ZK. (Personalno unijo vodstva SZDL in ZK pustimo ob strani, čeprav že sama vse pove!) ZK se v njenem okviru bojuje — proti komu vendar, če ne proti ljudem, ki so sicer z vsem srcem za socializem, a imajo drugačna filozofska in religiozna naziranja kot marksisti. Iz tega bi človek lahko povzel, da SZDL res ni podaljšana roka ZK, a tudi ne samostojna roka — pač pa permanentno bojišče nasilnega prekrščenja nemarksistov v marksiste. Nekakšen komunistični Harmegdan ali kaj takega.

23. 12. 75

Neka dijakinja mi pripoveduje, kako se je marksistični krožek sprevrgel v pravcato inkvizicijsko manijo zasliševanja in cenzuriranja. Napišeš kak »sumljiv« stavek v šolsko nalogo — in potem se znajdeš sredi kroga dijakov-komunistov in pred mentorjem, ki prebere sporno besedilo; nato pa pranje možgan. Predvojni klerikalni »fantje in dekleta« so torej še vedno na delu, samo da zdaj za drugo vero....

Ne morem se ubraniti vtisa, da velja 90 odstotkov pozornosti s strani komunistov ideološki pravovernosti in cenzurnim posegom; ostalih 10 odstotkov pa za spreminjanje razmer in vse drugo.

9. 1. 76

LEBENSBOHN: strahotni nemški obet prihodnjemu tisočletju - farma rasno čistih otrok SS-ovskih plemencev in Hitlerjevih reichs-kurb, ki so bile pripravljene leči pod razosebljeno državno plodilo in roditi človeško bitje v izbirno gojišče, urejeno prosto po Darwinu.

In vendar je to samo eden od številnih sadov dosledne izpeljave materialističnega naziranja o svetu in člove-

ku. Ni slučajno, da sta se Marx in Hitler oba inspirirala pri Darwinu. In ga seveda tudi oba narobe razumela in neupravičeno posploševala. A kakorkoli že: dosleden materialist — da je tak tudi pod kožo, in ne samo na povrhnjici razuma — mora končno priti do tega, da je v interesu napredka (a napredek je spiritus agens materializma) žrtvovati nižje in slabše organizme višjim in močnejšim. Temu primerno sta Marx in Engels (zlasti Engels) skovala iz Hegla privlečeno teorijo o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih. Čehe, Slovake, Slovence in Hrvate je Engels naravnost imenoval: *Völkertrümmer*. Po njegovem receptu se bodo vsi ti »narodiči« asimilirali k Madžarom ali Nemcem, ker so pač zgodovinsko nesposobni in reakcionarni. Zahteval je, da pripade Jadran Nemcem, ker da neki napredni narod ne more trpeti kakšne »življenjsko nezmožne« vmesne države. Kot edino primerno politično ravnanje s Slovani v Avstriji je priporočil: »... neusmiljeni boj proti izdajstvu slovanskih narodov, z bojem do uničenja in brezobzirnim terorizmom... v interesu revolucije.« Človek se nehote vpraša: ali si je bilo treba Hitlerju in nacizmu sploh še kaj izmisliti? Ne; vse, kar stoji glede Slovanov v *Mein Kampf*, je samo slabše stilizirana razširitev prej omenjenih marksističnih tez! Narava vsakega delnega, enostranskega naziranja (monizma) je taka, da si prej ali slej uredi koncentracijo tiste kvalitete, ki jo šteje za poglobljeno. Tako je stari vek zbiral nad ljudi patricije, srednji vek zemljiško in cerkveno plemstvo, meščanska družba trgovske in osvajalne sposobneže; nacionalni socializem, rasno čistost; in ateistični stalinizem ideološko poslušnost. Ključ pa je do vsega isti: namen posvečuje sredstva. Religiozen človek seveda ve, da so sredstva predpodebe namena in morajo biti z njim v popolnem skladu. Pod gladino suženjstva, fevdalizma, fašizma in stalinizma odkrivam skupno in samo zaradi barv časa drugače izraženo nezaupnico človeški naravi, da bi lahko izpolnila svoj namen, tudi če je brez redovnika; če je mešane ali »manjvredne« krvi; če nima delovne, pridobitniške ali osvajalne spretnosti; če ima o svetu »napačno« naziranje. Materialistu je moč vrednota nasproti šibkosti; imetje

vrednota nasproti uboštvi; telesna popolnost vrednota nasproti pohabi; pretkanost vrednota nasproti naivnosti; ukazovanje vrednota nasproti izvrševanju. Med tremi stanji ogljika se bo zmeraj odločil za diamant. In človek lahko samo v religiji najde zagotovilo, da je tudi v okovih svoboda; tudi v kmetih plemenitost; tudi v naivnih in počasnih modrost; tudi v mešancih čistost; tudi v tistih z »napačno« zavestjo pravo spoznanje. In samo ta lahko zaupa v to, da tudi tako »življenjsko nezmožnega«, tako »nezgodovinskega« in tako malo uspešnega narodiča, kot je slovenski, ne bo niti asimiliriral, niti brezobzirno pokončal — niti tako zgodovinski in razviti velenarod, kot je nemški! A ker smo narod črnega humorja, smo si za preroka izvolili: ne tistega, ki je vse narode klical v življenje in veselo pričevanje; ampak onega, ki nas je v interesu revolucije in napredka določil v smrt!

10. 1. 76

Kaj je podstat vseh *izmov*? Delnost, ki hoče biti vse-splošna. Enostranskost, ki hoče biti vsestranska. In iz tega vidika so vsi izmi zgrešeni. Na to podstat se takoj veže še nekaj drugega: ekskluzivnost. In ta daje izmu bojevitost in nepomirljivost do drugih izmov. Tukaj pa nastane zanimiv pojav. Vzemimo dva izma: A in B. Tvorci enega in drugega razglašajo lastni sistem za univerzalen in edino odrešujoč. Vendar; ker so to akademski ljudje, z visokimi manirami, bojujejo svoj boj na kar se da fair način — seveda samo v strogo duhovnih sferah in z duhovnimi orožji. A nič na svetu se ne dogaja brez dveh vrst ljudi: eni iščejo zase korist, drugi pa so cirkuška zijala. Prvi spoznavajo nauk enega in drugega nasprotnika, kolikor je potrebno, da potegnejo iz tega svoj dobiček. Drugi: zijala, pa uživajo le v medsebojnih udarcih. Zato ti zvečine nimajo nobene predstave o naukih, ki jih bojevnika oznanjata, ampak jih zanima samo bojevalno in tekmovalno opravilo, ki se mu pridružijo s svojim urlanjem. Da je zadoščeno zakonom bojevanja, se tudi ta zijala razporede v dve nasprotni skupini, pri čemer jim pridno dajejo navodila koristolovci, ki od te igre živijo. In medtem, ko se zagovornika sistemov A in B

še naprej prijazno dajeta na akademski višini — vmes pa skupaj hodita na kavo — se v dve polovici razdeljena množica zija, ki bi sicer ne znala ponoviti niti enega stavka iz kateregakoli izma, spoprime med seboj v smrtnem fizičnem boju, ki gre tudi do iztrebljenja ene polovice in zdesetkanja druge. Ali ni enako tudi na nogometnem stadionu? Triindvajset ljudi ve, za kaj gre v igri; prireditelj in biljeterji vedo vsaj to, kakšen bo finančni uspeh dvoboja: in medtem ko se igralci (za jug to manj velja!) vljudno oproščajo med seboj za vsak po nesreči dan udarec, se dvestokrat številnejši moštvi zija, navijačev, obdelujeta — v začetku s kričanjem in petardami, proti koncu pa s kamni in nazadnje še boj prsi v prsi, ko obe skupini ponoreli vdreta na igrišče. A če bi ločil vsakega od teh bojevnikov posebej, bi komajda vsak stoti z nogo zaustavil na dvajset metrov podano žogo...

28. 1. 76

Ivan Bratko se v 12. številu informativne revije *Knjiga* hvali, kako je DZS že 1. 1958 zavrnila Kocbekovo *Listino* s pripombo, da »predstavlja prelom s *Tovarišijo*«. Verjamem, da je bilo lažje in bolj oportuno ugotavljati prelom v dnevniških zapisih in knjigo vrniti, kot pa da bi zaznali prelom v realnem poteku stvari — in vrnili zlomljeno tistim, ki so prelamljali.

Peter Brook pravi: »Ni svetost kriva, če je postala orodje srednjega stanu, da z njim kroti poredne otroke in skrbi, da ostanejo pridni.« In malo naprej: »Noro je, če dopustimo, da se odpor do buržoaznih oblik izrodi v odpor do potreb, ki so vsem ljudem skupne: če potreba po pristnem stiku s posvečeno nevidnostjo še obstaja in če mislimo, da ta stik lahko dosežemo prek gledališča, moramo znova pregledati vsa sredstva, ki nas nemara lahko privedejo k temu cilju.«

30. 1. 76

S Tisnikarjevo družino in znancem se z dvema avtomobiloma odpeljemo proti Novi Gorici, kjer bo Jože razstavljaj kakšnih 25 slik. Sprejme nas gospa s plemenitim

orientalskim obrazom, potem odnesemo stvari v hotel. Kipar Nemeč prevzame Jožeta in ga pelje po bifejih. Zvečer me prikupna gospa, ki vse skupaj organizira, postavi pred dejstvo, da moram sam prebrati nekaj pesmi iz pesniškega lista, ki je bil posvečen prav Tisnikarju. Pred branjem sem povedal še misel, da je Tisnikar med slikarji to, kar je ogljik med elementi. Da je zmožen brezštevilnih valenc. Po njem so komponirali, filmali, pesnili, estetizirali, teologizirali. Takšne indukcijske moči nima noben živeči slovenski slikar.

Potem sedemo za dolgo mizo in naredimo tako prijetno razmerje, da se Jože prvič po šestih letih abstinence čisto v redu napije. Tudi sam se ne branim vina in kmalu začutim tisto varljivo »binkoštno moč«, ko se ti zazdi, da bi lahko govoril o vsem in v vseh jezikih.

31. 1. 76

Sneži. Da, v Trstu sneži, kot bi moralo v mojih hribih, pa noče. Uračunal sem se zaradi vremena in skoraj pol ure pozneje prišel k Rebuli, kot je bilo dogovorjeno. V jedilnici je bil tudi Pahor in zavzeto sukal vilice. Gospa je skuhala zame posebno kosilo — tako me niso razvajali še nikjer! Potem smo se začeli pogovarjati o možnosti za objavo mojega dnevnika v *Zalivu*. Padel je predlog, da bi uporabil psevdonim, ker si sicer utegnem nakopati proces in zapor. Lažno ime sem popolnoma zavrnil, ker načelno delam javno in osebno odgovorno. Potem smo se dogovorili za kompromis. Tista mesta, ki bi me utegnila spraviti za rešetke, naj počakajo na tolerantnejši čas. Drugo izide s polnim imenom. Sicer tudi to ne bo brez posledic, ker se mi bodo zaprla še tista vrata objavljanja, ki so bila doslej le nekoliko odprta. Rebula me je opozoril, naj vsak zvezek dnevnika sproti umaknem na varno, ker so možni tudi »huliganski« vplomi v stanovanje. Bajе se je to pred kratkim zgodilo v Idriji.

1. 2. 76

Znanec mi govori, da bi bilo dobro ljudem intenzivneje odpirati oči pred zankami režima. Jih prebujati v

pasivno rezistenco itd. Ugovarjam. Saj ne gre za nasilje, ki bi šlo iz razmerja: režim — ljudstvo. Režim je samo zgoščen povzetek nekega naroda in izraža vse njegove dobre in slabe lastnosti. Seveda dosti močnejše, ker upravlja z vzvodi, z družbeno in državno hidravliko. In ker režim ni neka zunanja grešna sila, ki bi se spravljala nad nebogljeno in krotko ljudstvo, ampak le aparat, ki si ga ljudstvo samo rodi in dovoljuje, je edina pravilna opozicija tista, ki nasprotuje grehu nad bližnjim — pa naj gre ta iz arogantne snažilke ali napihnjenega ministra ali ignorantskega ideologa. Teror se spočenja v družinah, v soseščini, v zaselkih, na delovnih mestih, v lokalih, parkih... In ko hočeš biti opozicija vsem naštetim prilikam tiranije, vidiš, da ostajaš sam; brez ognjevitih pristašev, brez organizacije in zaščite. Če pa ne greš v takšno osamo — in če se zaletavaš samo v uradno zlo, si licemerik in ne ponujaš nič boljšega.

Zvečer mi žena predlaga, da greva kam v tujino. Odgovor: na tujem sva tudi tu. Ne da se ubežati fenomenu greha na geopolitični mreži. Povsod je tujina; domovino najdemo samo v zadnjem človeškem smotru: v svetosti.

3. 2. 76

Danes si mi nagnal v glavo temperature za vse poprečno leto. Pripravljam opozicijsko moč proti sebi. Proti najraznovrstnejšemu in najbolj trdoživemu tiranu, ki se mu pravi *jaz*. Tiranija družbe mi lahko odmerja kalorije in metre, temperaturo in trdoto; tiranija posedujočega *jaza* pa mi odmerja rešitev ali padec. Ne smem si dovoliti, da bi iz umazanih ust lepo govoril; z umazanim srcem nagovarjal v ljubezen; z umazano roko delil in poravnaval. Torej se naj konča tudi pisanje: nobene pesmi, nobenih romanov, nobenih esejev; samo ta dnevnik klavnosti mi je še dovoljen, da se morem ob vsakem času zazreti v svojo gradnjo, in najti, kje bodo pokali stiki... O, kako daleč si v tem trenutku; da te zaznam samo še iz pameti, branja, jezika. Ko sem Te prvič zaznal, sem postal pijan od bivanjske gotovosti — in malo pred zdajci cinično vzvišen nad uganko odrešitve, nad težo življenja.

Zdaj si me udaril s Sizifovimi očali, da je nad vse legel mrak nemoči, in da si tako obupno daleč... Žene me silna notranja jeza — a ko formuliram, pritisk skozi pero opazno pušča. In sem jezen, ko vidim, da bo na mesto rodovitne razjarjenosti čez dan, dva, leglo name kičasto in sterilno blagopočutje, strahotno krivična dobrovoljnost! Kako prostaško je želeti si smrt — a ne biti sposoben, da se usmrtiš. To sem jaz. Ali zaupam Tvoji milosti v taki meri, da bi se vrgel Vate skozi prostovoljno smrt? še zdaleč ne. Zmožen sem sentimentalnega spogledovanja s smrtjo — a koraku nisem kos. Klavrnost. In kako krepostno je: imeti pogum in moč, da se usmrtiš — a se temu odpoveš kljub vsej teži. Onesnaženje srca gre pri meni že tako daleč, da ne pomagajo filtri, protisnovi; pomaga samo razdreti tovarno. Tega pa zakajena duša ne zmore... In še to samoobtoževanje je samo špekulant-ski poskus, da bi se prepričal, kako zmorem vsaj zdravilno kritiko čez sebe. Bedno. In prav z užitkom ponujam to plundro v branje skaženemu slovenskemu okusu. In še v eksotičnosti prepovedanega, kakršno ponuja *Zaliv*...

»Narodi morajo sami izdelati magno charto svoje svobode, oprto na njihove lastne ideje, na njih zgodovino, tradicije in težnje glede bodočnosti.«

Albin Prepeluh

MOČ V BELEM

(nadaljevanje)

17. poglavje

»Prijatelj predragi! — — saj boste dovolili, kajneda-da, da potrkam od znotraj na vaša okna.«

V zadnjem letu je malokdaj potrkalo na Kacova vrata, kaj šele na okna. Obiskovalci so pri profesorju Kacu postali muzejska redkost. Profesor Jazbec pa je vstopil, ko da prihaja dnevno h Kacu na slivovko in ko da se je danes slučajno spomnil na Kacova okna. In Kacovih oken se je lotil s pristrčno Jazbečevsko vnemo.

Profesor Kac je molče opazoval Jazbeca, kako je trgal papirne trakove, mastne od prahu in vlage, z oken-skih robov, R-r—sk! ... Ššš—sk! ... švist! — je paralo ušesa. Obenem s trakovi je Jazbec posnel ves oplesk s preperevajočega lesa, zrahljal šipe v oknicah in ustvaril nekaj tresk. Okna pa so bila kmalu na stežaj odprta in vetrovne sape so sunkovito vrtnčile dušljivi zrak sobe.

Profesor Jazbec se je inkvizitorsko ogledal po prostoru. Vohljajoč je meril sobo, katera je še zmeraj dišala po neprezračeni katakombi. Nos ga je pripeljal do španske stene, iz katere je nevenljivo izhlapevala jedkovina. Pograbil je steno, jo zložil in pognal skozi vrata na hodnik, kjer je s treskom obležala do naslednjega poldneva, ko jo je opazil doktor Marc in jo zagnal pedelu v sobo.

»Tako, zdaj se bova laže pogovarjala,« se je psihiater oberoč veselo udaril po jahalnih hlačah in sedel na zaboj za premog.

»Gotovo vas zanima, kateri zlodej me je pripeljal k vam,« je nadaljeval Jazbec. Gledal je Kacove upadle oči, opazoval je trepetanje Kacovih suhljatih prstov in poslušal Kacovo piskajoče dihanje. In Jazbec ne bi bil jazbec, če ne bi vsega, kar je zapažal, sproti prekvasil v svojega poklicnega konjička. Kaca je zapredel v merila psihoso-

matske enovitosti organizma. Za Kacovo razmajano zunanjo podobo je Jazbec zasačil duševnost, ki je na najboljši poti, da se počasi osiplje in spremeni v razvalino. Stari patolog, nekoč neizprosna vest ovinkarske zdravniške hoje za Eskulapom in bič nad šušmarstvom bo skopnel v gmoto, ki se ne zna braniti niti lastnega razpada. Ocena, ki si jo je omislil psihiater, je bila kruta. Besede, ki so sledile, pa je Jazbec osuknil v drugačno smer, kot so jo ubirale njegove misli.

»Iz norišnice ne pelje pot naravnost v mrtvašnico, zato da bi profesor Jazbec odpiral Kacova okna, kajne-da-ne.«

Kac je betežno molčal. Besede, ki so psihiatru curljale z jezika ko voda z odmrznjene pipe, so odtekale mimo njega.

»Seveda — Jazbec pride v mrtvašnico sam,« je nadaljeval Jazbec. Besedičil je tja v tri dni in razmišljal, s čim bi Kaca dregnil v kurje oko, da bi ga razgibal. »Druge morajo k vam prinesiti na nosilih. O ne, Jazbec pride sam, kot pristen nepotvorjen dvonožec. Tudi odšel bo sam. Kam? Kam neki? Se razume, na krilih svoje prismuknjeneosti nazaj v norišnico. Med svoje.«

Kacova soba, na novo prezračena in osvežena z zrakom, ki je dišal po bližnjem kanalu zadaj za mrtvašnico, je postajala hladna. Kaca je začelo zebsti in čemerno se je trudil, da bi krotil kašelj. Jazbečevo veseljačenje v vetrovni sobi, ki se spreminja v ledenico, mu je začelo presedati. Iskal je cigareto in v krmežljivih očeh je pobilnilo nezadovoljstvo.

Ježljivost v Kacovih pogledih je Jazbec zapazil, navdušilo ga je. Jeza je človekovo elementarno čustvo! — — in stari Kac se zna jeziti, še zmeraj poseduje čustva, kajne-da! Skozi čustveno polje se da splezati v notranjost sleherne duševnosti — — — in Jazbec bo po strugi Kacove jezice zlezal v Kacove duševne labirinte.

Jazbec se je plosknil po jahalnih hlačah in dejal:

»Čemu sem danes tukaj? Povedal vam bom, nemudoma vam bom povedal. Dragi kolega, prinesel sem vabilo. Vabilo svojemu najdražjemu prijatelju. Hoj!... Jubilej! Letos jeseni praznuje naša norišnica stoletnico. Kaj poreče

k temu moj prijatelj Tine Kac! Je stoletnica jubilej ali ne? S podobnim jubilejem se ne more ponašati niti akademija znanosti ... da ne rečem kar naravnost, da je akademija itak sto let za norišnico. Ne vem, kako je z mrtvašnico. Morda je mrtvašnica starejša. Tega se ne bo dalo zanikati. Toda akademija je v primerjavi z našo spoštovanja vredno ustanovo pravi žoltokljunec. Torej da, srčno ste mi vabljeni. Kot moj častni gost.«

Profesor Kac je tromo čemel na sedežu. Jazbec je z najkrepkejšimi prispodobami risal v hladne oblake sobe najbolj častitljive mejnike tega sveta, mrtvašnico, norišnico, akademijo znanosti — bob ob steno. Kac je pusto dejal:

»Ne vem, kako bo z mano jeseni.«

Stegnil je roki, da bi prikazal, kako trepeta v nerodnem ritmu.

»Vem, kaj vas muči,« mu je Jazbec potisnil roki navzdol. »Zavoljo tega, kajne sem tudi prišel.«

Glasu je odvzel vse ostrine in govorjenje spremenil v brundajoče prigovarjanje:

»Odšli boste v Mestno bolnišnico. S primarijem sva se dogovorila. Izboren internist je. Čudovit človek. Vse sem mu povedal. Da veste, prav vse. Pregledal vas bo. In tako dalje, kajneda.«

Kac je začel kaditi in med pokašljevanjem se mu je razvozlat jezik:

»S primarijem se pozna. Sošolca.«

»Zato pa! Že davno smo lahko prišli na misel o Mestni bolnišnici.«

»Težave bodo z institutom,« je menil Kac.

»Najprej zdravje. V stanju, v kakršnem ste, ne boste dolgo vlekli,« je dejal Jazbec in pomembno požugal Kacu pred nosom.

Kac se je vznemiril:

»Naganjajo me v pokoj.«

»Tudi to vem, kajne!« je pomirjevalno godrnjal Jazbec. »Vse mi je znano. Res vse. Naj vam povem? Dolga zanimiva zgodba. Zgodba o vas, o meni. Vas, na primer, so razglasili za razbojnika, zaradi Lebanove bezgavke. Verjamejo Venturi, vašo strokovnost so razveljavili. Ra-

zen tega vas je Lojevski tožil ministrstvu. Zaradi razbite šipe v mrliški veži in zaradi podgan, se spominjate? Toda možiček Lojevski se je blamiral, s tistim nedonošenčkom, proglasil ga je za detomorilni produkt, he he! Veste, takrat je njegova zvezda čisto potemnela. Mislili so že, da bomo ostali brez sodnega medicinca.«

Jazbečeve oči so sijale v naivni nedolžnosti, ki se je močno odbijala od besed, v katere je Jazbec vpletel po-balinsko navihanost:

»Nemarno sem izkoristil potemnelost Lojevskega, he he! Prikazal sem ga na pristojnih mestih — kajneda, saj me razumete — prikazal sem ga takega kot je. Kot izobraženega primitivca. Zdaj ga bolje poznajo. Njegovo častno razsodišče se je sesulo v poper, he he! Podelali so se, ti trije svetniki Lojevki, Butala in Ventura. Pravi trije, kajne. Pripravljali so najprej proces proti meni, proti doktorju profesorju Jazbecu, ki je obenem učenjak iz norišnice. Nič! Nič niso uspeli. Grozno so se opekli.«

Jazbec je vstal in se iz naivneža spet spremenil v poličnega komedijanta. Stal je sredi sobe in se trudil, da bi bil izvirni harlekin:

»Za poionijo z Jazbecem iščejo nadomestilo pri Kacu. Niso mogli zavzeti norišnice, spravljajo se nad mrtvašnico, Profesorju Kacu pripravljajo upokojitev. Mislijo, da bodo na predstojniško čelo mrtvašnice vtihotapili Galeta.«

Napravil je širok poklon ko kavalir pri četvorki in se začel smejati, ko da je povedal najbolj zabavno zgodbo.

»Čudna reč, z Galetom,« je potegnilo Kaca v razgovor. »Nič ne vem, kam meri.«

»On, Gale? Nikamor ne meri, vam pravim,« je miril Jazbec svojo narejeno veselost in zopet sedel na zaboj.

»Morda si prav on prizadeva?« je spet menil Kac.

»Prav gotovo ne. Nikoli. Poznam ga, večkrat sem se pogovarjal z njim. Tudi o vas. Poznam ga dobro. Zaročen je z Vando, z mojo tajnico, zato ga poznam. Gale je poštenjačina. Zelo ceni vašo prisotnost. Okrog sebe zre brez upoštevanja ovinkov. Rodili so ga brez zibelke v predmestju, tako kot mene, in rasel je v trmoglavo obrobje meščanske domišljavosti — — vi tega ne morete povsem razumeti. Vi ste kmetavz z rovtarskih višin. Vam pred-

mestje ni pojem. Predmestje se prostituira, ali pa zakrknje spricho meščanske praznoglave oholosti. In Gale je zakrknjenec proti oholosti. Ne mara jih, svetnikov. Pač pa bi svetniki radi iz njega skovali orodje zarote proti vam. Povem vam pa, da tudi z Galetom jim ne bo uspelo.«

Razgovor je postajal jazbečevsko stvaren. Čas je začel bezljati, odmerjal je korake, nenavadno hitre za Kacovo mrtvašnico.

Jazbec se je poslovil od Kaca, s tem da je spet zaprl okna. Z razgovorom, ki ga je opravil v mrtvašnici, je bil vedno zadovoljen; ko je okna tlačil nazaj v njihove okvire, je obenem požvižgaval poulično popevko in vmes vstulil nekaj teksta:

»... pride rad
k meni spat...«

Popevka je tudi patologu Kacu pomenila drobec davnih študentovskih let. Kacova roka je dirigirala ritmu Jazbečeve popevke z nekaj nerodnimi tresljaji v spodbudo in na Kacovem licu se je prikazal bled osmešek.

V pritličju, pri vežnih vratih mrtvašnice je Jazbec srečal Venturo. Ventura je prihajal, črnogled bolj kot sicer in naočniki so govorili, da se Ventura počuti kot postopač, ki je zamudil kosilo v obednici brezposelnih.

»Velecenjeni,« — se je raznežil profesor Jazbec in dolgo stresal Venturi roko v prijateljski pozdrav. »Kakšna sreča, da vas vidim, kajne. Živa sreča. Hotel sem namreč že danes osebno do vas.«

Profesor Ventura je škrtnil z zobmi, čim je zagledal profesorsko podobo iz norišnice. Jazbec je ob trenutkih, ki jih je Ventura doživljal, pomenil hudournik, ki kaže na oblake nad zvonikom farne cerkve.

»S časom sem bolj na kratko,« se je poskušal na hitro znebiti Jazbeca. »Če vas nadleguje kakšna bolezen, sem vam seveda na uslugo.«

Profesor Jazbec je ponovno ujel Venturovo roko med svoje šape:

»Kakšna prijaznost! Prav iskrena hvala — toda zdrav sem.«

Napel je prsa in pobobnal s pestjo po košu, da je

zabobnelo ko iz škafo, in dejal:

»Čujete, kaj? In se divite? Nikjer najmanjše bolezenske klice.«

Psihiater je sijal od neotesanega zdravja in žarčil okoli sebe moč burkeža na vaškem sejmišču.

»O ne. Moje strokovno poslanstvo me je namenilo k vam,« je Jazbec znižal glas in grabil Venturo za komolec. »Obvestil bi vas rad, da pripravlja naša umobolnica svojevrstno slavje. Na slavje ste v okviru prireditve vabljeni, kajneda-da.«

Profesor Ventura je presenečeno odprl usta. Počasi je zinil:

»Vabljen, jaz, v umobolnico? Kot vaš klient?«

Profesor Jazbec je zaploskal od veselja. Dopoldansko srečanje z Venturo v slabo razsvetljeni veži mrtvašnice — čudovita zabava. Priliznjeno je vprašal:

»Kaj — — pa menda ne? ... vas morda spet tare...? Intimne nevšečnosti — —kot takrat pred leti?«

V povojnih letih je psihiater Jazbec Venturo peljal prek težav s potenco. Krepil je onemoglega Venturo z načini, ki spodbujajo osebno čvrstost, da mu je zavrnil depresije in ga porinil nazaj na pot primerne moške moči.

»Ne ne! Nasprotno,« se je pohvalil Ventura.

»Sijajno! Imenitno!« je pohvalil Jazbec svojega sogovornika, »vidi se, da ste pri moči kot še nikoli. Moči na pretek! Poslali vas bomo na razstavo najboljših predstavnikov plemena.«

Ventura je vzel Jazbečev hvalospev zares. Čehljal je brke in se trudil, da bi bil videti samozavesten.

»Vabilo torej?« je vprašal in poskušal govoriti zviška.

Jazbec se je pred narejeno Venturovo močjo studil in glasu je dal zvrhano merico ponižnosti:

»Da ne zamerite — vabilo. A ne kot klientu. Umobolnica je pamreč jubilent! Stoletnica! Vabljeni ste na prireditve, kot profesor. Morda boste tedaj že akademik.«

Igra s ponižnostjo je Venturo zbodla, občutil jo je kot obliž. Naj vzroji? — je preudarjal Ventura. Naj sodeluje

v komediji in jo prikroji sebi v prid? Kako? Kdo je že premagal komedijanta Jazbeca? Venturi ni nič odrešilnega padlo v glavo. Edino rešitev je videl v takojšnjem umiku.

»Ne zamerite,« je dejal in se z neokretnimi gibi v trdem vratu parkrat priklonil.

»Vi ne zamerite meni, nevrednemu...« se je z nežnim glasom opravičeval Jazbec in se globoko priklonil, v slogu lojalnega uradnika pred odstavljenim ministrskim predsednikom.

Secirna soba je bila nasičena z nevidno vlago, dišalo je po podzemeljski grobnici.

Na mizi truplo iz sobe številka pet.

Doktor Marec je prešteval vbodnine na hrbtu trupla.

Vrata so se odprla. Ventura. Doktor Marec ga je sprejel z najlepšim pozdravom, kar jih je premogla njegova izobrazba iz lepega vedenja:

»Ničesar še niste zamudili. Začel sem tam, kjer ste vi bili najbolj bojeviti, pri živih punkcijah. Nadaljeval bom tam, kjer ste vi nehali, pri mrliču.«

Profesor Ventura je namesto pozdrava zrohnel:

»Kaj pa vi počnete s truplom? Vam najbrž niso poverili obdukcije.«

»O pač, prav meni,« je brez zadrege menil doktor Marec in uslužno dodal:

»Če želite, vam prinesem pismeno potrdilo.«

»Od koga?« je hlastnil Ventura.

Doktor Marec je zaslutil, da je Ventura dozveten za potegavščino in da se bo položaj v secirnici razvijal v nenavadne smeri. Obdukcijskega strežnika, ki je uspešno lovil ravnotežje nad secirno mizo in čakal na delovna povelja, je odslovil, češ, v kleti je treba prezračiti hladilnike. Nato se je ponovno posvetil profesorju Venturi in mu odgovoril:

»Od drugega predstojnika inštituta.«

Ventura je bil v zadregi. Ni vedel, da bi naj prosekтура imela dva predstojnika. Vedel je za enega edinega, za starega Kaca. A kdo bi bil oni drugi? Uganka se Venturi ni zdela ravno pretežka, izbira ljudi v mrtvašnici ni bila velika. Kdo bi lahko še bil kandidat za drugo predstojniško funkcijo če ne Gale? Toda že zdaj? Zelo zgodaj. Da ne bi izpadel kot nepoučena oseba pred tribuno razumnikov, je Ventura zbral vso svojo premetenost in modro po ovinkih vprašal:

»Kje pa bi lahko govoril z doktorjem Galetom?«

Ventura je sedel na Marčeve limanice in Marec je lagal dalje:

»Trenutno ga ne morete dobiti. Telefonira namreč z ministrom.«

Ministra si je Marec izmislil mimogrede. Vedel je, da danes Galeta mučijo črevesne kolike, in če Gale ne sedi trenutno na stranišču, potem pije v svoji sobi kamilice.

»S katerim ministrom?« je postajal Ventura nestrpno radoveden.

»Mislim, da ga je klical minister zdravstva,« je lagal Marec in opazoval, kako Ventura z obotavljajočim korakom meri dolžino secirne sobe.

Misli profesorja Venture so plavale po ministrstvu zdravstva, iskale so znance — — da, da, Ventura ima znance na ministrstvu, cel kup znancev. Pomočnik ministra na primer, koristno poznanstvo. Če bo treba, bo Ventura poiskal samega ministra, kar ne bo problem. Žena predsednika Vrhovnega sodišča je Venturova klientka, zaradi visokega pritiska krvi ... in ona je osebna prijateljica ministra zdravstva — — tako! zveza z ministrom je tu ... ne bo problemov ...

»Ministra zanima prav tale ženica,« je Marec stopnjeval napetost ozračja krog Venture. »Da, prav tale nesrečnica,« je predel mrežo laži dalje. Sila laži, ki si jo je bil znal omisliti, je bilo tolikšno, da je pod njeno težo sam Marec zastokal:

»Ojej!«

Današnji dan je bil Venturov črni petek. Srečanje z Jazbecem je Venturi vzelo samozavest, Marec ga tlači v stiskalnici. Če bi se Ventura ne bil naslonil ob mizico s

tehtnico, bi bil imel občutek, da mu drhte kolena.

Doktor Marec je postal stvaren, Venturo je začel natičiti na raženj z druge strani:

»Da prideva k stvari — — na čem pa mislite, da je ženica umrla?«

Smrt, ki si je bolnik ni prislužil na privaten način, temveč v zvezi z zdravniškim posegom, pomeni mnogo alkimist, ki ob bakru pridiga zlato.

Marec je vpadel v besedo:

»Tako? Nenapovedana smrt? ... ni se najavila, niti potrkala, enostavno vstopila in rekla 'dober dan'...«

Ventura je preslišal Marčevo govoričenje.

»Njena konstitucija,« je predaval dalje, »konstitucija bolnice je bila odločilna. Gracilnost ustroja. Predvsem pa vegetativna neuravnovešenost.«

Marec je popadel Venturovo razlago ko pes smrdljivo kost in dejal:

»Nesrečni ljudje! Znajo biti neuravnovešeni — takšna neprevidnost! Niti ne pomislijo, da lahko zavoljo nepremišljene neuravnovešenosti telebnejo v smrt.«

Norčevanje je preseglo mero spodobnosti. Venturovo omajano samozavest je vrglo pokonci:

»Dovolj tega! Vi ... vi! Kam pa merite! Nekaj več spoštovanja!«

Doktor Marec je neprizadeto zamahnil:

»Ne razsipavajte svojih moči, počakajte.«

Prevalil je truplo ženske na bok in kazal na ženičin preglavic. Profesor Ventura si je iz preglavic pomagal tako, da si je sproti ustvarjal teorije o vzrokih smrti. Teorije je podpiral s sposobnostjo na strokovno prepiranje.

»Smrt ženske se v prvem hipu zdi nenapovedana,« je začel Ventura, tehtno izgovarjajoč vsako besedo, ko učeni hrbet:

»V šoli smo se učili o medrebrnem žilju ... študent pade na izpitu, če žilja ne pozna. Navadno vprašanje iz anatomije žilja. Zdravnik ... in še posebej profesor sme seveda vse o žilju pozneje pozabiti.«

Profesor Ventura je bil iz sebe. Začel se je dreti:

»Vi mene — — anatomije ne boste učili!«

Doktor Marec je ljubeznivo zagostolel:

»Seveda vas ne mislim učiti anatomije. Vi jo morate znati.«

Marčev slog govora je postal strog in zadirčen:

»Ob hrbtenici je medrebrno žilje dostikrat v napoto igli, ki punktira.«

Začel je parati kožo na prsih ženičnega trupla in vmes razlagal:

»Boste videli, če nimam prav. Če hočete, lahko stavi-va, da je ženska izkrvavela iz medrebrnega žilja.«

Marec je vihtel nož, sekal rebra, odpiral prsno votlino.

Ventura je pristopil k mrliču. Trenutki napetega pričakovanja.

Prsna votlina je zazijala, pljuča so plavala v krvi.

»Tako. Kaj pravite zdaj?« je doktor Marec neprijazno pobaral Venturo.

Profesor Ventura ni imel namena pobotati se na Marčev način z mrličem.

»Nič ne pravim,« je enako odvrnil.

»V prsih je poplava krvi. Ali ne vidite?« je dejal Marec.

»Vidim. Kri. Natekla je v votlino iz žilja, ki ste ga vi pri odpiranju votline prerezali.«

Doktor Marec je presenečeno obstal sredi dela. Venturov način samoobrambe je bil celo za Marca, za zmagovitega borca prostega sloga, kjer je dovoljen vsak udarec, preveč nenavaden. Vzkipel je:

»Dva litra krvi! In vi pravite iz žilja, ki sem ga pre-rezal jaz zdaj, na mrliču, ko žile ne utripajo več! — — Veste kaj, gospod kolega, situacij se v mrtvašnici ne da tako poceni potvarjati!«

Doktor Marec je bil razpaljen ko zrezek na žaru.

Marčeve besede so usekale. Profesor Ventura se je spremenil v baklo, ki bi rada bila požar. Razjezil ga je 'gospod kolega' — — takle navaden Marec, mož brez naziva, njemu profesorju v obraz 'gospod kolega'! — — in potlej beseda 'potvarjanje'! Pha!

»Vi nesramnež! Nesramnost!« je bil iz sebe. Hotel je vpiti. V zmedi občutkov, ki so pljuskali skoz njegov raz-

majani osebek, pa je glas pobledel v hlipajoč zvok. »Tožil vas bom! Zaradi žalitve!«

Doktor Marec se je zakrohotal na vse grlo:

»Takšno pesem sem iz vaših ust že nekoč slišal. Pred leti je bilo. Nabodli ste na podoben način bolnika, umrl je zaradi zračne embolije, zrak je vdrl v bolnikovo žilje, in v prsno votlino zaradi vašega bodenja tudi... Profesor Kac je obduciral. Med vojno, ko so padale bombe.«

Ventura je odrevenel v negibno lutko, ki lovi sapo. Marec pa ga je podrl do konca:

»Nato ste jo pobrisali. V Berlin, če se prav spominjam. V zaledje tretjega rajha.«

Venturov glas je bil ob vso moško barvo, ko se je drl:

»Nesramnost! ... mi boste plačali ... se bova pogovorila ... pa drugje! ...«

Slišati je bilo vsa vrata, ki so se zapirala za profesorjem Venturo. Treskalo je, kot da bo svet zgrmel s tečajev.

Mladenič z imenom doktor-Hugo-Zevnik je ždel v manjardni sobici inštituta in bolščal v preparate pod mikroskopom. Rdeče-modro-zeleno-rumeno se je gnetlo pod lečami v najrazličnejših sestavkih in spravljalo doktorja Huga Zevnika v slabo voljo. Zmes barv, ki je plesala pred njegovimi očmi, ga je spominjala na nerazrešljive uganke v prirodi. In iz te zmesi je treba postaviti diagnozo — — izredna modrost; kdo ve, koliko truda je potreba, da se človek priuči te modrosti.

Doktor Hugo je bil poparjen spričo naporenega razmišljanja. Najraje bi bil odvrigel simbole patološkega stanja, ki tako zapleteno modruje — — — —

Glasno preklanje nekje v spodnjih prostorih prosekture je odvrnilo doktorja Huga od hamletskega razmišljanja. Preklanje je prihajalo prav od spodaj — je ugibal doktor Hugo. Iz secirnice prihaja, nekaj vročega se mora plesti tam spodaj. Močni glas, ki prevladuje vse druge zvoke, je Marec. Glasen je, ko trombe v vojaški koračnici s pihali. Marec brez dvoma — je uganil doktor Hugo in se ponosno potrkal po čelu, češ, ti si glavica! A kdo je

drug glas, droban glas, ki sekundira zelo slabotno Marčevi trobenti? Podobno je skovikanju čuka — le kdo bi utegnil to biti? Je kdo od domačih? Se pravi nekdo od ljudi iz prosekture? Je to mogoče gospod profesor Kac? Mor-da? To bi pomenilo, da se preklata Marec in profesor ... ne! popravljam! ... gospod profesor krega kolega Marca — — — se je grajal doktor Hugo v svojih plodnih samokritičnih mislih. Nak! se je poblisnilo v Hugovi glasi pod kodrčki na čelu, nak! gospod profesor ne skovika kot čuk. In pa ... kolega Marec se nad gospodom profesorjem ne bi drl. Kaj pa če je skovikajoči čuk doktor Gale? N-n-n-nee--e, najbrž tudi ne. Gale in Marec se predobro razumeta, da bi prišlo do takšnega gromoglasnega dvoboja. Gale bi se tudi drl drugače, povsem drugače. Ne kot čuk. On bi ropotal ko raglja. Da, raglja.

Analitično razmišljanje doktorja-Huga-Zevnika se je kovalo po vzorcu hierarhije v prosekturi in se stopnjevalo vzporedno kravalu v secirnici. Tresk! — — to so bila vrata v pritličju. In nazadnje bummm! — vežna vrata. Nekdo je torej odšel in z njim je zamrlo skovikanje čuka.

Mir, ki je nastal, je doktorja Huga prepričal, da je pritličje brez nevarnosti. Radovednost je dvignila Huga in ga oprezno premestila iz mansardne sobe v secirnico k Marcu.

Dvospev Marca in Venture je butnil v nadstropje k doktorju Galetu, ko si je krepčal črevesje s kamiličnim čajem in v roki držal telefonsko slušalko, iz katere je prihajal ženski, a važen glas. Glas tajnice ministra za zdravstvo.

»Tovariš minister naroča ...« je naročal zapovedniški glas.

Gale je poslušal pozorno in odrinil kamilice.

»...neka novinarka je bila tukaj na ministrstvu in...«

Tako je doktor Gale zvedel za dogodek v sobi številka pet pri profesorju Venturi.

»...tovariš minister je klical profesorja akademika Lovejvskega...« je z nekaj potrebne spoštljivosti narekovala ministrova tajnica Galetu, »...toda profesor akademik Lo-

jevski je navedel vas, doktor Gale...«

In tako je Gale zvedel še to, da se je profesor akademik Lojevski zmazal iz neprijetne kolobocije na ta način, da je ministru otožno povedal, da bo neposredni izvid lahko napisal doktor Gale.

S tajnico ministra se je nazadnje Gale dogovoril, da bo poslal ministru izvid obdukcije in celoten mikroskopski izvid, čim bo vse potrebno okrog ženice iz sobe številka pet opravljeno.

Ko je obesil telefonsko slušalko, je pustil tudi kamilice in odšel v secirno sobo.

V secirni sobi je medtem doktor Marec obdukcijo ženice z Venturovimi vbodinami peljal do kraja. Bolj kot razrezovanje organov so bili zanimivi Marčevi komentarji. Doktor Hugo jih je poslušal osuplo, večine komentarjev ni dojel. Smehljaj se je iz kolegialne vljudnosti in dajal Marcu priložnost, da je Hugovo pojavo obravnaval na podoben način, kot obravnavajo imoviti vaščani v pivnici vaško prismodo.

Ozračje se je v secirnici spremenilo, čim je vstopil doktor Gale. Doktor-Hugo-Zevnik se je spoštljivo odmaknil od mize in napravil prostor. Prihodu doktorja Galeta je dodal nekaj tiste ponižnosti, kakršne izkazuje pobožna mladina katehetu, ko stopi v razred.

Doktor Marec je k svečanosti prispeval kratek komentar:

»Preden žensko pokopljemo, ji moramo prešteti cele medrebrne žile.«

Doktor Gale je z naglimi pogledi objel rekvizite svečanosti: dvolitrski vrč s krvjo iz prsne votline mrliča, zijajočo prsno votlino in organe iz prsne votline obducirane ženske; organe je bil Marec razložil v veliki pločevinasti ponvi ko na razstavi.

»Ste našli vbodnine na hrbtu? Profesor Ventura je dvakrat — najmanj dvakrat bodel,« je dejal Gale in važno odpiral usta.

»Bravo!« je presenečeno vzkliknil Marec. »Od kod, za božjo mast, veste, kolikokrat je Ventura bodel? Ste bili morda včeraj v Venturovi obrtniški delavnici, ko je izvajal svoje veščine?«

Gale je še bolj važno kot prej odprl usta :

»Zvedel sem od ministrstva. Telefonirali so mi. Dobili so prijavo neke novinarke.«

»Telefonirali ste torej z ministrom?«

»Z mnistrsko tajnico.«

Marčevo presenečenje ni poznalo meja.

»Vidite, vidite,« je strastno dejal. »Naj mi še kdo reče, da lažem. Marec se nikdar ne laže, niti takrat ne, ko si izmišlja najbolj neverjetne pravljice. Pred desetimi minutami sem Venturi povedal, da se telefonsko pogovarjate z ministrom zaradi tegale mrliča.«

»Je bil profesor Ventura že tukaj?«

»Da, bil, z vsem svojim navdušenjem za mrliško obdukcijo.«

»So za njim treskala vrata?«

»Neposredno za njim. Komaj je vsakikrat odmaknil rep izmed vrat, ki jih je zaloputnil.«

»Če prav sklepam, je bilo...«

»... da, da, bilo je ohohó in véselo.«

Marec se je režal. S sijem na obrazu je povedal, da je srečanje z Venturo bila pravcata veselica.

Gale je malomarno zmajeval z glavo. Venturovega vetrovnega odhajanja iz prosekture je bil vajen.

»Vbodnine boste izrezali,« je narekoval doktor Gale.

»Tako je. In pod mikroskopom jih bomo na drobno razsekljali. Tudi najbolj zanikrna kapilara ne bo ušla našemu pogledu.«

Sledili so dnevi, v prosekturi dolgi in enolični.

Laborantke so izdelale desetine preparatov Venturovih vbodnin na hrbtu ženice iz sobe številka pet. Gale je s preparati sedel k mikroskopu, pripravil papir in pero. Napisal bo poročilo ministru.

Skozi prašno okno si je sončni žarek strmo prebijal pot do mize s črnim plastičnim površjem, kjer se je razlezel v motno liso. Tja do poldneva bo lisa prepotovala dolgo pot preko stojala s svinčniki. Lezla bo mimo telefonske slušalke pepelnate zelene barve. Drsel bo do roba plitke oglate posode, kakršna služi fotografom za razvijanje slik, tukaj pa je v njej ležalo več listov papirja, počekanih z važnimi beleškami, ki se jih ne sme po-

zabiti.

Preparate si je Gale ogledoval temeljito. Zamudno delo se je vleklo prek poldneva.

Mape s kopico narezljanega tkiva je odrinil s tihim zadoščenjem. Našel je bil žilo, ki jo je bila prestrelila Venturova igla. Lepo počez je usekalo, zadaj s hrbta noter in spredaj proti prsni votlini ven. Žila je izkrvavela v prsno votlino.

Segel je po poli papirja in nalivno pero je začelo pisati osnutek poročila ministru zdravstva.

Zunaj so se oglasili strumni koraki. Po vratih je potrkala krepka roka.

»Dober dan, kolega,« je uglajeno vstopil profesor Ventura.

Gale je komaj utegnil vstati, tako nagel je bil Ventura. Razmišljati že ni utegnil več, ali naj stopi Venturi naproti, ali naj počaka, da napravi Ventura še nadaljnja dva koraka do njega.

Ventura je medtem že gospodaril po sobi.

»Saj smem?« je pokazal na stol poleg pisalne mize in sedel.

»Se razume, prosim,« je z zamudo pritrdil Gale. Ventura je opazoval z nezaupanjem, ki ga je blažil z umirjenim zlogovanjem besed. Razvlačeval je zloge, jih vlačil prek zob ko prekypnjeno testo in se vedel, kot dober gostitelj. Venturi je ponudil breskvin sok.

»Prihajam zaradi izvida ženske, ki jo je obduciral pred dnevi Marec,« je brez ovinkov začel Ventura.

Doktor Gale ni pričakoval drugačnega vzroka za Venturov obisk. Pričakoval pa je starega Venturo. Oholega, strupeno namrdnjenege. Ventura, ki je sedel pred njim, pa je bil sproščen, lagodno raztegnjen prek lesenega naslonjala stola, ki se je za spoznanje nagnil pod težo. Ventura je delal vtis izšolanega rejca rogate živine, ki je prišel na pogajanja za ženina k svoji najboljši kravi.

»Vzrok smrti je popolnoma jasen,« je rekel Gale.

»Seveda, razumljivo, popolnoma jasen,« se je strinjal Ventura.

»Tu so preparati s prebodeno arterijo,« je pokazal Gale na gomilo preparatov poleg mikroskopa.

»Lepo, lepo,« je pohvalil Ventura. »Ni dvoma, naš primer ni neznanka. Zelo primerno se mi zdi, da ste se osebno lotili našega primera.«

Ventura se je razgovoril ko kanarček ob sončnem dnevu. Polomijo s punkcijo ženice v sobi številka pet je prepesnil v 'naš' primer in mu dal obrise harmonične celote, v katero se stekajo vsi plemeniti strokovni nagibi. Nato je dejal:

»Vaše sodelovanje je lahko koristno tudi vam. Na tem ste, da izoblikujete svoj strokovni profil, kolega. Spoznavanje z vsemi nami, kolega, je važen faktor! Poleg strokovne temeljitosti, kajpak. Mislim, z vami se bo dalo ... pomagali vam bomo. Veste, kolega, od starešine v obratu prosekture je odvisno mnogo tega, kar imenujemo tvorne odnose znotraj celotne bolnišnice in klinik. Rekel bi, da ste vi pravi mož za nas.«

Gibi in obraz profesorja Venture so dobili nove barve, kakršnih Gale doslej na Venturi še ni videl. V njih je bilo poleg prodornosti celo nekaj svežine. Doktor Gale se je počutil kot povoženec na razpotju brez kažipota. Cincal je med dvomom in med 'udri'. Izzvenelo je neodločno, ko je zinil:

»Hvala lepa — — a se vam ne zdi .. kar preveč vijolic za pomlad, ki se še ni začela?«

Profesor Ventura je popil sok, si v širokem loku z jezikom obliznil brke in dobrodušno dejal:

»Že dobro. Lepo, skromni ste.«

Vstal je in z dobrohotnostjo starejšega izkušenega brata dejal:

»Govoril bom o vas z Lojevskim. In z vsemi drugimi.«

Bil je že pri vratih, tedaj se je domislil:

»Preparate z žiljem si lahko ogledam, kaj?«

»Tukaj so, zloženi lepo po vrstnem redu.«

Ventura je hotel sestri k mikroskopu. Pred gomilo preparatov, ki so obremenjevali mizo poleg mikroskopa, se je ustavil:

»Tega tkivja je za celo goro — — veste kaj, če nimate nič proti — — preparate vzamem s sabo. Takoj vam jih bom seveda vrnil.«

»Izvolite. Dvainštirideset preparatov,« se je uslužno

podvizal Gale.

Ventura je pobasal mape in odšel. Odkorakal je mo-
žato vzravnan, kot junaški tenor s pozornice, ki so jo
nad njim posuli s cvetjem.

Doktor Gale je sedel in nadaljeval z osnutkom poro-
čila ministru. Pisal je olajšano. Razgovor z Venturo ga je
osvobodil spon. 'Vzrok smrti je popolnoma jasen...', tako
je dejal sam Ventura. Mehanizmi smrti so zares čisto ja-
sni, in Ventura ... navsezadnje ni Ventura ... tako ... ko pa
je res Ventura povsem jasen — — Ventura res ni tako
zakrknjen cinik, kot se zdi ... tudi v najbolj trdem bitju
cinglja nekje skrito pristni človeški zvonček — — Gale
je pisal poročilo pozno v popoldanske ure. Obenem se je
pobotal z Venturo v mislih za vsa leta nazaj — — ne,
ne, človeka je treba prav spoznati..

Nad zadnjim stavkom poročila ministru je bil Gale
najbolj navdušen. Glasil se je:

'V dveh od dvainštirideset napravljenih rezin na
mestu vbodnin je jasno videti dvakrat prebodeno ar-
terijo. Ženica je izkravela v prsno votlino.'

Zaključek Galetovega poročila ministru je zvenel ja-
sno, ko julijsko nebo nad mlakužo, v kateri regljajo žabe.

(Nadaljevanje sledi)

*»S premogom, rudninami, vodnimi močmi in pa z
lesom, ki pride v narodno last po izvršeni razlastitvi in
nadaljevani kmetiski odvezi, narod lahko započne
svoje veliko produktivno delo ... si lahko ustvari svojo
narodno-kolektivistično industrijo, ki se bo razvila iz o-
ostankov nekdanje cvetoče obrti... Tako dvignjena domača
industrija bo ljudstvo lahko preredita, vezala ga bo na
dom, dvignila njegovo blagostanje ... našo narodno za-
vest, prinesla nam narodno-gospodarsko jakost, svobodo
in kulturni razmah, ki o njem moremo danes komaj sa-
njati...«*

Albin Prepeluh, 1917

1. MAJ 1977

Prvi maj, mednarodni praznik dela, skupni imenovalec izkoriščanih proletarcev vseh zemlja naše oble, ima še danes za milijone nemaničev neoskrunjeni magnetni čar vere v boljše in pravičnejše življenje.

Prvega maja 1945 je slovenska proletarska vojska osvobodila Trst in na najvišjem mestu občinske palače je zaplapolala belo modro rdeča trobojnica s petokrako rdečo zvezdo. Končno, zapihal je veter svobode, revolucije in vere.

Zmenili smo se, da se udeležimo letošnje prvomajske povorke, kot neodvisna slovenska skupina in s tem dokazemo našo razredno ter narodno zavednost ter povezanost z ideali in načeli NOB.

Lastno odločitev smo sporočili javnosti z lepaki, ki smo jih nalepili po celem mestu. Odločili smo se tudi, da bomo razdeljevali letake, s katerimi bomo opozorili meščane na vse nerešene probleme slovenske narodne skupnosti v Italiji, pozdravili enotnost slovenskega ter italijanskega delovnega razreda. Odločili smo, da bomo nosili transparent z rdeče napisanim geslom KRAS JE NAŠ, ter pod njim narisano jugoslovansko zastavo in da si bomo dali v gumbnico nagelj s slovenskim trakom.

V nedeljo zjutraj smo se dobili pred šolo Bergomas na Istrski ulici ter počasi krenili v sprevod. Pomešali smo se med pristaniščnike, ki, kot je že običaj, zaključujejo sprevod, pa med anarhiste skupine Germinal, feministke, ki so glasno skandirali svoja gesla, metropolitanske indijance ter ekstraparlamentarce. Zavedali smo se, da bo današnji prvomajski shod preizkusni kamen za marsikoga.

Takoj po prvih korakih navzdol po Istrski ulici, v višini kinodvorane Moderno je bilo takoj vsem jasno, za kaj je tisti dan šlo. Čeprav so bili nekaj metrov pred

nami, se nismo zavedali, kaj se dogaja, dokler nismo opazili cele gruče manifestantov, ki so se suvali ter tolkli s palicami, na katerih so plapolale črnordeče zastave ter rdeče zastave s srpom in kladivom. Obenem je bilo slišati razne psovke na račun nezaželenih participantov, gesla anarhistov ter feministk, kot na primer: »Via, via, la nuova polizia!« Ker nismo nikakor želeli, da bi bili vpleteni v kateri koli nered, smo se izognili nasprotujočima si skupinama ter se z urnim korakom napotili k prvi polovici spreveda, ki je že zapuščala Sv. Jakob, tako pa smo čisto sami korakali sredi Istrske ulice s slovenskim transparentom z jugoslovansko zastavo. Pogovarjali mo se o neljubem dogodku, ko se oglasita na naši desni vsa razkačena oče in sin: »Ne ga srat, fantje! Ne ga srat! Kaj ste proti Osimu? Ta transparent je proti Osimu!« Mi smo vprašali, da kje to bereta, če pa hote tako mislita, potem sta v slabi veri.

Krenemo dalje po Istrski ulici navzdol. Skušamo zagledati v sprevodu kak drug slovenski transparent, a zaman. Gremo mimo operaterja režimske tv agencije Alpe Adria, a ti nas ne opazijo. Čudno, saj je bil naš transparent edini slovenski transparent!

Naša pozornost pa je ves čas oredotočena na to, kar se dogaja na koncu spreveda. Prikorakamo do ulice del Bosco in tu imamo spet ponoven dokaz nestrpnosti varnostne službe pristaniščnikov, ki se spopadejo z oporečniki.

Spet se pojavi šentjakovski petičnež, ki ne utegne razumeti, kako to, da naš transparent ni protiosimsko geslo, ampak samo poudarjanje zgodovinskega dejstva.

Sprevod krene dalje po trgu Stare mitnice in po Carduccijevi ulici in mi z njim. Tu se cesta razširi in marsikdo opazi naš transparent in ga slika. Približa se nam starejša ženica, ki nas ogovori: »Bravo fantje, Kras naša zemlja, zanjo smo se borili. Povem vam, da sem rajši sama kupila košček zemlje, kot da bi ta padla v roke tujcev. Kar tako naprej fantje. Živio.«

Ženica nas je komaj zapustila, ko se nam približa mlad profesor, sin znanega zdravnika, in z rahlim ironičnim nasmehom na obrazu pravi: »Spominjate me na

partizane. Adijo.«

Gremo preko Oberdankovega trga po ulici Ghega ter zavijemo v ul. Roma. In spet nov spopad. Vzklikanje z ene in druge strani: »Fašisti!« — »Vi fašisti!« Med medsebojnim psovanjem nasprotujočih si skupin opazimo ženo znanega sindikalnega funkcionarja, ki se preriva in se spoprime z mladim dekletom, ki ima vrat okrašen z rdečo ruto. Uboga gospa, skoraj v jok je planila, ko ji je dekle v fric reklo: »Vi ste fašistka!« »Meni fašistka,« je tarnala, »ki sem se že v mladih letih borila proti fašizmu. Kako si ta mula upa kaj takega!« Ozračje se je ogrelo, prisiljeni smo pohiteti in z bersaljerskim korakom prehoditi celo ul. Roma ter Korze Italija.

Sprevod se je razbil, prvomajska povorka je utonila v morju kontestacije. Monopol je uničil pluralizem. Končno, prispeli smo na Goldonijev trg.

Na govorniškem odru je cela gruča ljudi, tako da se morajo zadnji krepko držati, da ne bi zleteli dol. Trg pa je žalostno prazen, le nekaj tisoč ljudi nepazljivo sledi govorniku.

Približa se nam prijatelj in pravi: »Glej, glej tam na govorniškem odru. Koga vidim, gospodarskega izvedenca. V podjetju pravi, da je stavka v slovenskih podjetjih neumestna ter škodljiva, in ščuva k stavkokaštvu. Tu pa čepi na govorniškem odru ob priliki prvomajskega shoda.«

»Pa še tisti, glej ga,« pravi pristaniščnik. »Ponaša se s slovenstvom, ni pa hotel dvojezičnih izkaznic, ker po njegovem mnenju škodijo številčnemu naraščanju njegove organizacije.«

Na govorniškem odru vidimo med gosti tudi molčeče predstavnike Obalno kraškega sindikalnega sveta iz Kopa. Žal, ni jim do pozdrava.

Končno slišimo glas, ki napoveduje pozdrav slovenskega kovinarja. Želimo si, da bi slišali kaj novega, saj je fant komaj stopil na sindikalno pozorišče. Toda kaj kmalu spoznamo, da je refren vedno isti. Vključevanje, vključevanje...

Na govorniškem odru so prisotni tudi predstavniki strank ustavnega loka, odsoten je le predstavnik SSk.

Trudni od hitrega, dolgega ter razburljivega shoda, a prepričani, da je naš nastop povzročil pričakovani učinek, okrog dvanajstih gremo proti domu. Na trgu stare mitnice zagledamo občinskega svetovalca Spetiča s »Primorskim dnevnikom« v desnem žepu jopiča ter, v njem vidno ovita, »Unità«. Ah tisti prekleti alter ego! Cankar ali Gramsci? Narodno razredni boj ali počasno potapljanje v morju brezoblične mase večinskega naroda? Kompromis ali boj?

Krenemo dalje ter se vzhajamo po ul. Molino a vento. Med vzpenjanjem pa srečamo znanega narodnega delavca, ki odgovori na naš pozdrav ter tako še z njim malček spregovorimo o naši usodi. Nisem mislil, da sva si idejno tako blizu. Pozno je že. Pristrčno se zahvalimo za razgovor ter se poslovimo.

Slavje je mimo, ostali smo 'sami'.

ALBIN PREPELUH O LJUBLJANI 1918. LETA

»V Ljubljani je bilo sicer opaziti veliko narodnega navdušenja pri mirnih manifestacijah in v javnih lokalih, toda navdušenja za vojno na Koroškem ni bilo.«

»Na terenu vojake in za orožje sposobne ljudi zbirati, jih navdušiti in vojaško oblikovati ter v boj voditi, tega ni znal nihče teh gospodov, ki so hoteli — vladati.«

»Nekateri so mislili predvsem na svojo bodočnost, pa niso vedeli, ali naj nabavijo srbsko ali italijansko slovnico, na svojo slovensko seveda niso pomislili.«

(Pripombe k naši prevratni dobi, str. 207).

NOVA KNJIGA O LONDONSKEM SPORAZUMU

Trem temeljnim študijam (*) o tržaškem vprašanju — zanimivo je, da ni niti eno delo Italijana — se je lani pridružila knjiga, ki je sicer skromnejša po zasnovi, a dobro dopolnjuje druga tri dela: *Successful Negotiation - TRIESTE 1954* (Uspela pogajanja: Trst 1954. V podnaslovu: *An Appraisal by the Five Participants* (Kako jih ocenjuje vseh petero udeležencev). Uredil jo je John C. Campbell, bivši funkcionar ameriškega zunanjega ministrstva, izdala pa Princeton University Press. Campbell je med drugim spisal več knjig o mednarodnih vprašanjih in o Jugoslaviji.

Zamisli je botroval anglosaški pragmatizem in optimistično prepričanje, da skrivajo uspela pogajanja čaroben ključ, ki lahko odpre vrata tudi drugim nerešenim problemom. Dejansko je misel izredno vabljiva in se nekako spontano vsili ob soočenju s problemi, ki jim je moč najti analogijo s tržaškim. Iz intervjujev mimogrede izhaja, da se je misel stalno vsiljevala britanskemu zunanjemu ministru Edenu: »Le zakaj bi ne mogli uporabiti tržaške šablone tudi za ciprsko vprašanje ali pa za arabsko-izraelski spor?« Tudi jugoslovanski pogajavec Vladimir Velebit omenja, da bi s tržaškim receptom morda lahko prišli do živega tudi arabsko - izraelskemu vprašanju. In res sta Velika Britanija in ZDA poizkusili uporabiti »tržaško metodo«, a je v obeh primerih, tako ciprskem kot bližnje vzhodnem, odpovedala.

Predvsem, kateri so elementi, ki jo označujejo?

Popolna tajnost pogajanj, da se prepreči motilni vpliv tiska in javnega mnenja; profesionalna

teža vseh petih diplomatov; sorazmerno velika prostost, ki so jo uživali pri pogajanjih; posredniška vloga velesil in njuna teža; potem tristopenjska pogajanja: najprej med ZDA in Veliko Britanijo ter Jugoslavijo, nato pogajanja med obema zahodnima zaveznikoma in Italijo na osnovi, ki je bila dogovorjena z Jugoslavijo, in končno jugoslovanski pristonek na spremembe po pogajanjih z Italijo.

Podobno kombinacijo bi lahko našli tudi drugod; torej je moralo nastopiti še kaj, kar je tej mešanici dalo, da je zaživela stvaren diplomatski uspeh. Kot je bilo pričakovati, smo pred tisto mejo neizmerljivosti, ki se prej ali slej postavi pred človekov iščoč razum. Sam Campbell karakterizira v analizi ob koncu knjige ta izmikajoči se element kot neko splošno »polnost časov«, ki je omogočila alkimistično transmutacijo.

Vendar je knjiga zelo zanimiva, saj nam daje redko priložnost, da si v petih poglavjih preberemo spomine in pripombe petih izkušenih diplomatov, ki so se pred triindvajsetimi leti pogajali o našem mestu. Prav časovni odmaknjenosti se imamo verjetno zahvaliti za marsikatero necenzurirano sodbo in izpoved.

Uvodno poglavje, ki postavlja intervjuje diplomatov v zgodovinske in prostorske dimenzije, in pa sklepno analizo je prispeval John C. Campbell. Njegov prispevek prinaša časnikarski študiji znanstveno rigoroznost učenjaka. V prilogi najdemo popoln tekst Memoranduma o soglasnosti (brez zemljevidov) in posebnega statuta, Eisenhowerjevo pismo maršalu Titu, pismo vršivca poslov državnega tajnika W.B. Smitha z navodili poslaniku Thompsonu in tiskovno sporočilo o sporazumu, ki ga je izdalo ameriško zunanje ministrstvo. Delo prinaša torej nekaj ključnih dokumentov. Nekaterim je s to objavo, kot omenja Campbell, ameriško zunanje ministrstvo odvzelo tajnost. Ohranilo bo vrednost vsaj do tistega, verjetno precej daljnega dne, ko bo lahko javnost prišla do vseh listin o tržaškem vprašanju,

ki jih hranijo v arhivih zavezniških sil in obeh jadranskih sosed.

Analizo virov in izjav prepuščam strokovnjakom. Pač pa lahko na kratko obnovim kronološko zaporedje, ki si ga je na podlagi izjav intervjuvancev osvojil Campbell, in nanj navežem nekaj živih izjav protagonistov, predvsem v zvezi z argumenti, ki se pojavljajo najpogosteje in ki se mi zde najzanimivejši. Žal pride pri tem skoro neizbežno do nenaмерne subjektivne selekcije, ki jo bom skušal omiliti, kjer bo le mogoče, s primerjanjem izjav.

Ozemeljska razdelitev, ki je izšla iz prve svetovne vojne ter bila zapečatenata z rapalsko (1920), nato rimsko pogodbo (1924), je slonela na političnih, ne pa tudi na narodnih in gospodarskih temeljih. Italija je svoje zahteve lahko podprla z večjo politično močjo in tako prišla do zajetnega kosa ozemlja, ki ni bilo italijansko. To kljub Wilsonovim naporom, da bi dosegel boljše pogoje za novoustanovljeno Jugoslavijo. Zaradi fašističnega zatiranja in medvojnih dogodkov so se jugoslovanski narodi, zlasti še Slovenci, trdno odločili, da ob koncu druge svetovne vojne postavijo na glavo ozemeljsko ureditev iz let 1920-1924 ter pridejo do morja in velikega pristanišča Trsta. Velebit pravi:

»V okolici Trsta in v samem mestu smo žrtvovali 12.000 ljudi, da bi lahko prišli tja prvi. Mislili smo — in jaz sem še vedno tega mnenja — da ima, kdor zasede ozemlje, 99 odstotkov možnosti, da ga tudi obdrži.« Toda na strateški šahovnici zahodnih velesil, predvsem pa Churchilla, je Trst bil idealna postojanka za preskrbovanje zavezniških sil v Avetriji. »Bil sem vodja jugoslovanske misije v Londonu in skušal sem vas prepričati po diplomatski poti. Ni mi uspelo ... Toda, poznati morate Churchillovo strast, da iz Trsta naredi odskočno desko za vzhodna ozemlja, zakaj tedaj je mislil, da je Jugoslavija prijateljica in zaveznica Sovjetske zveze ... Hotel je prepričati Rusom, da bi uporabljali tržaško pristanišče. Ker je istovetil jugoslovanski Trst z ruskim

Trstom — baze za Ruse, usluge, kdo ve kaj še — je bil odločno pripravljen, da se bori proti nam.« Tako Velebit.

In dejansko je blokovska logika igrala odločilno vlogo, ko je Truman sprejel Churchillovo prigovarjanje »naj jih vržejo ven«. Velebit: »Proti nam je poslal Novozelandce z naročilom, da streljajo, če bi bilo potrebno... Prvi stik z Britanci smo imeli v vasi Devin. Načelnik jugoslovanske delegacije je bil poveljnik vrhovnega štaba general Arso Jovanović in jaz sem bil njegov odposlanec pri teh pogajanjih. Med pogajanja je Kardelj sedel v našem vrhovnem štabu v Postojni. Vsak dan smo mu poročali in on nam je dajal navodila za pogajanja. Bili smo najprej prisiljeni sprejeti diktat o umiku jugoslovanskih čet in nato smo sprejeli nesrečno — ali srečno, kot jo želite imenovati — delitev v Cono A in B. Tedaj je postalo meni — a omenjam tudi Kardelja — popolnoma jasno, da smo Trst izgubili.«

Ko je bilo treba začrtati nove meje, so Italijo podpirale zahodne zaveznice, Jugoslavijo pa Sovjetska zveza. Pristali so na kompromisno francosko črto in na ustanovitev *Svobodnega tržaškega ozemlja*. Na STO gleda Campbell s precejšnjo simpatijo, pa tudi pri Thompsonu zasledimo nekaj podobnega: »Italijani niso imeli Trsta. Mi smo ga imeli. In seveda so v trenutku, ko so ga dobili, prenesli kopico svojih ladjedelskih pogodb v Genovo ali drugam, Tržačani pa so, mislim, prav kmalu obžalovali kupčijo.« Tudi na jugoslovanski strani ni bilo malo ljudi, ki so bili prepričani v možnost uspeha STO. Velebit: »Lahko vam povem, da je bil eden od teh na primer moj prijatelj Aleš Bebler. On je Slovenec, ker je Tržačan. Tudi jaz sem Tržačan ... Po drugi strani pa sem vedno nasprotoval mednarodnim mestom. Nisem še videl enega, ki bi uspevalo. Mislim, da tli v njih vedno možnost bodoče krize. Vedno sem bil za realizem ... Zame je bila edina realistična rešitev problema ta, da si obdržimo Cono B, ki je bila končno pod našo zasedbo... Po drugi strani sem ve-

dno vedel, da nismo dovolj močni, da bi se lahko borili proti Američanom in Britancem, plus Italijanom, da bi spet pridobili Trst. Zame je bil položaj jasen. Razdelitev je bila Cona A Italiji, Cona B Jugoslaviji.«

A minilo je še precej let, preden je prišlo do te rešitve. Bliže je tedaj bilo usodno leto 1948, ko so tri zahodne zaveznice izjavile, da pritičeta Cona A in B Italiji, da bi podprle krščanske demokrate pri kritičnih volitvah. Prelom s Sovjetsko zvezo je Jugoslavijo diplomatsko osamil in oslabil njeno pozicijo ob tržaškem vprašanju. Vendar so zahodni zavezniki kmalu spoznali, da je v njihovem interesu podpreti neodvisnost Jugoslavije, in po Harrisonu naj bi se po letu 1948 začeli nagibati na jugoslovansko stran; »Italijani so nato začeli igrati karto notranjih težav. — Če ne boste kaj ukrenili v našo korist v zvezi s tržaškim vprašanjem, bomo lahko poraženi pri volitvah. Na to karto so igrali dvakrat ali trikrat in skoro vedno uspešno. ... Grožnja je bila še posebno resna leta 1948. Če sta prišla k nam De Gasperi in Pella in rekla: 'Če nam ne pomagate s Trstom, bomo v škripcih, poraženi bomo pri volitvah' — je bilo to vedno močno orožje.«

Oktobra leta 1953 je prišlo do novega zapletljajja: na italijansko izsiljevanje sta Velika Britanija in ZDA predlagali, da umakneta svoje čete in izročita upravo cone A Italiji. V tajni prilogi k rimski noti (najdemo jo pri Durosellu), sta obe velesili sicer obrazložili, da delata to z namenom, da bi pripegljali obe strani do pogajanj in bi ne protestirali, če bi si Jugoslavija priključila cono B. Jugoslovanska reakcija na to potezo je bila izredno močna, toda Campbell je mnenja, da je to bila bolj politična taktika, saj naj bi bil pred letom dni maršal Tito izjavil britanskemu zunanjemu ministru Edenu, da je delitev rešitev, ki jo lahko sprejme, a je ne more predlagati. Sicer pa so bili časi tudi drugače zreli: Jugoslavija je prejemale od zahodnih zaveznikov obsežno vojaško in ekonomsko pomoč. Voja-

ška pmoč je prihajala predvsem kot protiusluga za kritje »ljubljske vrzeli« v zahodni obrambi, tj. najverjetnejše smeri prodora v Italijo v primeru sovjetskega napada. Jugoslavijo je tedaj vezal z Grčijo in Turčijo vojaški pakt in sen ameriške diplomacije je bil, da bi se tej zvezi pridružila še Italija. Zanimiva je Velebitova izjava: »Z Grki in Turki smo se skušali dogovoriti, ne ker smo jih tako ljubili, ampak ker smo mislili, da je to možen način, da zavarujemo svoje meje. In seveda nam je bilo tudi veliko do tega, da si dobimo ameriško in britansko podporo. Tako bi Rusi vsaj vedeli, da nismo bili popolnoma prepuščeni vsakomur, ki bi hotel vzeti dele našega ozemlja ali nas popolnoma uničiti. Ta pojem je igral pomembno vlogo v tržaški zadevi. Vprašanje je bilo, ali bomo dovolili, da Jugoslavija popolnoma izgine in postane del ruske cone, ali pa bomo prišli do ureditve manjšega vprašanja, kot je Trst. Seveda je veliko lažje odpovedati se neki zahtevi, pa čeprav je to boleče, kot spraviti v nevarnost sam obstoj.«

Velika Britanija in ZDA sta se kot zasedbeni sili cone A obrnili naravnost na Jugoslavijo, zasedbeno silo cone B, na začetku februarja 1954. Leta zasedanja so bila izredno formalna in neproduktivna. Pozneje so odslovili delegacije. Sestajali so se ne samo Llewellyn Thompson (ZDA), Geoffrey Harrison (V.B.) in Vladimir Velebit, jugoslovanski predstavnik in tržaški Hrvat. Sestanki so bili v Velebitovem stanovanju v Londonu, da bi ohranili popolno tajnost. Velebit: »Preden sem začel pogajanja, sem se na dolgo pogovarjal s Titom, Kardeljem in Rankovičem, tremi odločujočimi osebami na vrhu. Če lahko tako rečem, je bil Kardelj najvplivnejši. Kot Slovenec in teoretik vse vlade je bil v tej zadevi resnično glavna oseba. Naročili so mi prav jasno, da moramo doseči sporazum. Tu ni bilo izhoda.«

Ameriško stališče je bilo na začetku izredno naklonjeno Italiji; tej naj bi poleg cone A pripadel tudi obmorski pas s Koprom, Izolo in

Piranom. Jugoslaviji pa naj bi dali primerno pristanišče in varen dohod do njega. Sam Thompson pravi: »Naša začetna pozicija je bila zelo naklonjena Italiji in ni bilo najmanjše možnosti, da bi jo Jugoslovani sprejeli.« In Harrisonov britanski »under statement«: Mislím, da je ameriška vlada za malenkost bolj občutljiva za italijanski položaj, kot pa mi. Zaradi evropske obrambne zveze, morda pa — ali je vplivala italijanska interesna skupina v Washingtonu?»

Jugoslavija je na začetku zahtevala skoro celotno STO vključno s Trstom. Zanimivo je dejstvo, da je bil prav pritisk Slovencev na vodilnih mestih v Jugoslaviji odločilen za to stališče, ki pa se z njim Velebit ni strinjal: »Spominjam se, da sem vsak dan pošiljal dolge telegrame svojemu ministru Koči Popoviću. Dobro sem vedel, da mu je stalno na vratu Kardelj, Slovenec, si je obupno prizadeval, da bi dobil Trst ali vsaj del tržaškega pristanišča, in Bebler ter Brilej sta ga podpirala. Koča Popović, zelo inteligenten Srb, je vedel, kot sem to vedel jaz, da je zasedba ozemelj že pogojevala položaj — imeli smo cono B, oni so imeli cono A — in nismo bili dovolj močni, da bi to spremenili.« Dejansko so se jugoslovanske zahteve počasi krčile v to smer. Najprej so skušali doseči dobršen del cone A, zlasti pa priti do morja pri Žavljah in Miljah, a jim ni uspelo. Iz Thompsonovih spominov: »Ozemeljsko vprašanje je bilo zanje najtežje, ker so po svojem mišljenju morali braniti svoje ljudstvo. In so vedeli, kaj bo iz tega naredil tisk itd. V glavnem Jugoslovani, toda tudi Italijani. Italijanom je bil pomemben samo Trst.« Prav tako ni uspelo ZDA in Veliki Britaniji, da bi izbojevali za Italijo Koper, Piran in Izolo. Velebit: »Dali bi jih bili v zameno za žaveljsko pristanišče, ker ta mesta niso bila pomembna.« Jugoslaviji je uspelo izbojevati pomembne koncesije pri ohranitvi tržaškega prostega pristanišča, gibanju oseb, manjšinskih pravicah in kulturnih domovih. Velebit ima sicer to v celotnem kontekstu za postransko pri-

dobitev: »In reči moram, da se še danes čudim, da so Italijani pokazali tolikšno trmo. N.pr.: italijanski fašisti so zažgali in oplenili slovenski Narodni dom, in mi smo za to hoteli odškodnino, kar je, mislim, upravičena zahteva. Banka in vzgojna služba sta bli potrebni, ker smo hoteli, da se tržaška slovenska manjšina ohrani.« Geoffrey Harrison je neobičajno brutalen: »Tako so bila vsa ta pogajanja kar precej tehnična in v nekaterih primerih prav zapletena, četudi mislim, da smo vsi čutili, da manjšinski statut v praksi ne bo grozno učinkovit. Tako je bil velik del te dejavnosti le vaja v opremljanju izložbe in morali smo poskrbeti, da je bila fasada lepa, pa naj je šlo za ozemeljsko ali manjšinsko vprašanje, da bi jo lahko obe vladi, italijanska in jugoslovanska, prodali ljudstvu.«

Del »paketa« je bila tudi obljuba ameriške in britanske finančne pomoči za zgradnjo pristanišča v coni B in železniške povezave ter poravnava italijanske vojne odškodnine, pa čeprav v dogovoru to ni bilo omenjeno. Velebit: »Obrazložil bom, kako smo to vprašanje sprejeli v pogajanja leta 1954. V Spomenici o soglasju, ki sva jo z Brosiom končno podpisala, je tudi klavzula o italijanski odškodnini. Mislim, da je Italija morala plačati 50 milijonov (na tem mestu Velebita vara spomin: 30 milijonov je realna vsota — op. prev.). Po italijanski mirovni pogodbi iz leta 1947 bi Italija morala plačati Jugoslaviji 125 milijonov dolarjev vojne odškodnine. Po neumnosti smo jim dovolili, da so nastopili s kopicjo protizahtev, ki so končno izbrisale vso odškodnino. Dobili nismo skoro ničesar mimo nekaj hiš, ki smo jih podržavili v Istri. Prihajam do srčike. Predlagal sem, da moja vlada vključi v dogovor okroglo vsoto kot odškodnino za jugoslovanske izgube v vojni, ki bi nam jo Italijani morali plačati, mislim, v višini 50 milijonov dolarjev ... Koča Popović, moj zunanji minister, in Edvard Kardelj sta bila zelo jezna name. Poslala sta mi nekaj telegramov, da v dogovoru sploh ne bi smel omenjati odškodnine, ker bi

bilo sramotno pridobiti si ekonomsko korist s političnim dogovorom, ki se z njim odpovedujemo Trstu. Toda jaz sem zelo stvaren človek in sem vedel, da je to edina priložnost, da od Italijanov dobimo nekaj denarja. Zato sem vztrajal, da dobimo okroglo vsoto od Italijanov. Po dolgi bitki, ki sem jo imel ne s Thompsonom, ampak s svojimi ljudmi v Beogradu, ki so bili puristi, sem končno dobil privoljenje, da sem to vnesel.«

Campbell: »V zaupno noto, ki ni del dogovora?«

»Da, mislim, da je to odgovor na vaše vprašanje.«

Kar zadeva pristanišče in železniško zvezo, je na vprašanje, kakšen pomen je imela železnica, Velebit takole odgovori: »... Žaveljsko pristanišče, ki ga nismo mogli dobiti, je bilo za nas resničnega gospodarskega pomena. Nekaj kvadratnih milj ozemlja sploh ni imelo pomena, le da je nekoliko na videz osladilo kupčijo Slovencem in da je pokazalo, da rešitev ni bila stoddostno vsiljena na osnovi dejanske razdelitve med conama A in B. Bilo je samo darilce pogajanj: razlika med vsiljenim dogovorom in dogovorom na podlagi pogajanj.«

Dogovor je bil nato predložen italijanskemu zastopniku Manliu Brosiu. Iz njegovega intervjuja veje precej osebne prizadetosti in polemičnih sodb: »Moj osebni vtis je, da je bila Jugoslavija s tem postopkom postavljena v položaj, ki je bil politično ugodnejši, in ki se Italiji ni zdel pravičen ... V primeri z Jugoslavijo, v kateri je bil (in je še) komunistični režim, ki je bil tedaj veliko brezobzirnejši, kot je postal pozneje, bi si bili mi zaslužili preferenčni položaj.« Nato skuša razložiti, zakaj je bilo zlasti pri Britancih precej simpatij za jugoslovansko stvar. Glavni vzrok najde prav v tovarištvu, ki izhaja iz narodno osvobodilnega boja. Stoddostni prijatelj Italije je bil po Brosiovem mnenju edinole francoski zunanji minister Georges Bidault, vzgojen pri piemontskih jezuitih in velik ljubitelj Italije, pobudnik znane izjave iz marca 1948. Njegov nasled-

nik, Pierre Mendès France, je bil italijanski stvari veliko manj naklonjen. Morda je bil tudi predvsem zaposlen z Indokino, ki so se iz nje tedaj Francozi skušali izmotati in so se Američani pripravljali, da se vanjo zapletejo. Brosio tudi pripoveduje, kako sta se Harrison in Thompson spretno lotila zadeve: najprej sta načela lažje probleme — tržaško pristanišče, gibanje oseb, posebni statut za obe etnični skupini, kulturni domovi itd. Ozemeljski del sta posredovavca prihranila za sklep. Tu ni bilo več nobenih možnosti za pogajanja. »To smo ves čas čutili, nekoliko nas je vznemirjalo in se nismo motili.«

Da bi ne bili prisiljeni sprejeti ameriškega, britanskega in jugoslovanskega »diktata«, so se Italijani zapičili v afero Tankega rtiča. Ob teh »nekaj kvadratnih milijah kamnitih tal«, kot sta zadevo z anglosaško odmaknjenostjo označila posredovavca, je pogajanjem grozil brodolom. »Brosio in italijanska vlada«, pravi ameriški predstavnik Thompson, »sta menila, da morata iz prestižnih razlogov doseči kako novo koncesijo, sicer bi kazalo, da jim je bil vsiljen "diktat". Vendar mislim, da so bili prav zadovoljni s tem, kar smo jim bili preskrbeli ... Pravili so, da bi lahko kdo tam gori (na višinah nad Miljami - op. prev.) prežal s puško in streljal na Trst. Nesmisel!« Ko Edenov pritisk na Velebita ni zalegel, se je Rim obrnil na Eisenhowerja preko poslanice Clare Booth - Luce. Slučaj je hotel, da je pri neki večerji v Washingtonu pripovedovala o težavah s pogajanja in je poleg nje sedel Robert Murphy, izkušen diplomat, ki ga je vezalo vojno prijateljstvo s Titom. O tem poznanstvu in dobi, ki jo je opisal v knjigi *A Diplomat among Warriors* (Diplomat med vojščaki), je povedal nekaj anekdot, in tako ga je Eisenhower na priporočilo Clare Booth - Luce poslal v Beograd z osebnim pismom za maršala Tita. »Po pogovorih v Beogradu sva z Jimmyjem Riddlebergerjem, našim veleposlanikom, odšla na Brione in prebila dan s Titom ter mu izročila Eisenhowerjevo pismo ... Vsekakor mu je bilo veliko do

rešitve — o tem ni bilo nobenega dvoma — in dejstvo, da mu je pisal Eisenhower osebno in čudovito gim nerešenim problemom. Dejansko je milel izredoptifistično prepričanje, da skrivajo uspela pogajanja: Trst 19543. V podnaslovu: *An Appraisal by the šške šablone* tudi za ciprsko vprašanje ali pa za sko - izraelskemu vprašanju. In res sta Veliika Brikocu knjige ta izmikajoči se element kot neko sploš-prijateljsko — bilo je dobro pismo —, in da sva prišla dol z Jimmyjem in vse ostalo, je mislim, privedlo do tega, da si je olajšano oddahnil. In Italijani so si tudi želeli dogovora. Nihče pa si seveda ni hotel prevzeti odgovornosti za koncesije, da ga doseže.« Pismo, ki je objavljeno v prilogi, omenja širše obrambne vidike svobodnega sveta, ki mu pripadata obe deželi, in spominja na ameriško pomoč, ki jo Jugoslavija prejema, in pa na »določen ekonomski razvoj in krize, ki naj bi jih Murphy pregledal s Titom »v prijateljskem duhu«. Prehodi med navednicami so povzročili precej nasprotujočih si razlag. Jugoslavija je imela več let zapovrstjo precej slabe letine in si je zato morala iskati v tujini, predvsem v ZDA, potrebne zaloge in kredit. Nekajkrat zasledimo v knjigi domnevo, da je bila morda prav obljuba pošiljke žita povod, da so se po Eisenhowerjevem pismu pogajanja premaknila iz zagate. Vse kaže, da je to prepričanje prevladovalo predvsem na britanski strani. Geoffrey Harrison: »Če se prav spominjam, se je Murphy odpravil v Beograd 14. septembra in tedaj je bila zagata prebita. Prebita je bila morda največ zaradi tega, ker je prišla ponudba žita pravočasno: nekaj prej ali prav med misijo.«

Dejansko je imel Murphy nalogo, da se sklicuje na predsednika in opozori Jugoslovane na manjšo naklonjenost pri dodelitvi ekonomske in vojaške pomoči v bodočnosti. »Če bodo odklonili koncesije, ki jih želimo.« Murphy: »Eisenhowerjevo pismo Titu je, mislim, bilo res ključ do celotne zadeve. Dejstvo, da sem ga prinesel jaz in da sva se takrat

srečala (srečanje v Caserti v Laurovi vili in pozneje na otoku Visu — op. prev.), ni škodilo. A prepričan sem, da je Tito hotel rešitev. Ni hotel večje napestosti. Ni hotel, da bi ga spravili v zadrego ali da bi moral pretrpeti ponižanje, ampak je želel rešitev. To je bilo vidno. Vedno sem zameril Edenu, ko je rekel: »Oh, seveda, Amerikanci so šli tja in ga kupili; ponudili so mu vse tisto žito« ... Ni uporabil besede »kupili«, a to je bil vsekakor smisel. Mislim, da je to tolmačenje popolnoma napačno ... Zadeva z žitom je bila vzporeden problem, ki ga sploh nismo uporabili, da dosežemo to rešitev. Kar me je resnično jezilo pri Jugoslaviji v zvezi z žitom, je bila taktika enega njihovih ministrov, Svetozarja Vukmanovića - Tempa, s katerim sem govoril v Beogradu. Bil je eden najbolj nadutih grobijanov, kar sem kdaj imel opravka z njimi. Z našo misijo so tam ravnali res sramotno. Niso je obveščali o tem, kar so sicer bili dolžni storiti, kako so uporabljali orožje in opremo, ki smo jim jo dajali zastonj. Vukmanović - Tempo je torej začel tolči po mizi in zahtevati žito. Primanjkovalo jim ga je, mislim, približno 1.300.000 ton. Imel sem dovoljenje, da jim dam približno 400.000 ton, a ga nisem dal. To je spet odgovor na britansko obtožbo, da smo jim dali žito za Trst. Takrat jim ga sploh nismo dali. Naslednje leto je prišel Vukmanović - Tempo v Washington in z njim je imel opravka prijatelj Harold Stassen...«

Murphy nato pripoveduje, kako je Vukmanović - Tempo uporabil isto taktiko s Stassenom.« Ko je končal, sem napisal na listič papirja: »Zdaj je vrsta na tebi, da postaneš grob«, on pa mi je odpisal: »Postanimo grobi prihodnje leto«, in mu je dal vso tisto prekleto reč brez protiusluge. Vredno je bilo približno 260 milijonov dolarjev. Toda to ni imelo kaj opraviti s Trstom.«

Zanimiv je tudi Velebitov odgovor na direktno vprašanje: »... Pravzaprav je bilo to vprašanje o kaki milji ozemlja. Lahko vam rečem, da ekonomski

razlogi sploh niso igrali kake vloge. Pomembno vlogo pa je igralo Eisenhowerjevo pismo ... Če pridete k nam kot prijatelj, smo vam pripravljene dati svojo zadnjo srajco, to je zakon balkanskega gostoljubja. Toda, če pridete in kaj zahtevate, se borimo kot stradani volkovi. Tudi to je značilno. Pismo je bilo res pomembno. Naenkrat je spremenilo položaj. Sicer pa ne pravim, da bi ne bilo prišlo do sporazuma.«

Manlio Brosio: »Murphyjevo odposlanstvo je bilo uspešno, ker je Tito pristal na Murphyjev pritisk (a ne brez protizahtev), da se odpove jezičku zemlje ob tržaškem pristanišču, in je dobil v zameno večji kos sorazmerno neobljudene zemlje v notranjosti, brez Italijanov in skoro nenaseljeno.«

V zvezi z Osimom in dogodki, ki so se pripetili pred njim, je morda zanimivo ob koncu še prikazati pozicijo obeh strani do časovne trajnosti dogovora. Italija se je brez pomislekov opredelila za »začasnost«: »... Nam je bilo popolnoma jasno, da je bil dogovor le začasen in kot takega smo ga sprejeli. Da smo se zavedali, kako lahko začasen dogovor dolgo traja, je spet druga zadeva ... in morda smo uporabili formulacijo, ki je lahko dovoljevala Jugoslaviji, da jo drugače tolmači ... Dogovor ni bil oblika kratkoročne rešitve, a v naših namenih je bilo tudi, da ga o pravem trenutku nadomestimo s končnim dogovorom z nekaterimi popravki. To je bil naš namen.« Velebit: »Nagibal sem se že tedaj, in se še danes, k temu, da sprejem italijanski pogled o začasnosti rešitve — ker se nisem hotel odpovedati našim zahtevam po Trstu. Nekateri moji kolegi v Beogradu, še zlasti gospod Brilej, so zagovarjali dokončnost rešitve.« Kaže, da je pri Jugoslovanih prevladala zadnja teza. Harrison namreč pravi: »Jugoslovani so hoteli doseči dokončno izjavo, toda mi smo vedeli, da bi to ne bilo sprejemljivo za Italijane ... Tako smo, mislim, na koncu iznašli formulo, ki je zaleгла. To je, da ameriška vlada in vlada Njenega veličanstva ne bosta pod-

pirali nadaljnjih zahtev nobene krajevne stranke, in to je zadovoljilo Jugoslovane in bilo sprejemljivo za Italijane.«

Campbell meni, da bi rešitev ne mogla postati dokončna brez revizije italijanske mirovne pogodbe. To, kar se je zgodilo 5. oktobra 1954, ko so vse štiri podpisnice podpisale dokument o soglasnosti, je bilo konec vojaške vlade na Svobodnem tržaškem ozemlju (STO) in prevzem oblasti po civilni administraciji Italije in Jugoslavije. Velesili pa sta javno izjavili, da ne bosta podprli zahtev po ozemlju pod suverenostjo ali upravo ene ali druge strani.

(*) Janko Jeri: *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*: Tri faze diplomatsega boja — Ljubljana 1961.

Jean Baptiste Duroselle: *Le conflit de Trieste, 1943-1954* - Bruselj 1966.

Bogdan C. Novak: *Trieste 1941 - 1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle* - Chicago in London 1970.

Novakovo delo je leta 1973 izšlo tudi v italijanskem prevodu pri založbi Mursia.

ŠE O PROSTI CONI N A KRASU

»Nikakršnega zadržka ni, da v industrijsko prosto cono ne bi pritekala italijanska delovna sila iz Furlanije in z juga, predvsem pa, da se ne bi vrnilo begunci iz krajev, kjer so se nastanili.«

Il Meridiano di Trieste, 4.XI.76

Vsekakor pa bi bilo prav, ko bi Boris Race slovenski javnosti razložil, čemu je tako brezbrizen do usode Krasa in komu je v prid stališče, ki ga je glede proste cone zavzela njegova »krovna« organizacija.

BORIS PAHOR

UN CHIEN BLESSE'

ali tudi EVROPSKI PSI

Flyp, bel gosposki psiček z obrezano brado in s čopki na stegnih, se je ustavil in vdihnil zrak. Medtem je imel noge elegantno razprte, kakor se spodobi tako plemenitim živalicam. Videti je bilo, da mu je v poletnem dopoldnevu duh kraške gmajne po misli, zakaj zmeraj znova je povzdigoval smrček in delikatno sicer, a vztrajno preizkušal vonj, ki je prihajal od morja in se združeval z aromami žepka, pelina in materine dušice. Potem je nankrat zadovoljno poskočil z vsemi štirimi hkrati in odskakljal po gladki cesti kot razposajen kozliček. Čez čas se je unesel in se brezskrbno sprehodil, dokler ni njegove pozornosti pritegnil železni drog, ki je bil zapičen v tla ob robu cestišča. Sonce mu je obsvetljevalo zgornji del. Flyp se mu je skrbno približal, ga čisto narahlo orosil in odstopical naprej.

A samo nekaj korakov zatem je presenečen obstal. Tam, kjer je bil ovinek, od koder je bilo videti kolono prve vaške hiše, je v ožgani, slamnato rumeni travi na boku ležal krepek rjavkast pes. Telo je molelo od sebe mišičaste noge, medtem ko je bila glava zasukana vnic; objemale so jo bilke suhe trave, ki so jo skoraj zakrivale.

Flyp se je previdno približal in premeril ležeče telo s pogledom, ki je bil nezaupljiv in obenem zamišljen; potem se je odločil in prišel s smrčkom čisto blizu. Rahlo je trepnil z nosnicami, a nenadoma se je zdrznil, ko da se je dotaknil skrite ostrine, in ritenski odskočil, da so se njegove tenke noge uprle v tla kakor noge lesenega konjiča, ki ga je otrok pozabil na dvorišču.

Naslednji trenutek pa se je njegov nemir ublažil, tako da se je spet približal, a tokrat h glavi zleknjenega tovariša.

»Boli?« je vprašal.

Glava se v travi ni premaknila, samo veke so se za spoznanje privzdignile, žolte bilke so strčale vanje in se kot ščetine razdejane krtače zatikale v dlako ob očeh in ob nosu.

»Kdo te je?«

Oči so se izza bilk ozrle vanj, a ranjenec je molčal.

»Kaj te je gospodar?«

Tedaj je bilo, kot da so oči v travi premagale upornost, in ranjenec je z globokim in trudnim glasom vprašal: »Od kod pa si?«

Kužek se je zasuknil s celim telesom, da bi tudi z glavo pravilno pokazal smer.

»Naš avto je tam,« je rekel, sončni žarki pa so mu posrebrili belo, pravokotno ostriženo bradico.

»Od kod?« je spet vprašalo iz trave in bilo je, kot da je v glasu tudi nekaj trdote.

Prazniško ostriženi Flyp se je zdaj spet scela obrnil, kakor zmeraj, ko se mu je dalo skakati, a v tem trenutku je bilo zavoljo izkazovanja prisrčne bližine.

»Črka F je na zadku našega avta,« je vedro rekel. Potem je s tačko podrsal po tleh, da je suha, vsa opečena trava zašumela, »Saj veš, kaj pomeni črka F,« je ljubeznivo dodal.

Rjavček je molčal, samo koža na stegnu leve prednje noge mu je komaj vidno trznila.

Flyp ga je vprašujoče pogledal.

»Zelo si nezaupljiv,« je rekel.

Ranjenčeve oči so se zdaj malo bolj živo ozrle vanj, tako da se je prikazala njihova belina.

»Mislil sem, da si iz mesta,« je čez čas rekel.

»Je bil od tam tisti, ki te je?«

»Trije so bili.«

»Pa so prišli iz mesta?«

»Hgm.«

»Si jim skočil pred avto?«

»Ne.«

»Zakaj pa so te?«

»Zaradi table,«

»Zaradi table?«

Flyp je za trenutek gotovo začutil, da ne sme takó prešerno stati ob zleknjenem prijatelju, pa je upognil noge in počepnil k njemu.

»Tabla je vrh tistega droga tam,« je počasi rekel invalid.

»Zdaj sem se ustavil ob tistem drogu,« je rekel Flyp, kot da ga opozarja na natanko opravljeno dolžnost.

Glava v travi se je rahlo stresla, zatem je tudi koža na ploškem trebuhu vztrepetala, kot da bi zbežala skoznjo nevidna iskra.

»Vročina te kuha,« je rekel Flyp.

Koža pod gladko dlako je spet vzbrnela, a tokrat dosti bolj vidno.

»Daj, umakni stran reso, ki mi sili v oko,« je zaprosil bolnik.

Flyp se je vzdignil, s tačko odstranil travo, potem pa še na mestu zacepetal, da bi dobro potlačil bilke.

Ko je spet počenil, je vprašal: »Kako je bilo s tisto tablo?«

»Saj ni samo ena, dosti jih je.«

Flyp je molčal in potrpežljivo čakal.

»Imena vasi so na tablah,« je reklo iz trave.

»Kakor povsod,« je učeno rekel Flyp.

»Ne,« je rekel ranjenec; in skušal je privzdigniti glavo, a je kmalu odnehal.

Flyp pa je malo zašumotal s tačkami, kot da mu je nerodno, ker mu ne more pomagati.

»Tudi naša imena vasi so zdaj na tablah,« je rekel glas iz trave, a je bilo skoraj podobno godrnjanju.

»Ne razumem,« je rekel Flyp. »Kaj tukaj nima vsaka vas samo po eno ime?«

»Ga je imela, ga je, dokler jih niso vseh prekrstili.«

»Kdo jih je prekrstil?«

»Tisti, ki so prišli v deželo.«

»Zakaj pa so jih vaši pustili priti?«

»Saj jih niso,« je rahlo zarenčalo v travi. »Drugi so nas za-barantali.«

»Oprosti,« je vljudno rekel Flyp. »Ne razumem se na take reči.«

»Seveda ne, ker se samo preteguješ po zofi in oblizuješ cukerkčke.«

Flyp je sklonil gobček in ni vedel, kaj bi.

»Jaz pa vlečem na uho vse, kar se naši pogovarjajo,« je skoraj strogo rekel ranjenec.

»Tudi jaz,« je hitro rekel Flyp. »A se ne pogovarjajo o takih stvareh.«

»Pa je tudi tvoja dežela potrdila tisto mešetarjenje,« je reklo iz trave.

Flyp je molčal, samo smrček je obrnil proti grmovju, kot da upa na rešitev od kosa, ki je glasno brskal po dračju.

»Niser še bil na svetu takrat, ko so se dogajale te krivice,« je rekel in si s tačko podrgnil za ušesom, da bi skrtil zadrego.

»Tudi jaz ne,« je rekel ranjenec. »Krivice pa se dogajajo prav tako tudi danes.«

Flyp je molčal.

»Zadosti je, če pogledaš mene.«

Flyp je še malo pomolčal, potem je rekel ljubeznivo, ker ni mislil ugovarjati: »Pa si poprej rekel, da so zdaj tudi prava imena vasi na tistih tablah!«

»Seveda so. Saj so se naši pošteno bili zanje.«

»Za table?«

»Za prostost. In tudi za table.«

»Pa da so se bojevali, praviš?«

»Kaj se niso?« je rekel ranjenec in grknil, kot da se mu je zaletelo. »Tri pasja življenja dolgo dobo so se tolkli za prostost.«

Flyp je čutil, da mu postaja vroče in se je očitajoče ozrl v sonce.

»Pa še skozi vso vojsko so se tolkli,« je rekel ranjenec.

Flypu se je zazdelo, da bi kazalo s tačko suniti v travo, a se je premislil.

»Naša vas je takrat pogorela,« je še rekel iz trave.

»O tem pa sem nekaj čul,« je z olajšanjem rekel Flyp in zavzdihnil. »Rajnika babica je nekaj vedela o tem.«

»Saj tudi jaz nisem sam doživel,« je zabrunda: invalid. »Tako star še nisem.«

Flyp je zamišljeno gledal predse.

»Čudna je ta vaša dežela,« je zatem rekel.

»Rajši reci nesrečna.«

»Prav imaš, nesrečna, ko morajo tudi psi imeti opraviti z napisnimi tablamami.«

Rjavček ni nič pripomnil, tako da je bilo videti, kot da je pomirjen, ker je našel pravega prijatelja. Zato je najbrž tudi tako zaupljivo rekel: »Ti, tole muho mi, prosim, spodi z veke.«

Flyp je vstal poskočno, kot da je komaj čakal na poziv; ko pa je zalovil muho, je počepnil tako, da je imel gobček bliže ležeči glavi.

»Vendar ne razumem, v kakšni zvezi si ti s tablo,« je rekel nekoliko pogumneje, ko pa je zdaj tako stražil njegove oči pred sitnimi muhacami.

»Tujci nočejo naših imen,« je rekel ranjenec, in pod kožo, ki so mu jo zdaj zlatili sončni žarki, mu je šinil kačast trzljaj.

»Kljub tistemu boju vaših?«

»In vsaka vas ima spomenik padlim,« je reklo iz trave.

Flyp je s taco krcnil po muhi, potem še z gobčkom hovsnil za njo, da je zobovje glasno klomnilo.

»Tako ti zdaj pridejo in mažejo naša imena na tablah,« je rekel ranjenec.

»Pa to so pravi barbari,« je pridušeno zamrmral Flyp.

A še isti trenutek je vzdignil smrček, ko da je naenkrat prišel v njegove nosnice posebno oster vonj.

»Zdaj se mi je posvetilo!« je vzkliknil. »Ti si vendar stražil tablo!«

Ranjenec je molčal, kot vsakič, ko je začutil, da je gost prijateljsko blizek.

»Pa te je gospodar naučil, da brani tablo?«

»Ne, ni.«

Potem je dodal: »Saj tabla ne pripada naši hiši.«

»To se pravi, da si na svojo pest varoval vaško tablo?«

Rjavček je spet molčal.

»Pogumen si,« je rekel Flyp.

»Pa ne bi popackali imena vasi, ko se me ne bi lotili v treh,« je kot sam sebi zagodrnjal ranjenec.

»A kakšni so ti tvoji ljudje?« je vprašal Flyp. »Kaj imajo posebnega?«

»Zakaj? Mar jih nisi videl?« je rekel rjavček s takim tonom, da je bilo Flypu nerodno.

»Zdi se mi, da so taki kot drugi,« je skromno rekel Flyp.

»Zakaj pa potem sprašuješ.«

Flyp je malo postrani upognil smrček, ko da se mu nabira kihljaj, a je bilo spet zavoljo zadrege.

»Kaj se potem tisti tujci tako zaganjajo, če pa so vaši ljudje taki kot vsi drugi?«

Invalidu se je zdaj v drobovju nekaj premaknilo, da se je zdelo, kot da se je začel vzpenjati neviden tok navzgor proti levemu stegnu in še više gor proti vratu. Skušal je privzdigniti glavo, a mu je uspelo samo, da je napel vratne mišice; potem je spet nemoglo miroval.

»Boli?« je vprašal Flyp.

Ranjenec pa je rekel: »Jezika naših ljudi ne trpijo.«

»Jezika? Kakšen pa je?«

»Kakšen naj bo. Tak kot vsi človeški jeziki.«

»Kaj jih potem moti?«

»Najbrž bi bili radi sami.«

»Pa nisi rekel, da so oni prišli sem, ko so vaši že prebivali tukaj?«

Ranjenec je molčal.

Čez čas je glas v travi rekel: »Moji možgani niso kos človeški pameti.«

»Hočeš reči naši, pasji možgani,« je rekel Flyp, udobrovoljen, ker je ugotovil, da je njegov sogovornik dovzeten za posmeh.

»A ko vidijo naše besede, kdaj tako pobesnijo, ko da jih je obsedel hudič.«

Flyp je pokimal, da je njegova aristokratska brada modro zakinkala.

»Kakor naš rod, ko koga napade steklina?«

»Samo da ne grizejo. Naskočijo te z železnimi palicami in z verigami.«

»Ni mogoče,« je zamrmral Flyp. Pogledal je ranjenca in zadelo se mu je, da vidi na obsijanem boku odtise, ki so ga pustili člani verige. In bilo mu je, kot da bi mu vsak trenutek hotela steči mrščavica vzdolž hrbtenice. Zato je hitro pomislil, da niti ne ve, kako je ranjencu ime.

»Kako te kličejo?« je vprašal, da ne bi mislil na udarce verig po hrbtениčnih vretencih.

»Perun sem,« je rekel invalid.

»Kakšno ime pa je to?«

»Neki bog je menda bil.«

»Čemu pa tebi ime po njem?«

»Pogan je bil in bog groma.«

»Pa ti nisi videti prav tako strašen.«

»Ko gre za table, takrat sem že!«

»Gotovo, takrat je prav, če pa vas ne pustijo živeti na vašem, kot hočete vi!«

»Pa zahrbtno napadajo. In table mažejo ponoči, ko ljudje spijo.«

»Junaki pa taki!«

Tedaj je Flyp kakor mimogrede čofnil po muhi, ki je bila na tem, da se približa glavi v travi.

Perun pa je vprašal: »Kako pa tebi pravijo?«

»Flyp.«

»Kaj pa naj to pomeni?«

»Najbrž nič. Tako ime so mi menda vzdeli, ker fliknem zdaj

sem, zdaj tja.«

Perun je molčal.

Čez čas pa je rekel: »Moj gospodar pravi, da so v Švici table v dveh jezikih, ki jim pa nihče nič noče.«

Flyp je gledal naravnost predse, a je bilc, kot da ne ve, kam bi pogledal.

»Seveda smo se peljali tudi skozi Švico.« je rekel. »A so me zanimali samo drogovi.«

Pomolčal je, potem pa rekel: »Saj veš.«

In obrnil je smrček, da bi videl, kaj misli Perun, a ta ni rekel nič.

»Po vsi Evropi se ob počitnicah vozimo,« je še rekel Flyp. »Ko se bomo spet vozili skozi Švico, se bom ozrl tudi navzgor in si ogledal tiste table.«

Perunu je trznila mišica ob ustih, potem si je z jezikom trudno oslinil gobec.

»Ko bi mogel dobiti kanec vode,« je zamrmral.

»In zdaj bo zmeraj bolj grelo,« je zamišlnevo rekel Flyp.

Potem je na mah vzdignil glavo.

»Zdaj bom začel lajati,« je rekel in skočil na noge. »In ne bom odnehal, dokler ne pridejo ljudje!«

»Da bi ti le uspelo,« je rekel Perun. »Vse noč ležim na desnem boku in ne vem, kaj bi dal, da bi me kdo preložil na levega.«

»Zdaj bom gotovo koga priklical,« je rekel Flyp in zalajal. »Ti pa glej, da se mi pozdraviš.«

»Bom, izmazal se bom,« je rekel Perun. »Prihodnjič me ne bodo več, tudi če bodo spet v treh!«

»Ko bi ne moral odpotovati,« je rekel Flyp in spet zalajal, »bi ti prišel pomagat.«

»Ti nisi za to.«

»V dvoje bi jih gotovo ugnala.«

»Pregosposki si.«

»A za hlačnike bi jih le, tačas ko bi jih ti obdeloval.«

»To ni zate,« je mirno rekel Perun. »A vseeno hvala za prijazno misel.«

Flyp je zalajal, potem pa je rekel: »V Švici pa si jih bom zagotovo ogledal, tiste table z imeni v dveh jezikih!«

Tedaj se je oglasil klic, ki je veljal njemu: »*Flyp, viens ici, Flyp!*«

»Nič ne bo z vodo,« je vdano rekel Perun in vzdihnil.

»To je hčerka,« je rekel Flyp in spet počenil k Perunu. »Moja zaveznica je.«

Deklica, ki ga je prišla iskat, je imela črne lase, spete na tilniku v konjski rep, v rokah je držala lopar za barminton.

Flyp pa ji je odgovoril z jeznim laježem; ko pa se mu je hotela približati, ne samo da ni odnehal, marveč se je še bolj zagnal.

Tako se je prestrašila in stekla proč.

»Maman,« je zaklicala med tekom. »*Viens voir, il y a un chien blessé ici!*«

Tedaj je Flyp skočil na noge, da je bil spet podoben lesenemu otroškemu konjiču.

»Prišli bodo,« je prepričano rekel. Potem pa se je postavil pred Peruna in jel neusmiljeno lajati.

Trst, 14.2.1977

Flyp, viens, — Flyp, pridi; Maman, viens voir, il y a un chien blessé ici — Mama, pridi pogledat, tukaj leži ranjen pes.

Ivan Cankar, IL SERVO JERNEJ E IL SUO DIRITTO. A cura di Arnaldo Bressan. Feltrinelli Economica S.p.A. Milano. 107 strani. Cena lir 1300.

Knjiga je doslej edini vidnejši knjižni odmev Cankarjeve stoletnice v Italiji: pač boren sad polnega marksističnega poletja v obeh sosednih državah.

O prevodu Arnalda Bressana je treba na splošno reči, da je filološko in estetsko kvalitetno delo. Podrobna primerjava z izvirnikom pa pokaže tudi nedostatke. Včasih je Cankarjeva monumentalna odsekanost razblinjena, večkrat ni upoštevan glagolski vid, včasih prevajalec samovoljno varira isti avtorjev izraz, tu pa tam je netočen, primeri: »obreza« pri knjigi ni *dorso* (70), »cepec« ni *cinghia* (67), »birič« ni *uscire* (87), »nespamet« ni *ingenuità* (89), »hude misli« so kaj več kot *pensieri molesti* (86), »nadložen« je nekaj drugega kot *debole* (75) »razbojnik« ni *assassino* (72), skomigniti z rameni ni *scuotere la testa* (71), »lestvica« ni *scale* (56), prevajati »gradove s *palazzi* pomeni zagrešiti tudi stilistični greh (96), *verbo* za »besedo« v Jernejevih ustih je klasicistična spaka, *stufa* je nemogoč prevod za »zapeček« (76).

O spremnem eseju ne bomo izgubljali besed, čeprav mu je treba priznati intelektualno prizadetost: že anahronističen marksizem, ki reducira Cankarjevo sporočilo na sociološko razsežnost, ga torej amputira, torej falzificira. Tudi uvrščanje Cankarja v neko »srednjeevropsko« razvodje — avtor navaja Musila, Rotha, Kafko, Sveva — ne prepriča: Cankarjeve vode tečejo povsem drugam, mimo srednjeevropskega estetizma. Isti pridržek velja glede domnevne Cankarjeve jezikovne samoumevnosti (*ovvietà linguistica*): dejansko ni nič manj vsakdanjega od njegove dikcije. Marksist bi moral kvečjemu izraziti rezervo do eshatološkosti — do bistvenega nerealizma — Cankarjevega stavka.

Recimo, da je Jernej res, kot pravi avtor, »plebejski dedič nemške klasične filozofije, velike srednjeevropske umetnosti in slovenskega revolucionarnega zanosa«: toda ali ni v vsaj isti meri kot vsi ti dejavniki skupaj tudi dedič tistega krščanstva, ki ga pogojuje v vsebini in v obliki, od mesijanskega naboja do biblične kadence, od sanje absolutne pravice do obredne metaforike?

Vsekakor se ne dogaja vsak dan, da bi se tuj, posebno neslovanski intelektualec lotil s takšno zavzetostjo slovenskega avtorja, četudi je temu avtorju ime Cankar. Zato mora biti slovenska kultura Arnaldu Bressanu kljub takšnim ali drugačnim pridržkom za to storitev hvaležna.

a r

Ivan Džjuba, ZATIRANJE NARODOV V SOVJETSKI ZVEZI, La nuova sinistra - Edizioni Samonà e Savelli, Roma

O ti knjigi je že bil govor v naši reviji, ko je izšla; a ko sem jo te dni vzel v roke, da bi jo uporabil pri referatu o narodnih skupnostih, sem se ob nekaterih poglavjih znova zamislil. Vtis sem imel, kakor da sem v nji spregledal za nas najbolj pomembne resnice. Na primer dekret Vrhovnega sovjeta sovjetske socialistične republike Ukrajine iz leta 1959. Člen 9 tega dekreta namreč pravi: »Otroci se bodo šolali v materinem jeziku«. Vendar hitro zatem isti člen nadaljuje: »Starši odločajo, ali naj šolarji obiskujejo šolo, v kateri poteka pouk v enem ali drugem jeziku«. Gre namreč za *ukrajinski* in *ruski* jezik. Ker pa vpliva na starše, ko se odločajo, kam bodo dali šolati svoje otroke, več faktorjev, predvsem politični

in s tem povezani socialni, prihaja do postopne rusifikacije ukrajinskega prebivalstva! Seveda bi bilo potrebno v tem ključu spet preštudirati vso Džjubovo knjigo: a tokrat naj zadostuje omenjeni navedek. Zakaj v mislih imam naše slovenske koroške ljudi, kajti tudi oni se »svobodno« odločajo, kako se bodo šolali njihovi otroci. Starši na Koroškem namreč prosijo vsako leto znova, da bi njihov slovenski otrok lahko imel dvojezični pouk. Komentar, ki ga človek pri tem na tihem naredi, je pač ta: Kako naj ima Avstrija, kjer je javno življenje pod vplivom desničarskega Heimatdiensta, bolj demokratično šolsko ureditev kot v deželi, ki naj bi bila odpravila vsakršno »izkoriščanje človeka po človeku«? Ob trpkih ugotovitvah, kako se številne množice v Sovjetski zvezi odločajo za opustitev svojega jezika v korist ruskega, pa nam je še na poseben način jasno, kako Sovjetsko zvezo, s podpisnico avstrijske mirovne pogodbe, prav nič ne briga, da bi Avstrija izpolnila svoje dolžnosti do slovenske skupnosti!

Džjuba, ki je sovjetski državljani, se seveda sklicuje na Lenina, da bi rešil ukrajinski jezik in kulturo; to navivnost pa mu lahko odpustimo, ko pa nam prikaže v pravi luči notranji kolonializem, ki ga ruski narod izvaja nad drugimi narodi. Za nas je to dokaz več, da je tudi pri komunističnih ureditvah, tam kjer živi več narodov skupaj, večinski narod dominanten. Še več, politika komunističnih partij na zahodu, kjer niso na oblasti, ni doslej v bistvu drugačna od sovjetske. Posamezni izjemni primeri samo potrjujejo splošno pravilo.

bp

Božo Milanović, MOJE USPOMENE (1900-1976), Pazin 1976.

Istrski politični in kulturni delavec Božo Milanović je za svojo 85. letnico izdal knjigo, v kateri na 220 straneh v kratkih in zgoščenih poglavjih prikazuje svoje dolgoletno delovanje v prid hrvaških ljudi. Dogodki, katerim je bil priča in soudeleženec, osebnosti, s katerimi se je srečal, so tako številne in pomembne, da je delo vsestransko dragoceno. In to ne samo za Hrvate, marveč tudi za nas, saj je Milanović tesno sodeloval z dr. Josipom Vilfanom, z dr. Engelbertom Besednjakom, z Virgilom Ščekom itd. Seveda zavzemajo ti stiki v knjigi manjši del, vendar so v marsičem zelo zanimivi. Škoda pa je, da avtor ne pove skoraj nič o Andreju Gabrovšku, ki je med obema vojnama v Trstu podpiral slovensko dijaštvo, medtem ko je Milanović hrvaško. Vse kaže, da bomo spet ob pomembne zapiske, kakršne bi lahko ob Milanovičevih dobili od Gabrovška ali od Virgila Ščeka, da nista oba prerano preminula. (Kje je zdaj bogata Ščekova zapuščina?)

Božo Milanović je tudi avtor dela v dveh knjigah »Hrvatski narodni preporod v Istri«. Za svojo uspešno večletno in vsestransko aktivnost je žel priznanja tako od cerkvenih kakor od političnih oblasti, čeprav se je tako s prvo (za časa fašizma) kakor z drugo (in to je znal res diplomatsko rešiti) moral nemalokrat spoprijeti.

bp

Slavko Hribovec (Dr. Andrej - Slavko Uršič): MISLI O DEMOKRACIJI. Ob 30-letnici izida »Demokracije« izdala Slovenska

prosvetna Matica, Trst, ul. Machiavelli
22/II. 24 strani.

Povojna ideološka slovenščina komaj zmore kaj, kar bi se po intelektualni ravni, etični idealiteti in tudi stilni uglajenosti moglo meriti s temi stranmi. Masaryk in Mazzini in Montalembert in Klement Jug — da omenim samo nekatere —, to je idejno ozvezdje, v katerega se je v prepovedanem času zagledal dr. Uršič, ta izredni Tolminec, ki je plačal svojo demokratično vero z življenjem. V evrokomunističnem času človek bere te strani s še posebno ganjenostjo.

V uvodu bi bralec pričakoval vsaj nekaj življenjskih podatkov o avtorju, če že ne širšega prikaza njegovega lika. Prav tako bi bilo potrebno pojasnila kakšno mesto v brošuri (npr. na strani 11 — kdo je dr. Križman?). To ni prvič, da se je slovenska liberalna matica v Trstu izkazala s pomanjkljivo kulturno strežbo.

a r

Giacomo Scotti, »BONO TALIANO«, Gli italiani in Jugoslavia (1941-43), La Pietra, 1977. 3000 lir.

Scotti je napolitanski človek (r. 1928. leta), ki pa od leta 1947 živi na Reki, kjer je v uredništvu dnevnika *La Voce del Popolo*. Uveljavil se je kot pesnik, kot prevajalec, kot poznavalec makedonske književnosti, kot avtor številnih knjig s problematiko, ki je tesno povezana z dogajanjem med drugo svetovno vojsko v Jugoslaviji. Tudi v knjigi, ki je pravkar izšla, se na podlagi raznih ar-

hivskih listin bavi s početjem italijanske zasedbene vojske do septembra 1943, ko je Bodoglio podpisal premirje. Če naj sintetiziram, bi rekel, da je v knjigi poudarek na treh pomembnih ugotovitvah. Najpoprej izstopa niza nje nezaslišanih razdejanj in požigov, ki so jih na jugoslovanskih tleh zakrivile zasedbene čete; pri tem nabiranju podatkov Scotti nima nikakršnih kompleksov, kar je dokaz ne samo zgodovinske poštenosti, temveč tudi brezkompromisnega humanističnega duha, ki preveva vse Scottijevo delo. Drug poudarek je namenjen vojaškimi pribežnikom, ki so se odločili za sodelovanje s partizanskimi odredi. Avtor meni, da je pred 3. septembrom 1943 več kot tisoč italijanskih vojakov zapustilo svoje edinice, ti vojaki pa naj bi sploh bili prvi italijanski partizani! Kot tretji motiv (kateremu je posvečen tudi uvod v knjigo Maria Pacorja) je Scotti izbral razmerje med slovensko komunistično stranko in italijansko komunistično stranko za časa vojske. Stiki med Kardeljem in Massolo (Quintom), med Dimitrovom, Titom, Martiniem in spet Kardeljem, pa so izredno zanimivi predvsem za nas, primorske Slovence. Saj smo bili prav mi predmet spora, kamen spotike, ob katerem so si bili v laseh »internacionalistični« predstavniki obeh partij! Tragični vrh teh razprtij pa smo doživeli ob resoluciji Informbiroja, ko je pri nas zmagala teza italijanske partije, slovenska partija pa se je lepo vdala in prepustila vodilno vlogo naslednikom Massole, Frausina itd. No, kljub skromnemu obsegu (165 str.) je Scottijevo delo pomembno tudi zato, ker seznanja italijansko javnost z ozadjem, ki ji je malo znano. Mi pa si iz nje tudi lahko izpišemo kak podatek, ki bo bodočemu ne-ideološko naravnanemu slovenskemu zgodovinarju zelo prav prišel.

Antology of Slovenian american literature, edited by Giles Edward Gobetz and Adele Donchenko; SLOVENSKI AMERIŠKI INŠTITUT - Slovenian Research Center of America, Inc., 2922 Eddy Road, Wiloughby Hills, Ohio 44002 USA.

Profesorju Ediju Gobcu (Kent State University) je uspelo da je s sodelovanjem profesorice Adele Dončenko (University of Minnesota) izdal antologijo o slovenskih ameriških pisateljih, ki je v čast slovenski kulturi. S pluralistično potezo je podrl vse ideološke zapreke in izbral petindvajset imen slovenskih avtoric in avtorjev, ki so s svojimi slovenskimi in angleškimi teksti obogatili »ameriški mozaik«, kot je rečeno v posvetilu. Moderno opremljena knjiga je ilustrirana s portreti izbranih piscev pa z reprodukcijami pomembnih slovenskih, na ameriških tleh delujočih umetnikov. Objavljenim tekstom sledi temeljita študija prof. Gobca o slovenski ameriški književnosti (30 strani) ter beležke o avtorjih in o prevajalcih njihovih del. O novem dosežku Edija Gobca bomo v naši reviji še spregovorili. Tokrat predvsem oznailo o izidu knjige in pa pohvalni pozdrav njenima avtorjema, v prvi vrsti prof. Gobcu, ki se s tako vnemo zavzema za to, da bi poudaril ustvarjalnost slovenskega duha.

bp

LUNARIUT - KOLEDARČEK - MERKBUCH - AGENDA 1977, edicions de Clape Cultural Furlane »Hermes di Colored« Tresesim, 1500 lir.

Ta koledarček je najbrž edinstven primer publikacije, ki upošteva vse štiri jezike v Furlaniji - Julijski krajini živečih narodnih skupnosti. Lična knjižica žepne oblike je furlanska izdajateljica posvetila devetstoletnici furlanske države. Poleg lepih ilustracij Žuana - Carli Gualandra prinaša vsaka stran knjižice kratke zapise, odlomke in pesmi v glavnem v furlanščini, a tudi v slovenščini, kateri potem sledi prevod v furlanščino. Tako zasledimo Grudново *Visco* in *V nabrežinskih kamnolomih*; Gradnikove *Kmet govori Bogu*, *Kmet govori pokojni ženi*, *Naša zemlja*. Ker je v doledarčku samo po en nemški in italijanski tekst, gre v bistvu za poudarjanje furlansko - slovenske kulturne bližine. Iz zapisa na zadnji strani ovitka pa zremo, da je pri publikaciji z nasveti sodeloval prof. Samo Pahor. Knjižica je seveda namenjena predvsem furlanskemu človeku, zato ni prevodov v slovenščino lirik furlanskih pesnikov Lenarta Zaniera, Renata Appija, Pier-Pauli Pasulina in drugih, ki bi nas lahko zanimali. Zato se bomo morali z antologijo furlanske lirike v slovenskem prevodu o prvi priložnosti odzvati prijateljski gesti »Lunariuta«.

bp

Society for Slovene Studies NEWSLETTER, n. 8, Spring 1977

Vestnik, ki ga dvakrat na leto izdaja v New Yorku Društvo za slovenistiko, je tokrat izredno zanimiv. Uvodnemu članku prof. Rada Lenčka s kolumbijske univerze o razvoju prihodnjika sledijo številni prispevki, ki poročajo o raznih simpozijih, kjer je bil govor o slovenski

književnosti in kulturi, o novih knjigah (Slovenian Language Manual), o slovenistiki na Poljskem itd. Še posebno je treba omeniti »Bibliografijo del, ki obravnavajo vprašanje slovenskih narodnih skupnosti v Avstriji in Italiji«. Seznam (sestavil Štefan Slak s toledske univerze) navaja 65 del in člankov. Seveda spisek ni popoln, vendar je njegova objava v angleškem jeziku nadvse pomembna, ker seznanja tuje znanstvenike z izišlimi publikacijami in študijami o Slovencih na Koroškem in v Furlaniji - Julijski krajini.

Na naših straneh ne moremo izčrpno poročati o tem vestniku, ki na 28. straneh velikega formata sproti pri naša podatke o vsem, kar se v svetu napiše ali govori o Slovencih. Poudariti pa moramo, da je tak odlično urejevan bilten doslej najbolj pozitivno dejanje slovenskih ljudi za uveljavitev naše narodne identitete.

bp

Rado L. Lenček, Jan Baudouin de Courtenay on the dialects spoken in Venetian Slovenia and Režija, izdala The Society for Slovene Studies, New York 1977.

Znanstveno sodbo o delu bo ob priložnosti priskrbel kdo drug, nedvomno pa je knjižica (43 strani) pomemben medium za prikaz jezikovne problematike Beneške Slovenije in Režije širokim znanstvenim krogom po svetu. Obenem pa je avtor podčrtal tudi politični pomen svoje jezikovne razprave s tem, da je dal na čelo publikacije besede demokršćanskega politika Colonija, ki je 1969. leta napisal, da se »beneški in rezijanski dialekt

v bistvu razlikujeta od slovenskega kakor od katerega koli slovanskega jezika.« Bogato dokumentirani študiji, ki zavrača take neosnovane trditve, je kot posebna zanimivost v fotokopiji podana rezijska pravljica, kot si jo je 1890. leta zapisal J.B. de Courtenay. Avtor je 1969. leta mogel iz leningradskih arhivov preslikati omenjeni zapis. Kot rečeno, bo o delu na naših straneh še govor; zdaj ga seveda toplo pozdravljamo!

bp

PRO CULTURA SLOVENICA

3527 HEIMBERG, Bäumberweg 41, tel. 43/37 67 93
Tek. račun: 30-124, Kantonalbank von Bern - Thun

Dragi rojaki,

Pomagajte ohranjovati naš slovenski živelj NA KO-ROŠKEM IN V BENEŠKI SLOVENIJI. Podprite prizadevanje »Pro culturae slovenicae«, ki si je zadala nalogo, da pomaga ŠOLATI DIJAKE naše zamejske Slovenije!

V šolskem letu 1976-77 uživajo skromno gmotno podporo 4 revni SLOVENSKI ZAMEJSKI SREDNJEŠOLCI

V SLOGI JE MOČ! Odločite se in vplačajte na gornji naslov TUDI VI nekaj denarja!

400 Fr. je bil v letu 1976 najvišji prispevek posameznika; če prispevate vsaj 60 Fr. letno, postanete tudi član in si pridobite pravico soodločanja v vseh važnejših zadevah (da pocenite administrativne stroške, nakažite po možnosti Vaš prispevek letno ali polletno).

Ne samo med Slovenci, tudi med Švicarji je ideja »Pro culturae slovenicae« našla pristaše, ki so z denarjem podprli njeno prizadevanje!

»PRO CULTURA SLOVENICA«

SPOROČILO JAVNOSTI UREDNIKA »ZALIVA«

Slovenski javnosti sporočam, da je prizivno sodišče v Ljubljani znižalo kazen sodniku Francu Miklavčiču in esejistu Viktorju Blažiču, ki sta bila zavaljo člankov, objavljenih v »Zalivu«, in Miklavčič tudi zavaljo idej, izraženih v osebnem dnevniku, obsojena prvi na pet let in osem mesecev strogega zapora, drugi pa na dve leti strogega zapora. Sodniku Francu Miklavčiču je prizivno sodišče zdaj znižalo kazen na dve leti in pod strogega zapora, Viktorju Blažiču pa na petnajst mesecev strogega zapora.

Do tega ukrepa je očitno prišlo predvsem zavaljo časovne bližine sestanka, posvečenega preverjanju sporazuma v Helsinkih, ki bo junija v Beogradu, pa tudi po zaslugi raznih intervencij, predvsem tiste Amnesty International, ki se je zelo lepo zavzela za oba obtoženca. Zato uredništvo »Zaliva« čuti dolžnost, da se tudi na tem mestu zahvaljuje vsem zasebnikom in ustanovam, predvsem Amnesty international, za njihove akcije v prid obsojenima sodelavcema revije.

Kakor pa je lahko vsakdo upravičeno zadovoljen, da je bila obema po krivem obsojenima znižana kazen, je vendar nezaslišano, da po desetih mesecih samice slovenski kulturnik Franc Miklavčič, nagrajenec med drugim tudi za zasluge v osvobodilnem boju, zdaj preživlja svoje dneve v kaznilnici v Dobu, in da mora sposobni časnikar in esejist Viktor Blažič te dni spet v ječo, da prebije preostanek kazni.

Zato se podpisani obračam na vso slovensko javnost, na slovenske razumnike, predvsem na slovenske pravnike, da se zavzamejo za čimprejšnjo osvoboditev obeh zapornikov, ki sta se ravnala po načelih SPLOŠNE DEKLARACIJE O ČLOVEŠKIH PRAVICAH in v smislu Helsinške listine, to je dveh mednarodnih dokumentov, ki ju

je podpisala tudi Jugoslavija.

Naj dodam, da je Viktorju Blažiču, ko je 4. t.m. moral spet v ječo, skupina slovenskih razumnikov poslala sledečo brzojavko: »V teh težkih trenutkih zagotavljajo solidarnostno bližino številni prijatelji«. Podpisani pa je Viktorju Blažiču brzojavno naslovil sledeči tekst: »Na predvečer nove preizkušnje prejmite izraze globokega spoštovanja in iskrene pozdrave.«

Boris Pahor, urednik revije »Zaliv«

Trst, 9.5.1977

S prošnjo za objavo je bilo gornje sporočilo poslano listom: *Delo* (Trst, Ljubljana), *Gospodarstvo*, *Katoliški glas*, *Naprej*, *Novi list*, *Primorski dnevnik*; reviji *Mladika*; društvu *Pravnik*; *Slovenski skupnosti*; *Društvu slovenskih pisateljev* v Ljubljani; *Slovenskemu centru PEN kluba*; slovenskim oddajam *Deutsche Welle* v Kölnu.

V celoti je bil tekst objavljen v *Katoliškem glasu* in v *Mladiki*. Povzetek je izšel v *Gospodarstvu*; zelo skrženo je objavil *Novi list*, ki se je skliceval na objavo v *Katoliškem glasu*, čeprav je imel v uredništvu kopijo teksta; odzval se je dr. Drago Štoka za *Slovensko skupnost* in dr. Frane Tončič. *Deutsche Welle* je oddajala povzetek.

Vnaprej je bilo računati s tem, da se ne bosta ne *Primorski dnevnik* ne ljubljansko *Delo* zanimala za uso do Blažiča in Miklavčiča, ko pa oba verujeta v novo vrsto »samoupravne« demokracije. Bolj je čudna tišina tako *Društva slovenskih pisateljev* kakor slovenskega *PEN kluba*; vendar si tudi to do neke mere lahko razložimo, čeprav takega ravnanja ne moremo sprejeti. Nadvse zanimivo pa je ignoriranje zadeve Blažič - Miklavčič pri slovenskih socialistih, ki pišejo v *Naprej*. Ti ljudje so res pravi bojevniki za demokracijo! Tako tiho se ti zmeraj potuhnejo, da pravzaprav nikoli ne veš, v čem so socialisti, v čem demokrati, to se pravi, v čem se raz-

likujejo od komunistov. O teh poslednjih vsaj vemo, kako obračajo jadra po vetru. Ker so za pluralizem (dokler ne pridejo na oblast), so seveda zdaj lahko tudi prizanesljivi do »drugače mislečih«: zato ker je »pluralizem v našem pojmovanju poti v socializem bistveni sestavni del« (Stojan Spetič, Delo, 18. marca 1977.) Ker pa živita Blažič in Miklavčič v Sloveniji, se tržaško Delo kajpada mirne duše lahko odpove pluralizmu, tudi če gre samo za pluralizem mnenj. Tako slovenskemu komunistu lahko uspe, da je v teoriji še kar dostojen demokrat, v praksi pa daje potuho tistim, ki »drugače misleče« spravljajo v kaznilnice, da spijo z ubijalci in delajo v livarni!

6.7.1977 sta agenciji UPI in ANSA javili, da je Mednarodna liga za človečanske pravice v New Yorku izročila generalnemu tajniku ZN poročilo o političnih jetnikih med katerimi so posebej omenjeni pisatelj Mihajlo Mihajlović, sodnik Franc Miklavčič, odvetnik Srdje Popović in časnikar Viktor Blažič, ki so vsi prišli pred sodišče pod splošno obtožbo sovražne propagande.

13.5.77., ko je bilo na Bledu v teku srečanje pisateljev svetovnega PEN kluba, je bila generalnemu sekretarju PEN kluba Petru Elstobu na Bled poslana sledeča brzojavka:

»Prosim za intervencijo v prid Franca Miklavčiča in Viktorja Blažiča v zaporu v Sloveniji, ker sta objavila v slovenski reviji *Zaliv* v Trstu.

Obsodba nasprotuje človečanskim pravicam in načelom PEN. Pozdrav. Boris Pahor, pisatelj, član slovenskega PEN kluba.«

TRGOVINA S TEKSTILOM
IN OBLAČILI

Udovič Stojan

TRST
Plazza Ponterosso, 5
Tel. 62-537

Vince sladko
teče prav gladko

PRI ›JOŽKOTU‹

Ulica Ghega, 3
TRST
Tel. 64-780

*In za prigrizek?
Zato se ni treba bat
tam visijo klobase in gnjat*

Kosovelova knjižnica sporoča, da interese
lahko še dobijo

roman

BORISA PAHORJA

ZATEMNITEV

po razprodajni ceni 2000 lir v *Tržaški knjigarni*,
v *Katoliški knjigarni* v Gorici, v časopisnem kio-
sku na odhodni postaji openskega tramvaja v
Trstu in na uredništvu *Zaliva*.

SPLOŠNA OPREMA

KORSIČ

od obrtniških izkušenj v trgovinsko dejavnost

- SERIJSKO POHIŠTVO
- POHIŠTVO PO MERI
- PREUREDITVE
- POHIŠTVO ZA TARASE IN VRTOVE

TRST, Ul. S. Cilino 38 (pri cerkvi sv. Ivana), tel. 54-390